

zarez

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 25. siječnja 2017., godište IX, broj 198
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Matija Kluković - Film od 250.000 kn

O Pandurovoj predstavi *Tesla Electric Company*

Proza - A. L. Kennedy i Karen Russell

Robert Anton Wilson

FOTO
VIDRIČ

Gdje je što?

Info i najave 2-3**Film**Zamišljanje kraja čovječanstva *Bloger Infinite Thought* 4-5
Diznijevski asfalt u džungli *Maja Hrgović* 6**U žarištu**Platforma civilnog društva za interkulturalni dijalog
Biserka Cvjetičanin 7
Razgovor s Matijom Klukovićem *Maja Hrgović* 8-9
Javne njuške *Rastko Močnik* 10
I Puli je dosta! *Nataša Petrinjak* 11
Razgovor s Radovanom Vukadinovićem i Živorodom
Kovačevićem *Omer Karabeg* 12-13
Razgovor s Vitomirom Belajem i Tomom Vinščakom
Suzana Marjanić 14-15**Esej**Carstvo, Sjeverozapad i ostatak svijeta
Ulf Wuggenig 16-17**Glazba**Prorok u vlastitu selu *Tihomir Ivka* 18
Baci Židova u bunar i druge pjesme *Tihomir Ivka* 19**Kazalište**Nekoliko pitanja o izvedbenom trudu
Nataša Govedić 30-31
Razgovor s Damirom Martinovićem
Suzana Marjanić 32-33**Kritika**Pigmallion i gđa. Freud *Dinko Delić* 35
Mozaike bogatstva i bijede, tuge i smijeha
Jasmina Vojvodić 36
Obični ljudi nisu kulturni papci *Katarina Luketić* 37
Leteći dvorci od riječi *Siniša Nikolić* 38-39
Tona smeća po glavi stanovnika *Dario Grgić* 39
Nemaš ti pojma što je ljubav *Maja Hrgović* 40
Razgovor s Karen Russell *BookBrowse* 41**Proza**Ava se bori s aligatorom *Karen Russell* 42-43
Raj A. L. Kennedy 44-45**Poezija**Luđe od juga *Tomica Šćavina* 46**Riječi i stvari**Tri novčića *Neven Jovanović* 47**TEMA BROJA: Robert Anton Wilson***Priradio Zoran Roško*
Kvantni akrobat *Mark Dery* 20-22
Razgovor s Robertom Antonom Wilsonom
Mark Dery 23-24
Razgovor s Robertom Antonom Wilsonom
Richard Metzger 24-26
Razgovor s Robertom Antonom Wilsonom
David Jay Brown i Rebecca McClen Novick 27-29**impresum**dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, fax: 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, web: www.zarez.hruredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Boris Maruna
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić
uredništvo: Grozdana Cvitan, Rade Dragojević, Dario Grgić,
Maja Hrgović Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović,
Katarina Peović Vuković, Nataša Petrinjak,
Srećko Pulig, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatargrafičko oblikovanje: Studio Artless
lektura: Unimedia
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Tiskara Zagreb d.o.o.Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

Stop rizičnom spolnom odgoju!

Nataša Petrinjak

Stop rizičnom spolnom odgoju! – naziv je građanske koalicije osnovane kao neposredan odgovor na odluku Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa (MZOS) da se program obrazovnih modula o ljudskoj spolnosti udruge Grozd kao eksperimentalni program uvede u desetak hrvatskih osnovnih i srednjih škola. Premda su javnost, kao i nadležna ministarstva (pored MZOŠ-a i Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi) tijekom protekle dvije godine sustavno obavještavana da se u predloženim programima "promoviraju stavovi spram spolnosti i prevencije spolno prenosivih

infekcija koji su suprotni principima suvremenog javnog zdravstva te međunarodnim i nacionalnim standardima dječjih i ljudskih prava te rodne ravnopravnosti", i da je rad vladini tijela nejasan, netransparentan i ignorantski prema stručnim mišljenjima, 29. prosinca 2006. MZOŠ je javnosti obznanio kako usvaja program Grozda i kako se može početi s njegovom realizacijom. Osim izbjegavanja niza proceduralnih pravila o radu Povjerenstava, zaobilaznja odluka i dogovora, pa u konačnici i potpuno nejasne argumentacije zašto taj program, a ne npr. onaj koji je predložio Forum za slobodu odgoja, sam sadržaj usvojenog programa nagnao je niz nevladinih organizacija i pojedinaca na osnivanje koalicije, a koje je u proteklih nekoliko dana izradila i vrlo preciznu analizu i postupaka i sadržaja, te ih dostavila nadležnim ministarstvima.

Dokumenti se u cijelosti mogu vidjeti na internetskim stranicama koalicije <http://www.zamirnet.hr/stoprso>, a prenijele su ih brojne tiskovine, internetski portali i blogovi. Kako je pravo na upoznavanje svih aspekata ljudske seksualnosti već odavno jedno od temeljnih dječjih prava, a točna i potpuna informacija kako o aspektima užitka, tako i opasnostima temeljno znanje nužno za zdrav razvoj cjelokupne ličnosti, pažljivo čitanje navedenih analiza obaveza je svakog roditelja, svakog odraslog stanovnika Hrvatske. Potom i jasno i učinkovito djelovanje – trenutačnu državnu birokraciju malo je briga za budućnost nakon njihova mandata. A crkve ionako najviše vole – neznalice. ■

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO KULTURE
10000 ZAGREB
Runjaninova 2

Na temelju odredbe točke 5. Odluke o "Nagradi Iso Velikanović" (Narodne novine broj 82/05) Odbor "Nagrade Iso Velikanović" raspisuje

Natječaj za dodjelu "Nagrade Iso Velikanović" za 2006. godinu

1. "Nagrada Iso Velikanović" dodjeljuje se kao nagrada Ministarstva kulture za najbolja ostvarenja u području prevodilaštva u Republici Hrvatskoj.
2. Nagrada se dodjeljuje kao:
 - 2.1. godišnja nagrada za najbolji prijevod objavljen u protekloj godini
 - 2.2. nagrada za životno djelo istaknutim prevoditeljima koji su svojim prevoditeljskim radom obilježili vrijeme u kojem su djelovali i čiji rad čini zaokruženu cjelinu, a njihova djela i ostvarenja ostaju trajno dobro Republike Hrvatske.
3. Prijedloge za dodjelu "Nagrade Iso Velikanović" mogu podnijeti građani, udruge građana, ustanove, trgovačka društva, tijela državne vlasti, tijela lokalne i regionalne samouprave, vjerske zajednice i druge osobe.

Prijedlog za svakog kandidata treba sadržavati:

1. biobibliografiju kandidata
2. stručnu recenziju prijevoda i primjerak knjige ako se kandidat predlaže za godišnju nagradu ili obrazloženje uz napomenu ako se kandidat predlaže za nagradu za životno djelo.

Prijedlozi se dostavljaju Ministarstvu kulture, Zagreb, Runjaninova 2, Odbor "Nagrade Iso Velikanović", a primaju se do 23. veljače 2007.

ODBOR "NAGRADE ISO VELIKANOVIĆ"

Laibach

Slovenska grupa Laibach izdala je svoj novi (osmi) studijski album nazvan *Volk*. Dana 23. listopada., a prethodio mu je single *Anglia* dva tjedna ranije.

Volk (naslov se prevodi kao "narod", "nacija") kolekcija je interpretacija nacionalnih himni, uključujući i himnu NSK, bezgranične države u vremenu uz koju se Laibach veže od njenog osnutka 1984. godine. Ovaj grandiozan projekt predstavlja nov smjer kretanja grupe, no i dalje s toliko specifičnim Laibachovskim konačnim rezultatom. Svaka pjesma na albumu inspirirana je i bazirana na državnim himnama, pa tako otvarajuća *Germania* koristi *Das Lied der Deutschen*, originalno napisanu 1797. i upotrijebljenu nakon Prvog svjetskog rata kao himnu Weimarske Republike. Prvi single, *Anglia*, koji prati zanimljiv ovitak, kreće od John Bullove *God Save The Queen* i interpretira je na doista drugačiji način. Većina pjesama je otpjevana na engleskom, no u nekima je zadržan maternji jezik.

Ovim albumom Laibach su htjeli pokazati zajedničku karakteristiku svih naroda, jak patriotski osjećaj izgrađen oko krvavih i nasilnih osnova na kojima su države nastajale. Prevodeći i reinterpretirajući himne grupa je ponudila i veoma izravan komentar na današnju političku situaciju, ali i upozorila buduće generacije. *Volk* će biti objavljen i u limitiranom izdanju s posebnom knjižicom koja objašnjava svaku pjesmu. Album prati i DVD izdanje *Divided States Of America* koji je izašao krajem studenoga.

Grupa Laibach trenutačno se nalazi na velikoj europskoj turneji koja je počela 24. studenog u Gentu, a privremeno završava 16. prosinca u Bologni.

Drugi dio turneje, planiran za kraj siječnja, odnosno početak veljače, obuhvatiti će istočnu i južnu Europu, a 02. veljače 2007. i Zagreb. Organizator Catalyst Infection osigurao je, po mnogima, jednu od najboljih koncertnih dvorana u gradu, te će stoga ovaj kulturni slovenski kolektiv nastupati u prostoru dvorane Kina SC. DJ dvojac Alen (Urban Music) i Danchi (El. zvuk, Injury) garancija su da će, uz sami Laibach, ta večer biti uistinu spektakularan događaj. Zbog ograničenog kapaciteta prostora, preporučljivo je što prije osigurati

ulaznice koje se mogu nabaviti po cijeni od 130 kuna do 19.01.2007., a u razdoblju od 19.01. do dana održavanja koncerta 02. veljače 2007. po cijeni od 150 kuna. Karte su dostupne preko eventim sustava (<http://www.eventim.hr>), kao i preko 60 prodajnih mjesta diljem Hrvatske, te putem trgovina Planet Music, Dancing Bear, Kovač & Millennium, Agencija Student u Zagrebu

i Rajske ptice u Zaboku. Sve dodatne informacije moguće je dobiti na sljedećim adresama – <http://www.catalyst-group.info>, http://www.myspace.com/catalyst_group i <http://www.laibach.nsk.si>. Također, na raspolaganju su sljedeće e-mail adrese – mail@catalyst-group.info (opće informacije) i tickets@catalyst-group.info (upiti vezane uz prodaju ulaznica). ☐

Zamišljanje kraja čovječanstva

Blogger Infinite Thought

Donosimo tri blogerske recenzije u vezi s iznimno poticajnim filmom/romanom *Children of Men*

Djeca čovječanstva/Children of Men, režija Alfonso Cuarón, SAD, 2006.

Nevjerojatna vizija Britanije ne sasvim jako daleko i dovoljno blizu da bude istinski užasavajuća. Izudarani autobusi, hrpe smeća, gorući leševi domaćih životinja, sivo umorno zujanje postindustrijskog krajolika koji nikada nije dospio očistiti svoje strojne ostatke. Priroda u plamenu i anomija, sa zasjedama militantnih skupina i robota-policajaca, kojoj je pogonsko gorivo samo dezinformacija i glasina... a *soundtrack* dolazi od Kode 9.

Djeca čovječanstva je nemilosrdan: ratna zona između neukusne sentimentalnosti umiruće kulture i turborni zatvor otoka očajnički odlučnoga da se zadrži i ostane izvan ostatka svijeta. Prizori mučenja i pogubljenja u zatvorskim centrima izvan grada (Bexhill), kavezi za "ilegalce" na ulicama, non-stop sigurnosne uzbune i provjere putovnica, nasumični teroristički napadi nepoznatih organizacija. To je svijet u kojemu je veći dio zemaljske kugle izbrisao nuklearni rat, iako je draga stara Britanija nekako preživjela – ali samo uz cijenu pretvaranja u fašističku državu. Ministarstvo umjetnosti sačuvalo je Michelangelova *Davida*, ali je njegova noga proteza a njegov smještaj uznemiravajući je (u filmskoj fuziji galerije Tate Modern i elektrane Battersea pomiješane sa svinjama Pink Floyd) i izvan javnog pogleda.

Ono što je najintrigantnije u vezi s obećanjem koje se krije iza filma (uteľjenog na neobičnom putovanju P. D. James u distopiju) manje je ideja da je ljudska vrsta nekako izgubila svoju plodnost (iako je i to dovoljno zanimljivo), a više vizija učinaka tog događaja na našu kolektivnu psihu: vrste se raspada, živeći s otkrićem da se sve svelo na ništa te da će se vratiti u ništa za života jedne generacije. I životinje se već postupno vraćaju u kolonizirane prostore (Alfonso Cuarón dostiže Herzoga u sposobnosti da uhvati tihu prijeteću nazočnost stvorenja, od mačića do galebova), i čekaju da ta dvonožna mrlja (slična ptici dodo) na organskom krajoliku polagano ode u povijest

Riječ može biti luda, ali mi smo ljudi.

Jodi Dean

Upravo sam završila čitanje knjige *Children of Men* P. D. James. Knjiga je prekratka – razočarana sam jer je čitanje gotovo. U svakom slučaju, početna postavka romana jest da ljudi gube sposobnost reprodukcije.

Što bi značilo da više ne može biti nove djece? U romanu, posljednja su djeca rođena 1995. Jednostavno više nitko nije zatrudnio. Čak je i zamrznuta sperma izgubila svaku vitalnost. Zatekla sam samu sebe kako se pitam o kloniranju, ne vjerujući da *in vitro* oplodnja ne bi mogla uspjeti. Moja me reakcija iznenadila – poput skrivenog važnog povjerenja u znanosti i medicinu ili, još snažnije, povjerenja u ljudsku vrstu, u sposobnost ljudskih bića da prežive i da osvoje sve uz pomoć znanosti. No, to je upravo ono što nedostaje u knjizi – nema objašnjenja, nema mogućnosti, nema budućnosti. Praznina obilježena gubitkom budućnosti, gubitkom djece.

Nema više igrališta ni prodavaonica igračaka. Posljednja generacija prolazi kroz škole koje su zatvorene daskama po prozorima i vratima te prenamijenjene. Početni napori da se riješe problemi jednako kao i početni rat, kaos i špijunaža u konačnici su napušteni u zoru sveobuhvatne globalne čame. Na neki način, to je čudna vrsta velikog Drugog – velikog Drugog koji zna da umire, da neće postojati. To me nagoni da mislim na novi način o ne-postojanju velikog Drugog danas – možda ne postoji, ali smješta svoje postojanje u budućnost.

Trgovina, čini se, polagano slabi i nestaje. Posljednji automobili napravljeni su otprilike 15 godina nakon što je posljednja generacija rođena. Postoji gerijatrijska znanost, a različiti evanđelisti pojavljuju se s vremena na vrijeme nudeći ako ne nadu onda barem trenutačni predah od sive sadašnjice. Akademici daju smjernice za odrasle. Očito, država sponzorira pornografiju – ljudi su izgubili zanimanje za seks. Odrasle osobe iz manje privilegiranih zemalja dopremaju kao gostujuće radnike i tretiraju ih strahno. Ljudi postaju još povezaniji sa svojim kućnim ljubimcima. Anglikanci se svađaju oko toga trebaju li kućni ljubimci biti kršteni. Može li biti tržišta dionica, tržišta obveznica a bez budućnosti? Hipoteka? Je li to varijacija jedinog načina da se zamisli kraj kapitalizma? Zamisliti se može samo manjak?

Što bi značilo živjeti bez nade u bilo kakvu budućnost? Ne samo vlastite budućnosti nego ikakve budućnosti za ljudsku vrstu? Nisam mislila prije o tome kako je teško zamisliti tako nešto. To nije isto kao izbor da netko nema djece – riječ je o svijetu koji će jednostavno stati. Ili, ne sasvim – nastavit će se, priroda će se nastaviti, ali ne i ljudska kultura. Neki narodi nastoje pripremiti vremenske kapsule i spomenike te skladišta informacija što obilježavaju njihova dostignuća, poruke onima koji mogli doći poslije, s drugih planeta.

Knjiga spominje da će unutar 15 godina 90 posto stanovništva Engleske imati više od 80 godina. Poduzimaju se mjere da se osiguraju središnje lokacije s odgovarajućom vodom, strujom i opskrbom u posljednjim godinama. Obećanje vlade je da neće biti straha, patnje (ili nečega poput toga) i dosade. Ovo posljednje se čini osobito teško zajamčiti.

Bismo li nastavili dalje kada bismo znali da smo posljednji? I što bismo učinili? Rijetko dopuštam samoj sebi da zamislim da će ljudi u budućnosti čitati moje knjige. Znam svoje mjesto u akademskom hranidbenom lancu. No, možda ta rijetka zamišljanja, spominjanja u fusnotama u budućim disertacijama nisu neznačajna. Čak i dodatni glas ili kap ili ruka među mnogim drugima jest ono što zamišljam u svjetlu budućnosti.

U *Tarrying with the Negative* Žižek raspravlja o prolaznosti simboličkoga. Otvorenost simboličkoga, prisutnost praznih označitelja, nije jednostavno napuknuće Realnog. Prije je to napuknuće budućnosti, anticipatorna kvaliteta simboličkoga (kako Lacan raspravlja u svom eseju o logičkom vremenu). Žižek priziva Keynesa – kapitalizam zahtijeva izbjegavanje bilo kakva konačnog obračunavanja, a pretpostavlja trajno posuđivanje od prirode. Žižek piše: "Lacanova pojam duga koji pripada samoj ideji simboličkoga poretka strogo je homoloan tom kapitalističkom dugu: smisao kao takav nikada nije 'pravi', uvijek je 'posuđen od budućnosti', živi na račun virtualnog budućeg smisla. Komunist-staljinist koji je uhvaćen u kobni krug time što opravdava svoja sadašnja djela, uključujući i žrtvovanje milijuna života, s referencijom na buduću komunistički raj što će ga donijeti ta djela, to jest koji navodi blagotvorne buduće posljedice kao ono što će retroaktivno iskupiti sadašnje grozote, jednostavno daje vidljivost skrivenoj vremenskoj strukturi kao takvoj".

Zamisliti svijet iz *Djeca čovječanstva* je zamisliti kraj kapitalizma – nema posuđivanja od budućnosti. Ali, to je također zamišljanje kraja značenja, nemogućnosti smisla s obzirom na to da horizont koji strukturira svijet, koji čini značenje mogućim, nedostaje.

Koliko je to nemoguće postaje jasno u knjizi P. D. James, s obzirom na to da Upravitelj Engleske (diktator) ipak opravdava svoj autoritet s referencijom na budućnost – blisku budućnost koja već stiže. On obećava sigurnost – i ljudi doživljavaju njegova nastojanja da je omogućiti. U stvari, on se oslanja na zaje-

Prizori mučenja i pogubljenja u zatvorskim centrima izvan grada (Bexhill), kavezi za "ilegalce" na ulicama, non-stop sigurnosne uzbune i provjere putovnica, nasumični teroristički napadi nepoznatih organizacija. To je svijet u kojemu je veći dio zemaljske kugle izbrisao nuklearni rat, iako je draga stara Britanija nekako preživjela – ali samo uz cijenu pretvaranja u fašističku državu

film

dnički uvid u nemogućnost budućnosti koji se ubrzano približava kako bi opravdao okrutnu, rasističku politiku. Upravo zato što nema budućnosti da ga sudi - i svi znaju da prihvaćaju njegovu politiku. Nisu odgovorni pred budućnosti.

Pitam se, dakle, hoćemo li naići na ograničenje ili poteškoću u Žižekovu naglašavanju odabira najgoroga, u prihvaćanja da veliki Drugi ne postoji, u sklopu njegove neumorne kritike lažne sigurnosti što je nudi ideologija: alternativna opcija spram života bez budućnosti, kad postoji samo sada, nije bez vlastitih obećanja i obmana, vlastitih žrtvi. Žrtvovanje drugih, svih ostalih, mnogo je, mnogo lakše kada nema osude, određenja, ničega što bi uslijedilo. Čovjek tada nema potrebe za retroaktivnim opravdavanjem - čak ni za odgovornošću za svijet što ga njegova djela dovode u postojanje.

Kim Dot Dammit

Gledala sam *Djeca čovječanstva* prošli četvrtak. Kakvo nadrealno iskustvo. Nikada nisam sjedila u kino dvorani i gledala film u takvom stanju potpune fizičke i emotivne iscrpljenosti kao tada. Nisam sigurna bi li ostali filmovi imali sličan učinak, ali *Djeca čovječanstva* mogao je isto tako biti naslovljen *Vrtoglavica*, ne zbog referencije na film, nego kao referencija na stvarno, rječničko značenje te riječi:

omamljujući osjećaj ljuljanja unutar stabilne okoline ili boravka u zaljuljanom ili vrtećem okolišu,

vrtoglavica obilježena osjećajem vrtnje, bilo vlastite bilo vanjskih predmeta, poremećeno stanje koje je povezano s različitim poremećajima i u kojemu se pojedinac ili okoliš pojedinca doimaju kao da se vrtoglavo okreću.

Imajući na umu mentalno stanje u vrijeme kada sam gledala taj film, mogla sam isto tako iskusiti doživljaj vrtoglavice čak i da sam gledala, recimo, film o poludjelim pingvinima. Međutim, *Djeca čovječanstva* usisao me u svoju apokaliptičnu rupu (a volim mračnu apokaliptičnu rupu) i zatim me nastavio bacati od jednog mračnog i zlokobnog prizora do drugog, ispunjenog ljudima kojima ne možete vjerovati, kravama koje gore na poljima, otrovnim otpadom, gradskim ruševinama, useljenicima u kavezima, oružanim paljbama, mrtvim tijelima i beskrajnom panikom i paranojom. Jedini ponuđeni predah bili su prizori sa stalnim hipikom Michealom Caineom, no, kako je on uslagiran cijelo vrijeme u tim prizorima, sve što sam mogla "pokupiti" od njih bilo je malo polaganog disanja između sljedeće apokaliptične halucinantne vrtnje. Što je u redu, volim se osjećati apokaliptično halucinantno, ali s obzirom na to da je moje zahvaća-

nje stvarnosti i života već bilo slabašno tijekom prošlog tjedna, nije mi ono ostavilo mnogo mjesta za formuliranje ikakvih jasnih misli o filmu.

U međuvremenu, znate da se Clive Owen nalazi na samom vrhu moje liste Pojebi me, pa dok sam se vrtjela u svom apokaliptičnom vrtoglavom stanju sve što sam stalno mislila bilo je kako želim da me Clive Owen samo zgrabi iz mog sjedala u kinodvorani svojim velikim očajnim Clive Owen rukama, baci me na tlo usred nekog urbanog krajolika u propadanju i jednostavno me poševi do besvijesti, dok njegove Clive Owen oči prodiru kroz samu moju dušu sa svim njihovim skrivenim bijesom, ljutnjom i emotivnim nemirom. Ljupka fantazija. Poševi me, Clive Owen. Poševi me, Clive Owen.

U međuvremenu stiješnjena, moram priznati da a) nikada nisam pročitala knjigu *Children of Men* i b) nisam pročitala ništa o filmu, jer sam željela doživjeti ga sama i vidjeti ga svježeg kroz vlastite oči. Pa, svježe nije točna riječ koju mogu upotrijebiti da bih opisala svoje stanje dok gledam film, i moram priznati da će mi biti potrebno pogledati ga ponovo prije nego uopće i počnem pisati bilo što važno o njemu, ali mogu reći nekoliko stvari.

Prvo pitanje koje sam imala na umu kada sam ga pogledala bilo je: zašto se film zove *Children of MEN* (muškaraca) a ne *Children of WOMEN* (žena)? Moj odgovor na to pitanje jest da je to zbog toga što je film o onome što se događa kada je briga o svijetu ostavljena muškarcima. Ako pogledate na cijelu ljudsku vrstu i živa bića koja su djeca kojima je potrebna briga te na muškarce kao one koji se za svijet brinu, tada je ono što imate jedan sjeban planet. Između slojeva prekrasno mračnih i apokaliptičnih slika kakve su viđene kroz filmsku viziju Alfonsa Cuaróna, dobivate male poglede na zemlju prije muškaraca - lišće što se ljulja na drveću u šumi, zelene brežuljke u engleskoj prirodi. No, prije nego što se vaše oči odmore na tim prizorima pastoralne ljepote, gurnuti ste natrag u bezdanu stvarnost svijeta kojim upravljaju muškarci - na hrpu lešina crnih pougljenjenih tinjajućih krava ili gusti zelenkasti otrovni gnoj što teče kroz dolinu u kojoj je nekad živjela rijeka. I ta je jukstapozicija u biti ono o čemu film govori - o kvarenju prirode i prirodnosti što ga provode muškarci, toliko intenzivno da cijeli planet postaje neplodan uključujući i ljudska bića koja ga naseljavaju.

Korak prema simbolu nade - trudna mlada žena koja na kraju rađa djevojčicu. Ovdje, ljudi, nema dječaka mesije. U stvari, onih nekoliko duhovitih trenutaka u filmu događaju se u nekoliko prizora kada muškarci vide dijete i kažu: "Isuse Kriste. To je dijete!" Vrlo duhovito.

Što bi značilo živjeti bez nade u bilo kakvu budućnost? Ne samo vlastite budućnosti nego ikakve budućnosti za ljudsku vrstu? Nisam mislila prije o tome kako je teško zamisliti tako nešto. To nije isto kao izbor da netko nema djece - riječ je o svijetu koji će jednostavno stati. Ili, ne sasvim - nastaviti će se, priroda će se nastaviti, ali ne i ljudska kultura

Većina filma sastoji se od dugog i očajničkog putovanja Clivea Owena koji pokušava dovesti Trudnu Nadu Svijeta do sigurnosti, pa svi možemo disati malo lakše i znati da svijet potencijalno nije potpuno sjeban. I taj se film reklamira kao poziv za nadom u svijetu što je pošao krivim putem. Stihovi u reklamnom oglasu kažu: *20 godina od danas. / Žene su neplodne. / Nema djece. / Nema budućnosti. / Nema nade. / No, sve se to može promijeniti. / U otkucaju srca.*

E pa, sve je to dobro i fino, i zasigurno će privući širu publiku nego da reklama jednostavno završava s "Nema budućnosti. Nema Nade". I sigurno bi cijeli taj film mogao biti neka vrsta teze protiv abortusa kakvu bi lako usvojili desničarski protivnici abortusa, kao - "Vidi što će se dogoditi ako nastaviš ubijati djecu!". Ali, ljudi, klinike za abortuse ovdje nisu negativci. Negativci su su muškarci i vlade koji pokušavaju kontrolirati i dominirati ljudskom vrstom i planetom. Nije iznenađenje da je film opterećen slikama Holokausta i time da je institucija koja zatvara u kaveze, otprema i istrebljuje sve one koji nisu bijeli i Britanci nazvana "Domovinska sigurnost". Poput *O za osvetu*, i *Djeca čovječanstva*, premda je smješten u Englesku, prevodi se prilično izravno na SAD s njegovim Patriot Act i Department of Homeland Security.

I natrag na reklamni oglas o filmu što nudi nadu - preklinjem za ispravak. Nakon dva sata putovanja kroz apokaliptične i Holokaustom ispunjene noćne more, Kee, mlada majka zaista na kraju ipak stigne do "broda" koji je navodno dio neke nebulozne organizacije nazvane "Ljudski projekt" a koja će spasiti ljudsku vrstu od istrebljenja. Međutim, u posljednjoj završnoj sceni, vidimo Kee i njezino dijete same usred maglovita mora dok se golemi, na tanker nalik brod spušta na nju. Posljednja vizija ljudske vrste, osim Kee koju vidimo, je MUŠKARAC na brodu koji se sprema primiti Kee i njezinu bebicu na brod. Ne bih to zaista nazvala znakom nade. U stvari, završetak je tako prijeteće dvoznačan i tako pun užasa i paranoje da je prilično glupava publika u dvorani u kojoj sam gledala film dahnuo u velikom zajedničkom - Koji je vrug ovo? Nema urednog završetka. Nema sretnog kraja. I, usudila bih se reći, s obzirom na kraj, da svijet vjerojatno i jeste sjeban.

Naravno, za mene, činjenica da film nije imao sretan kraj ni uredan zaključak bila je njegova iskupljujuća osobina. Mrzim pat završetke. Da je sve završilo ružičasto i svijet bio spašen, film bi mi se svidio mnogo manje. Volim mračne apokaliptične vizije. Volim. No, zaista je bizarno i nadrealno doživjeti ih nakon što ste proveli tjedan koristeći čitavo svoje tijelo i dušu da spasište muškarca u svom životu (to jest, svojeg oca) od smrti.

Vrativši se na zaključak o meni kako iščitavam film kao ono što se događa kada su muškarci imenovani skrbnici svijeta. To me također podsjeća na *Prestiz*, film o tome što se događa kada se muškarci pokušavaju reproducirati bez žena. Čini se da je to česta filmska tema ovih dana. ☐

S engleskoga prevela Lovorka Kozole. Tekstovi su preuzeti s web-stranica www.cinestatic.com/infinitythought/2006/10/children-of-men.asp, http://jdeanicite.typepad.com/i_cite/2006/12/children_of_men.html, http://jdeanicite.typepad.com/i_cite/2007/01/debts_called_in.html i <http://kdotdammit.livejournal.com/909870.html>

Diznijevski asfalt u džungli

Maja Hrgović

Vrstan, gotovo besprijekorno napravljen film o nestajanju velike civilizacije Maja, fokusiran na priču o osobnoj tragediji mladog muškarca, žitelja prašume, lovca, supruga i oca, koji za dlaku izmiče sjekirama krvoločnih majanskih ratnika

Apocalypse, redatelj Mel Gibson, 2006.

Koliko god bili oprezni i štedljivi sa superlativima, kritičari i gledatelji su samim superlativima zasuli film *Apocalypse* Mela Gibsona. S punim pravom. Posrijedi je vrstan, gotovo besprijekorno napravljen film o nestajanju velike civilizacije Maja, fokusiran na priču o osobnoj tragediji mladog muškarca, žitelja prašume, lovca, supruga i oca, koji za dlaku izmiče sjekirama krvoločnih ratnika Maja; i šiban nadljudskom voljom hrlu u pomoć svojoj, sa smrću suočenoj obitelji.

Zaokret iz kršćanske teme o Isusovu životu, koju je obradio u *Pasiji*, u mračni svijet poganske mitologije – za Gibsona se pokazao plodonosnim. Religioznost i implicitno moraliziranje koji su u njegovu prethodnom filmu znali na trenutke biti iritantni (usprkos hvalevrijednom nastojanju da se oni prikriju i ublaže), u *Apocalyptu* su potpuno izostali. Šturi opis ovoga filma mogao bi – koliko god mu time činili nepravdu – zvučati ovako: “napredna diznijevaska storija o sretnoj indijanskoj obitelji, naprasito istrgnutoj iz idile u prašumi, i o dirljivim nastojanjima *pater familiasa* da se otme bezočnim krvolocima – ubojicama i vrati se svojoj zemlji, ženi i djeci”. Ustvari, nešto kao hibrid *Pochabontasa*, *Hrabrog srca* i *Indiana Jonesa*.

Konkretnije, što se radnje tiče: nakon mirnog uvoda u priču o svakodnevicu miroljubivog plemena čiji članovi u bratskoj slozi i suglasju s prirodom love u šumi, pjevaju i plešu uz vatru i odgajaju djecu – zaplet je intenzivan, iznenađan, šokantan čak. Jedne zore u selo bez najave upadnu ratnici koji u ime vladara stanu paliti nastambe, silovati žene i masakrirati starce. Nižu se prizori zbog kojih bi se oni osjetljivijeg želuca trebali možda i suzdržati od gledanja ovog filma: dio plemena izdvojen je u zarobljeničke četveroredne: maltretirani preko granica podnošljivosti, dušmani ih gone u dolinu hramova da ondje budu giljotinirani u čast bogova i na opće veselje okupljenog puka.

Pomno detaljizirana i zbog toga toliko plastična i živa, evocirana je

civilizacija Maja u svoj svojoj grandioznosti koja zastrašuje i budi strahopoštovanje. Strahopoštovanje bude piramidalna mega-zdanja i obredna žrtvovanja: ustvari cijela, dokumentaristički uvjerljiva atmosfera.

Zato jer je osobnu tragičnu priču jednoga zarobljenika (Jaguarova Šapa) tako promućurno kontrapunktirao “široj”, globalnijoj narativnoj panorami – onaj o sutonu moćne civilizacije – Gibson je učinio da se gledatelji potpuno unesu u sudbinu nesretnog Jaguara, a filmu je tako priskrbio zavidnu uvjerljivost i, ništa manje važno, dinamičnost radnje.

Osobno me, mnogo prije nego što se film počeo prikazivati u kinima, zaintrigirala najava da je Gibson za novi film angažirao glumce naturšičke iz južnoameričkih indijanskih plemena, i da svi redom, od početka do kraja filma govore restauriranim drevnim jezikom Maja. Stvar na kojoj je film mogao i ozbiljno zapeti, ustvari je iznenađujuće uspjela: svi su glumci posao odradili bez zamjerke, Jaguarova Šapa je stopostotno uvjerljiv, bolji od bilo kojeg hollywoodskog glumca kojeg se u ovom trenutku mogu sjetiti – a čak i uloge djece (koje počesto znaju iritirati diletantizmom i plošnošću) ovdje zaslužuju peticu za izvedbu.

Ono što je svakako najupečatljivije u *Apocalyptu* – razlog zbog kojega su njime na svoje došli i ljubitelji akcije i psiholoških trilera na primjer – dio je s gonjenjem Jaguara šumom. Pomahnitali od želje za krvlju, skupina ratnika ubojica lovi odbjeglog zarobljenika kroz gustu prašumu. Za-dlaku-situacije od kojih doslovce zastaje dah, u kojima je neizbježno iskazati divljenje snimatelju, i od kojih se publika grči u sjedalima, najpamtljiviji dio filma. U tome je dijelu do punog izražaja doveden i neobično dojmljiv vizualni sloj. Prekrasne slike prirode u kojoj se događa brutalno krvoproliće, čini to nasilje još snažnijim – Gibson

se i tu pokazao znalцем efektnog suprotstavljanja različitog.

Uz napomenu da je nepošteno svoditi *Apocalypse* na razinu utilitarno-didaktičkog, ako je govoriti o porukama koje film odašilja, najjasnija je poruka o iskonskoj i neprevladivoj vrijednosti obitelji. Iako joj takvo “podebljavanje” možda i nije trebalo, sam kraj filma (u

kojemu Jaguarova Šapa biva ponovo sretno sjedinjen s djecom i izmučenom, ali hrabrom suprugom roditeljom) funkcionira kao poanta – zaključak da je lokalno jače od globalnog, da osobno prethodi društvenim konstrukcijama, odnosno da je ljubav-sklad-obitelj sveto trojstvo, neprolazno čovjekovo uporište u svim vremenima. ▣

Kulturna politika

Platforma civilnog društva za interkulturalni dijalog

Biserka Cvjetičanin

Osnivanje Platforme civilnog društva za interkulturalni dijalog pokazuju da 2008. ne bi trebala biti obilježena manifestacijskim oblicima, nego prije svega problemskim pristupom. Struktura europskih društava konstantno je u promjeni i osnovno je zapitati se o interkulturalnoj kompetenciji, odnosno "sposobnosti ophoditi se na primjeren način s drugim kulturama". Platforma bi trebala isticati prakse interkulturalnog dijaloga u prostorima koji se odlikuju najvećom raznolikosti, a to su prije svega urbane sredine u kojima je etnička raznolikost rezultat novih i starih migracijskih tokova

Proglašavanjem neke godine ili desetljeća određenim događajem (na primjer, godina obrazovanja, pismenosti, svjetsko desetljeće kulturnog razvitka itd.), međunarodne organizacije, osobito iz sustava Ujedinjenih naroda, žele upozoriti međunarodnu zajednicu na važnost izabrane teme za uravnoteženiji razvoj svijeta i potaknuti je na pronalaženje novih načina u ostvarenju tog cilja. Ponekad u prvi plan izbijaju manifestacijski oblici, nedovoljno se angažira civilno društvo, kulturne, znanstvene i obrazovne institucije koje bi trebale biti u središtu, ostaju na marginama, te poticaji za promjenom i poboljšanjem koji bi došli "iznutra", izostaju, efekti su slabi, a proklamirana godina brzo se zaboravlja.

Sljedeću godinu (2008.), Europska unija proglasila je u prosincu 2006. Europskom godinom interkulturalnog dijaloga. Velik broj migranta u europskim zemljama (spomenimo samo podatak da je svaki deseti stanovnik u razvijenim zemljama migrant) i intenzivna mobilnost ljudi potaknuta procesima globalizacije, među glavnim su razlozima za ovu odluku. Cilj je Europske godine jačati razumijevanje i poštivanje kulturne raznolikosti između svih stanovnika Europe, kao i njihove sposobnosti da upravljaju i koriste se kulturnom raznolikosti. Procesi europske integracije suočavaju se u novije vrijeme s novim izazovima, osobito u promicanju "jedinstva u raznolikosti", što postaje sve značajnija dimenzija u djelovanju Europske unije. Upravljanje kulturnom raznolikosti postavlja se pred Europsku uniju kao imperativ, a moguće ga je provoditi jedino putem interkulturalnog dijaloga na svim socioekonomskim razinama, u transsektorskoj i transnacionalnoj perspektivi. Premda stručnjaci ističu da je kultura nedovoljno zastupljena u europskim programima, ipak je realiziran postupni napredak (ugovori iz Maastrichta i Amsterdama uvode zasebne članke o kulturnoj suradnji na razini Europske unije) u financiranju programa kulture u okviru Unije. Konačno, i najnovija opsežna studija o ekonomiji kulture u Europi koju je naručila i objavila Europska komisija i o kojoj smo pisali u posljednjem prošlogodišnjem broju *Zareza*, redefinira brojna pitanja "kulturnog sektora" i ističe važnost njegovog uključivanja u prioritetne pravce razvoja Europske unije.

Uloga civilnog društva u promicanju interkulturalnog dijaloga

Kako Europska godina interkulturalnog dijaloga ne bi ostala samo na manifestacijskoj razini (a pogotovo ne na razini usporednih, paralelnih događanja koja se međusobno ne bi doticala niti umrežavala), Europska kulturna fondacija i Europski forum za umjetnost i nasljeđe (EFAH) inicirali su osnivanje Platforme civilnog društva za interkulturalni dijalog. Platforma civilnog društva trebala bi isticati prakse interkulturalnog dijaloga u prostorima koji se odlikuju

najvećom raznolikosti, a to su prije svega urbane sredine u kojima je etnička raznolikost rezultat novih i starih migracijskih tokova. Platforma je inicijativa kulturnog sektora, ali je značajno da će joj partneri biti organizacije koje rade u drugim sektorima, kao što su obrazovanje, mladi, ljudska prava, socijalne službe, migracije, što znači da će se, s namjerom razvijanja prakse interkulturalnog dijaloga, uspostaviti transsektorska suradnja kao ključna u radu Platforme.

Aktivnosti Platforme bit će usmjerene na jačanje utjecaja i efikasnosti Europske godine interkulturalnog dijaloga u smislu njezinih trajnih rezultata, razvijanja integrativnih strategija, mobilizacije svih zainteresiranih sektora, te većeg utjecaja na kulturne politike i odlučivanje. Tematski će u središtu biti kulturna raznolikost (na primjer, uloga umjetnosti u interkulturalnom dijalogu, povezivanje umjetnosti s drugim sektorima). Očekuju se odgovori na pitanje kako civilno društvo može iskoristiti raznolikost kao glavni socioekonomski resurs, pa se Platforma smatra i forumom za rasprave i razmjenu mišljenja.

Interkulturalna kompetencija

Brojne međunarodne kulturne organizacije počele su s pripremanjima svojih aktivnosti u okviru Europske godine interkulturalnog dijaloga. Europski kulturni parlament održat će svoj sljedeći skup na temu interkulturalnog dijaloga, kao i Kongres europskih pisaca, te Udruga europskih festivala. I na nacionalnoj razini (gradovi, regije) vode se rasprave o aktivnostima u okviru Europske godine, te će se, najvjerojatnije, platforme ili neki drugi oblici za promicanje interkulturalnog dijaloga koje će potaknuti civilno društvo, osnivati tijekom ove i sljedeće godine.

Dosadašnje rasprave i osnivanje Platforme civilnog društva za interkulturalni dijalog pokazuju da 2008. ne bi trebala biti obilježena manifestacijskim oblicima, nego prije svega problemskim pristupom. Struktura europskih društava konstantno je u promjeni i osnovno je, ističe Therese Kaufmann iz *eipcp* mreže, zapitati se o interkulturalnoj kompetenciji, odnosno "sposobnosti ophoditi se na primjeren način s drugim kulturama". Za Kaufmann to prije svega znači govoriti s (migrantima), a ne za (migrante). Šire koncipirana, interkulturalna kompetencija kao misija kulturnih institucija (muzeja, kazališta, knjižnica itd.), naglašava strategije otpora globaliziranoj kulturnoj industriji i ukazuje na nove kulturne izvore i mogućnosti. Na europskoj razini, jačanje interkulturalne kompetencije preduvjet je stvarnoj europskoj integraciji i, kao što naglašava Kaufmann, put kulturne demokratizacije.

NEVEN JOVANOVIĆ NOGA FILOLOGA

PELAGO

NOVO IZDANJE – naklada Pelago

Matija Kluković

Divlji bez sedla

Matija Kluković mladi je redatelj koji je s vrlo ograničenim proračunom uspio postići ono sto mnogim iskusnijim, financijski "podebljanijim" redateljima nije pošlo za rukom: napravio je film koji se sviđa i publici i kritici i koji je, čim je ispraćen u javni život, stao biti uvrštavan u programe uglednih inozemnih festivala, poput onoga u Rotterdamu ili onoga u Bangkoku.

Film od 250.000 kn

Kad je na najavnoj press konferenciji Zagreb film festivala Boris T. Matić hvalio novinarima film Ajde, dan... prođi..., gorljivo je istaknuo kako za kvalitetan i uspješan film nije glavni preduvjet ogroman novac nego ogroman entuzijazam. Biste li se i sad, kad je ovo bogato, ali i iscrpljujuće iskustvo iza vas, sasvim složili s Matičevom tvrdnjom?

– Novac je pitanje kompleksne naravi koje se olako shvaća jednako kao i pitanje osobnog, iskrenog i nepopuštanju kompromisa. Entuzijazam nije glavna odlika koja stvara film, kao ni novac. Entuzijazam ne postoji ako nema divljačkog interesa. Nas je zanimao film o ljudima, ali prije svega zanimao nas je NAS FILM. Trebalo se boriti s mnogo utjecaja i savjeta iskusnih ljudi koji su iz najzdravijih namjera pokušavali pomoći NAŠEM i učiniti nas boljima. Zbog svega toga cijelo iskustvo rada na ovom filmu nije bilo nipošto iscrpljujuće, jer je interes bio veći od želje za krajem. Film smo mogli završiti za mjesec dana (kako smo i planirali) i budžet bi bio mnogo manji, ali osobno uglavnom ne znam unaprijed što ću raditi, niti želim znati. Stvari se odvijaju mnogo vjernije nego ih mogu zamisliti. Montirati sam mogao sve do danas, ali pjesme se nikada ne završavaju. One se napuštaju.

Subim brojkama, koliko ste uložili u ovaj film? I odakle financije?

– Okvirna svota je 250.000 kuna, ali bitno je napomenuti da je velika većina ljudi volontirala, da se produkcija snašla oko jeftinijeg ili besplatnog korištenja opreme, lokacija, i sl. Usred glumačkih proba dobili smo nenadanu vijest iz Gradskog ureda za kulturu da smo prošli na natječaju za kratki film koji smo već bili proširili. To je bilo 50.000 kuna, a ostatak novaca dolazio je uglavnom od producentice Irene Marković koja je dizala kredite, vlastite uplate životnog osiguranja, posuđivala novac... Nešto novca prikupili smo i donacijama. Zanimljivo je da niti jedan sponzor nije bio zainteresiran. Još smo u velikim dugovima, ali nema straha.

"Dramski kolaž o ljudima koji imaju vremena"

Kako se rodila ideja o ovom filmu, koji za neslužbeni podnaslov ima vrlo vjeran opis "dramski kolaž o ljudima koji imaju vremena"? Sve je ustvari počelo s Bauerovim klasikom Martin u oblacima.

– Počelo je kratkim igranim filmom *Na ulici na mjesecini* koji je svojim duhom i

Maja Hrgović
Mladi filmski redatelj govori o svojim scenarističkim, redateljskim i montažerskim iskustvima, o tome kako mu je u prevladavanju brojnih problema pomogao entuzijastičan glumački tim, kako su se na setu snalazili ugledni hrvatski književnici; o tome je li *Ajde, dan... prođi...* subverzivan film i o tome kome bi, da je postao kipar kao što je planirao, sagradio spomenik

Ideja filma o ravnodušju nije bila čak toliko ideja koliko osjećaj koji ne podnosim, a o kojem se nikada na vjeran način ne priča, ostavljajući nadu za kraj te priče. Bez te nade – svi pametni ljudi su samoubojice

mladenačkom temom trebao biti posveta Baueru iz nekih mojih osobnih razloga. Međutim, svi moji susreti s prijateljima bili su iznimno gorljivi u priči i velikom planiranju, a s druge strane brutalno pasivni. Ali onda sam upoznao glumce koji će glumiti u filmu i prijateljio se s njima i malo pomalo se počelo raditi i o njima. Stvar se počela bitno mijenjati i nije više mogla biti predvidljiva. Ideja filma o ravnodušju nije bila čak toliko ideja koliko osjećaj koji ne podnosim, a o kojem se nikada na vjeran način ne priča, ostavljajući nadu za kraj te priče. Bez te nade – svi pametni ljudi su samoubojice.

Zašto crno-bijela tehnika?

– Crno-bijela tehnika stvara veliku slobodu i ona je glavni temelj. Fotografija je jedina komponenta (uz produkciju) koja je tijekom cijelog procesa morala ostati disciplinirana. Crno-bijela tehnika stvara potreban okvir koji nimalo ne kontrolira film. Efekt koji smo Bojana i ja htjeli dobiti u ovakvim uvjetima produkcije a da pritom ne sputavamo ljude pred kamerom, mogli smo postići jedino u crno-bijeloj varijanti i osobnim kadrovima. Osim fleksibilnosti koju ta tehnika pruža, mnogo je razloga.

Koliko ste zadovoljni reakcijama publike koja je dosad imala prilike vidjeti film?

– To je na njima. Mi smo sebe stavili pred njih bez prenemaganja i što god oni mislili legitimno je, ali stvar koja me muči je navika gledatelja da budu servirani intelektualnim podvalama koje će u njima pobuditi iluziju da su nešto shvatili sami, a sve je zapravo bila majstorova suptilna podvala koje najčešće ni on sam nije svjestan. Takvih podvala mi nemamo. Nismo radili film o kojem se može pričati intelektualno. Ili si ga osjetio ili nisi. Ili si imao volje i interesa dati mu šansu

ili nisi. Ako želiš iskustvo preko filma, bilo kakvo koje vrijedi, onda je jedini ulog da se ne praviš pametniji od filma.

Prestrašim se čovjeka koji poželi promijeniti svijet

Pozvani ste i na dva ugledna međunarodna filmska festivala. Jeste li se takvom čemu nadali, i što očekujete od tih nastupa?

– Rotterdam je velika stvar. Pred kraj nam je ponestalo novca, pa smo "vagali" festivale po njihovom trošku prijavljivanja. U Rotterdam skoro nismo ni poslali, ali Irena je u zadnji čas prikupila novac za pošiljku, i na našu sreću, primili su nas. Siguran sam da će nas nakon Rotterdama "zasipati" pozivnicama. Na festivalima upoznate važne ljude, prezentirate film, dogovarate distribucije i stvarate kontakte za ubuduće. Cilj je učiniti film dostupnim svijetu. On je univerzalan i nije mu mjesto isključivo u Hrvatskoj.

Mediji su se prilično zainteresirali za Ajde, dan... prođi... Dijelom je za to zaslužna i agencija kojoj ste povjerali promidžbu. Pokazali ste ustvari, da je za ispraćanje filma u javni život, nedovoljno samo ga – napraviti...

– Sve smo napravili sami i zajedno, na volonterskoj bazi, bez novca. Svi smo prijatelji i radimo isključivo po njuhu. Nevjerojatno da ljudi pričaju o našem filmu a nisu ga još ni gledali.

Film govori o ljudima – kolekcionarima neostvarenih ambicija, o hrvatskom trenutačnom vremenoprostoru i beznađu koji je njegova primarna karakteristika. Je li oznaka "subverzivan film" (subverzivan naspram hrvatske politike i društva) prerdikalna?

– Nisam ni siguran više što znači subverzivan. Ne razmišljam o društvu, a jako malo

razgovor

o politici. Kada bi svi prestali imati ambicije o društvu, počeli bi imati realne ambicije – o uskoj okolini, i vjerojatno bi svijet bio podnošljiviji. Prestrašim se čovjeka koji poželi promijeniti svijet ili državu. Promijeni si dan za početak, čovječe. Prepovršan sam da bih mogao stavljati svoj film u takve kontekste.

I sami se pojavljujete u filmu. Koje su za to pobude? Egomanija?

– Egomanija je sigurno jedan od bitnijih razloga. Zanimljivo je gledati sebe – egomanijaka na velikom platnu. Odmah ti se ego smežura.

Široj je publici zanimljivo i to što se u filmu pojavljuju Predrag Raos, Borivoj Radaković, Ognjen Sviličić... Jesu li se oni pokazali dobrim glumcima, kako je bilo surađivati s njima?

– Suradnja je bila odlična prilika da upoznam ljude koje poštujem i bio mi je izuzetan kick vidjeti kakvi su oni zapravo i takve ih snimiti, postaviti ih na istu razinu s nama smrtnicima. Ognjena sam znao od prije, ali nisam nikada radio s njim. Genijalci, kakvi god da jesu.

Nedavno ste, navodno, izjavili: "Planiramo raditi filmove sve dok umjetnost ne postane suvišna". Što ste točno pod tim mislili?

– Ne vjerujte press materijalima.

Entuzijizam ne postoji ako nema divljačkog interesa. Nas je zanimao film o ljudima, ali prije svega zanimao nas je NAŠ FILM. Trebalo se boriti s mnogo utjecaja i savjeta iskusnih ljudi koji su iz najzdravijih namjera pokušavali pomoći NAŠEM i učiniti nas boljima

Kad bih gradio spomenik

Snimanje nije teklo glatko. Susretali ste se s različitim problemima. Možete li ih ukratko izložiti, i kako ste ih prevladali?

– Mislim da nemate dovoljno vremena za moje nabranje. Svaki put kada mislite da se ništa ne može dogoditi – nešto se loše dogodi. Kako smo radili film s tim temeljima – svaki problem smo pretvorili u bolje. Zato nije bilo teško, ali pričaju se dobre priče, naročito u dokumentarcu *Kako se snimao film*.

Nekad ste se, kažete, žarko željeli baviti kiparstvom i izrađivati spomenike "ljudima koji su pružali nadu". Da sad kojim slučajem "skrenete" u likovnost, kome biste sve izradili spomenik?

– Dražen Petrović ga već ima, pa bi to vjerojatno bili Siniša Glavašević, Cassavetes, Bauer, Richard Pryor, Charles Mingus, *Chungking Express* i još mnogi. No, dizanje spomenika je preveliko koncentriranje na prošlost – pa sam prestao maštati o tome.

Kojim se novim projektima od vas možemo nadati u (skorijoj) budućnosti?

– Pripremamo novi film već ovo ljeto. Reći ću samo da mu je *Niko te ne vidi osim tebe* radni naslov. ☐

FAKISEJA U SVEMIRU 2007.

Stižemo ponovo
Jer drago nam je nanovo
Objava naša stiže za vas
Dal' vam je drago vidjeti nas?
Sitacija, recitacija, svrdlo il' pamflet
Nama se sviđa svaki vaš let
Nama je Faki nogomet!
Nama je ad hoc okej
Kada želiš, stisni plej
Zaboravi autobus, posljenji hej..

Sjedni i frdni i čamet,
Sve što ti padne na pamet.
Ostavi sve i dođi kod nas
O čuj naš Faki glas
I potraži spas kod nas.

Jer naš je Faki dobar, fin
Pristojan baš, veri, veri klin!

I - ne budi uvijek u jednoj traci,
Spasit će te Faki junaci!

Klikni i bez straha u kostima prijavi na jubilarni FAKI 10 -svoje životno djelo, dramu, zločin u teatru, situaciju, socijalni slučaj, recitaciju, gigageg, multimedijalnu prezentaciju, srebrna krila, žutu minutu, playback, operu bez groša, zeca u rukavu, vrapca u ruci i goluba na grani... može i happy end...

Deadline or die: 15.ožujak 2007.

Obuci svoje najbolje odijelo, spakiraj pun kufer (pa nek* se nađe) i kreni zvjezdanim stazama. Lijevo od mliječnog puta, točno kod desete zvijezde- skreni za FAKI. Ako se izgubiš u bespuću svemira, nazovi... Očekujemo te od 22. do 27. svibnja 2007. u gradu Zagrebu! Provjeri na www.attack.hr/faki ili se javi na e-mail: fakifest@gmail.com adresa: Autonomni kulturni centar- Attack!, za FAKI 10 Budmanijeva 12, 10000 Zagreb Kontakt: SANJA 098.962.69.54

Autonomni kulturni centar- ATTACK! i ove godine, po deseti-jubilarni put organizira Festival alternativnog kazališnog izričaja – Faki 10, od 22.05. do 27.05.2007. Festival je od svog nastanka zamišljen kao međunarodni susret umjetnika i skupina koji/e djeluju izvan institucionaliziranih komercijalnih kazališta, potiču mlade izvođače i pokazuju kvalitetan umjetnički doseg. Ova vrlo uopćena koncepcija u praksi znači da je FAKI festival alternativnog teatra, uličnog teatra, performansa, off i low budget teatra. Sudionici/e FAKI festivala imaju pokriveno putne troškove, dnevnice, smještaj i zajednički vegetarijanski ručak. I ove godine FAKI će svim kulturnim aktivistima i kazalištarcima iz različitih zemalja dati priliku za međusobni susret, komunikaciju i prezentaciju njihova rada. Cijeli program odvijat će se kroz radionice, izvedbe, kazališne predstave i (ne)formalne diskusije. Novost ovogodišnjeg FAKI-ja je FAKIĆ U PARKU- dio festivala posvećen najmlađoj publici, sadržajno ispunjen nekonvencionalnim predstavama za djecu. Attack! je nestranačka, neprofitna, nevladina, volonterska udruga građana koja stvara i širi kulturnu i političku alternativu te alternativnu ekonomiju, osiguravajući prostor u javnosti svima koji se žele kreativno izraziti i sudjelovati u promjenama na lokalnoj razini, koje vode slobodnom društvu. ☐

Javne njuške

Rastko Moćnik

Arbitrarnost i nerelevantnost televizijskog blebetala nisu samo nadomjestak za uništenu javnost: to je inženjering suživota pod diktatom. Prostaštvo i nepouzdanost novinskih pisanija nisu samo prepreka mišljenju i regulacija mnijenja: one šire duhovnu saharu, u kojoj mogu uspijevati otrovni plodovi novog zatiranja

Novinarske glave na reklamnim panoima

U iznenađenja tranzicije spada i to što su reklame u svome prirodnom okolišu, tj. u liberalnoj privredi, sada ružnije nego što su to bile u socijalističkoj robnoj privredi. Ružnije su, ali ih je zato toliko više. Vrebaju sa svake fasade, iza svakog ugla, na svakom zavoju: grad i selo, ulicu i krajolik, polako ali sigurno mijenjaju u jedno monotono smetište naopake civilizacije. I upravo stoga što ih je previše, iz petnih žila se trude da se međusobno razlikuju. Kult razlike i drugosti i inače je šlager jeftine filozofije i popularne politike, no njegovi korijeni su banalni: kako uopće još proizvesti dojam, u okolnostima inflacije čulnoga. Jedna od strategija je proizvodnja deplasiranog dojma. I taj trik nije ništa novo. Već dugo se njime služi filmska industrija: "starsistem", sistem zvijezda, deplasirano se poziva na zanatski način proizvodnje i parazitira na auri vještine, koja više nije moguća. Paradigma zvjezdanog portreta nedavno je prešla u reklamu na području javnog komuniciranja. A i tu je okvir važniji od slike. Ovdašnji okvir je kutija televizijskog ekrana. Prve reklame s javnim njuškama bile su reklame za privatnu televiziju. Istina, i prije toga postojali su politički plakati, ali oni još pripadaju u prirodnu pretpovijest kulturnog fenomena, više sličke eksperimentiranju prirode s mutacijama, dio su hiperprodukcije, koja iz mnoštva neuspjelih pokusa na kraju dovodi do uspješne vrste. Izborni plakati neuspjela su varijacija na filmski plakat.

Zvijezde kao ogledne utvare

Prvi uspjeti proizvodi, vrijedni kulturne verifikacije, bile su naravno njuške s POP-TV*. Uistinu, one više podsjećaju na reklamu za šampon protiv prhuti, za kremu protiv akni. Ali upravo u tome jest trik. On, naime, poručuje sljedeće: kao što na toj tintari ne smijete očekivati perut, kao

što je taj osmijeh bez zubnog kamenca – tako morate i očekivati da će vam ta tv objaviti istinu. Ako vam je ta vrsta zaključivanja donekle strana, možda vas intelektualno zadovolji sljedeća indukcija: jednako kao što su simpatični ti likovi, bit će zabavna i njihova istina. Ali na stvar ne treba gledati previše racionalno. Već je stara retorika te postupke uvrštavala u onu invenciju koja ne pronalazi postupke uvjeravanja, već samo izmišlja kako ganuti općinstvo (*animam movere*: dušu pokrenuti). Već je Aristotel u tome prepoznao strategiju privida: razboritost, *fronesis*, bitna je za svakoga tko bi svoje adrese/adresatkinje volio nekamo odvesti; pri tome si pomaže prividom kreposti, arete, koja pobuđuje poštovanje i blagom umilnošću, *eunoia*, koja navodi na ljubav. POP-TV je stavila na kartu ljubavi i kreposti. Protiv njenih benetonskih boja *Delo* je postavilo crno-bijelu ozbiljnost, protiv glatke površnosti pepsi-generacije, chiaro-scuro romantične produhovljenosti. Na jednoj strani *eunoia*, na drugoj *fronesis*: obje pak arete, samo u različitim redakcijama. Nasuprot ginjaol-teatru bežigradskih Amerikanaca – Tales iz Mileta i mladi Byron. Ne treba vam birati: jedni i drugi pouzdano pripadaju istini trenutka, ta upravo oni ju i fabriciraju.

Kult ličnosti za novo doba

Učinci toga reklamiranja sežu mnogo dalje nego što sude njegovi plaćenici. Produciraju sustav zvijezda, oglednih utvara. Reprodukcija je ovaj put pogotovo raširena: s estrade, iz politike i sporta, posegnula je na intelektualno područje. Ali, kakva je uloga kulta ličnosti u liberalnom individualističkom društvu? Ta da reproducira liberalni individualizam, uništava javnost i zatire solidarnost. U okolnostima liberalnog permanentnog rata svih protiv svih, trgaju se međ-

đuljudske veze. Ako potrgane niti zatim prikače na medijske balone, time uspostavljaju novi tip međuljudskih odnosa. U okolnostima kada među ljudima više nema ničega ljudskog, univerzali je ljudskosti padaju sa zvjezdanog neba, s panoa koji zastiru pogled. Ti fantomi komuniciraju samo u jednom smjeru, njihov nagovor je radikalno neproizvan, nijemi diktat. Pojedince i pojedinci sve više su sposobni međusobno komunicirati samo još preko tih arogantnih, agresivnih strašila. Tko ispire perut s vlasšta poptelevisijske zvijezde, taj pere mozak svima koji na toj zvijezdi vise. U prilikama kada je sva-

tko još samo svoj pusti otok, proizvesti dojam može još samo derealizirana milina nebeske sličice. Što je nestvarnija, više joj se može vjerovati; što je izrazitija i neobičnija, više privlači, veća je njena upotrebljivost; što je zatvorenija u sebe, više fascinira. Zato nas s panoa napadaju predimenzionirani narcisi, zato s ekrana na nas navaljuju logoreični autisti. Arbitrarnost i nerelevantnost televizijskog blebetala nisu samo nadomjestak za uništenu javnost: to je inženjering suživota pod diktatom. Prostaštvo i nepouzdanost novinskih pisanija nisu samo prepreka mišljenju i regulacija mnijenja: one šire duhovnu saharu, u kojoj mogu uspijevati otrovni plodovi novog zatiranja. Jedno i drugo gojilište je novog *zoon politikona*, nove društvene zvijeri – usamljene, nasrtljive, hipnotizirane. Zvjezdano nebo nad nama, neprijateljstvo i intriga u srcu.

*Ono što u Moćnikovom članku za Sloveniju znači POP TV, u nas je npr. RTL televizija i, na malo drukčiji način, Nova TV. Činjenica da je ovih dana RTL televizija startala s "autor-skom" političkom emisijom, nazvanom po voditelju i uredniku, "javnoj faci" Tomislav Jelincić show, daje članku aktualnost u hrvatskim prilikama. Paralela za drugi spominjani slovenski medij, "ozbiljne" novine *Delo*, u Hrvatskoj ne postoji. *Vjesnik* nije odigrao tu ulogu, a centralna pozicija *Jutarnjeg lista* drukčije je prirode (op. p.).

Izabrao i sa slovenskog preveo Srećko Pulig
Preneseno sa <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/02/reklama/>

Zvijezde kao ogledne utvare

Novinarske glave na reklamnim panoima

I Puli je dosta!

Nataša Petrinjak

Park mladenaca, Titov park, šuma iznad Lungomara, zelena dolina iznad Valsalina, kao i niz drugih prostora uz more, a koji Pulu čine tako atraktivnim mjestom za život i omiljenim odredištem turista, uskoro će postati betonirane površine s tipskim poslovno-trgovačko-stambenim zdanjima koji će grad odsjeći od mora, drastično povećati zagađenje zraka i utrti put *favelizacije* kakva se Zagrebu već dogodila

Nije problem osmisлити prostor, a još manje preoblikovati ga (danas ima i previše dobronamjernih ljudi kojima je posao promišljati okoliš...), nego ga istražiti, ili, još banalnije, iščitati ga; naime, ono što nazivamo svakidašnjom nije bjelodano nego mutno, poput oblika sljepoće ili načina anestezije – tim je riječima Georges Perec, “jedan korisnik prostora”, sedamdesetih godina 20. stoljeća počeo svoj dnevnik, knjigu *Vrste prostora* (Meandar, 2005.) u kojoj na dirljivo duhovit način ukazuje na autonomni život prostora koji se izmiče svakoj kontroli.

Ukazujući kao neprofesionalac, dakle ni arhitekt, ni urbanist, na “krhkost” prostora, podložnog vremenskom habanju, prolaznosti, neuhvatljivosti poput “pijeska što sipi kroz prste” potiče na gledanje prostora koje svakodnevno koristimo – od kreveta, ulice, kvarta do svijeta – ali, na gledanje zaustavljeno, pomno, zamišljajući drukčije poglede. Jer, “prostor je naizgled ili pitomiji ili bezopasniji od vremena: posvuda susrećemo ljude koji nose ručne satove, a vrlo rijetko ljude s kompasima. Uvijek trebamo znati koliko je sati (tko još

zna odrediti vrijeme prema položaju sunca?), ali nikad se ne upitamo gdje smo, u uredu, u podzemnoj, na ulici. To je uistinu očito – no što nije očito? S vremena na vrijeme trebali bismo se upitati kako stojimo – odrediti stanje ne samo svoje duše, svojega zdravlja, svojih ambicija, uvjerenja i razloga za život, nego i svojega topografskog položaja, i to ne toliko u odnosu na gore navedene točke, nego u odnosu na mjesto ili osobu na koju mislimo, na koju ćemo tek početi misliti”.

Protiv favelizacije gradova

Tim i primjerima nalik tome kojima knjiga obiluje, Georges Perec ispisao je jednu od najgenijalnijih knjiga koja nas suočava s lijenošću i aljkavošću kada je o prostoru riječ. Zatečenim, uvijek ideološki definiranim prostorima koje svojom lijenošću pokušavamo učiniti datošću, ali i kakvom ležernošću prepuštamo prostore ništavilu, prolaznosti, nebrizi. Percovi prostori, tako, nikako nisu, što bi se neopreznom čitaču moglo učiniti na prvi pogled, tek pozivi za hrabrijom prenamjenom prostora, nego svojevrsno upozorenje da prostore u konačnici definiraju ljudi, svojim sudjelovanjem, svojim odnosima jednog prema drugome čime su izgled i funkcija prostora tim važniji.

Da, sve ovo zbog intervencija u prostoru koje se posljednjih petnaestak godina događaju diljem Hrvatske, ali i pomalo iznenađujuće, ali hvalevrijedne promjene – otpora njezinih stanovnika da se s istima prestane. Upravo zato jer su njihovo sudjelovanje, vrijednost njihovih odnosa u definiciji prostora ne samo zanemarena nego im se zbog toga već otvoreno ruga u lice. Prosvjedna povorka građana Pule 20. siječnja 2007. kojom članovima i članicama Gradskog vijeća upućuju apel da ne potvrde Zaključke izmjena i dopuna PUP-a “Stari grad Pula” koju je usvojio Gradsko poglavarstvo, a kojima se i dodatno odobravaju gradnje hotela i poslovno-trgovačkih centara u pulskim parkovima, uz akcije zagrebačke inicija-

foto: Ingrid Ugussi

tive “Pravo na grad”, ma koliko malodušni bili, jesu važni i ohrabrujući pokreti. Građanima je, kako uostalom kaže i slogan pulske inicijative, jednostavno – *Dosta!* I u Puli se, kao i u Zagrebu, ali i nizu drugih gradova dogodila ta očaravajuća sprega političara koji još ne znaju da određenu funkciju trebaju obavljati za opće, a ne svoje privatno dobro, i iznimno neobrazovanih, često pod sumnjivim okolnostima novonastalih bogataša, kojom se javni prostori namijenjeni svima otimaju za privatnu korist i upotrebu malog broja odabranih. Park mladenaca, Titov park, šuma iznad Lungomara, zelena dolina iznad Valsalina, kao i niz drugih prostora uz more, a koji Pulu čine tako atraktivnim mjestom za život, ali i omiljenim odredištem turista, ako gradski vijećnici ne kažu – ne!, uskoro će postati betonirane površine s tipskim poslovno-trgovačko-stambenim zdanjima koji će grad odsjeći od mora, drastično povećati zagađenje zraka i utrti put *favelizacije* kakva se Zagrebu već dogodila.

Snaga građanske inicijative

Podržavajuću konstataciju koju je napisao jedan istarski novinar – a čije ime organizatori, udruga Zelena Istra, na žalost, u svom apelu ne navode – “središte grada je javni prostor koji pripada svima – otuda i posebno pravo svih da o njemu odlučuju”, bit ćemo toliko slobodni, tre-

ba precizirati. I središte grada, kao i bilo koji javni prostor pripada svima, i građani imaju pravo odlučivati o njemu – to nije posebno pravo, nego je pravo koje stječu svojim radom u određenoj teritorijalnoj jedinici u čiju se blagajnu slijeva i dio njihova dohotka. Gradonačelnici, tajnici, pročelnici i ini službenici imaju samo odobrenje, ograničeno vremenski, da tim novcem upravljaju. Ako i kada upravljaju loše, taj novac poklanjaju “drumskim razbojnicima” i kabadahijama koji, među ostalim, uništavaju prostore u kojima živimo – treba ih promijeniti. To je normalna procedura koja zbog svima znanih specifičnosti razvoja demokracije u Hrvatskoj često ne funkcionira, ali aktivnosti u Puli i Zagrebu, koje uključuju sve oblike komuniciranja s gradskim vlastima (prijedloge, žalbe, apele, komentare, stručna mišljenja...) jasan su znak da devastacija prostora ne može teći unedogled. Ono što smeta i donosi nelagodu mukla je tišina arhitektonsko-urbanističkog ceha. Svake hvalevrijedne iznimke poput Mirjane Gustin, Mladena Škreblina, Vere Šimek-Petrinjak potvrđuju kako glasovi struke mogu osnažiti inicijative protiv političke samovolje, ali i bolno nevjerojatnim čine mirnoću kojom arhitekti i urbanisti promatraju nestručnu okupaciju temeljne arhitektonske “materije”. Uz iskreno navijačku nadu da sve udruge okupljene u pulski i zagrebački pokret za ostvarivanje prava na prostore koje dijelimo neće odustati, nego dapače još više i češće organizirano djelovati, stoji i molba – arhitektima, urbanistima, ali i ekolozima, sociolozima, povjesničarima, kulturolozima, ekonomistima... – priključite se. Napisavši da prostor “prestaje biti činjenicom, prestaje biti utjelovljen, prestaje biti nečiji. Sumnjamo u prostor: stalno ga moram označavati, određivati, nikada nije moj, nitko mi ga nije dao, moram ga osvajati” Perec sasvim sigurno nije mislio na bandičevsku metodu otkimanja prostora. Perec time sugerira bržan, svjestan i savjestan odnos svakog pojedinca/ku prema prostoru koju dijeli s drugima, kako bi stvorio/la mjesta gdje misli ili će početi misliti na drugog/u, jedinstvena mjesta slobode koja izmiču kontroli. ■

foto: Ingrid Ugussi

foto: Ingrid Ugussi

Radovan Vukadinović i Živorad Kovačević

Posljednji korak raspada Jugoslavije

Gospodine Vukadinoviću, može li se reći da bi eventualna nezavisnost Kosova bila završni čin raspada Jugoslavije?

– **Radovan Vukadinović:** Svakako. Za sve one koji smatraju da je potrebno izvršiti krajnje delimitiranje granica na ovim prostorima to bi bio završni čin. Oni koji se zalažu za takvo rješenje ističu da bez te završne točke na "i" proces raspada Jugoslavije ne može biti priveden kraju i da čak i stabilizacija cijelog ovog područja ovisi o dovršenju tog procesa. Zbog toga zagovornici definitivnog raspada Jugoslavije smatraju kako je potrebno dati nezavisnost Kosovu što prije. Jer, kako oni tvrde, kada se jedna država raspada, onda je potrebno ići do kraja i omogućiti nezavisnost svim njezinim dijelovima.

Kosovo za Republiku Srpsku?

– **Živorad Kovačević:** Sadašnje stanje je polunedefinirano, ono je stalni izvor nestabilnosti u regionu i mora jednom da pređe u fazu jasnijih odnosa. Samo da podsetim, šta god ko mislio o osamostalivanju Crne Gore, to je novi fakticitet kome se svi danas prilagođavaju i to, objektivno, nije više vruća tema u regionu. Ne kažem da će se to isto i tako brzo desiti i posle rešenja za Kosovo, ali to je svakako ohrabrujuće i sveže iskustvo koje govori o nužnosti prihvatanja nove realnosti.

Političari iz Republike Srpske i Srbije, a i neki međunarodni eksperti, tvrde da bi, ako Kosovo dobije nezavisnost, to isto pravo imala i Republika Srpska. Premijer Republike Srpske Milorad Dodik vrlo često spominje mogućnost referenduma koji bi, u krajnjoj liniji, vodio odcjepljenju Republike Srpske. Kako vi na to gledate, gospodine Kovačeviću?

– **Živorad Kovačević:** Ne verujem da je to realan redosled stvari. Ipak su to dve situacije koje nisu međusobno uporedive. Koliko god da je situacija u Bosni i Hercegovini i dalje neregulirana s obzirom da još uvek ima mnogo konflikata i neraščišćenih stvari, ipak je ona na određen način definisana i sigurno je da međunarodna zajednica neće od toga odstupiti. Ona je, pre svega, definisana Dejtonskom sporazumom. Ideja Kosovo za Republiku Srpsku, koja se ponekad čuje, vodi ka crtanju novih granica što se sigurno neće dozvoliti.

Problemi Bosne i Hercegovine moraju se u rešiti u njoj samoj. Nezavisnost Kosova neće izazvati direktne posledice na prilike u Bosni i Hercegovini.

– **Radovan Vukadinović:** Ja mislim da se to pitanje s vremena na vrijeme pokreće u Republici Srpskoj odgovor na zahtjeve iz Sarajeva ili iz nekih drugih centara u kojima se traži ukidanje Republike Srpske. Dakle, upravo u želji da se zadrži Republika Srpska, ide se s prijetnjom – ako dođe do odcjepljenja Kosova, onda ćemo zatražiti referendum. Međutim, očito je da međunarodna zajednica čvrsto kontrolira razvoj u Bosni i Hercegovini bez obzira na to što je teško govoriti o jedinstvenoj državi i što postoji cijeli niz problema u njezinu funkcioniranju. Ona je pod međunarodnom upravom i nikakvo iskakanje iz dejtonskih okvira ne dolazi u obzir. Naravno, može biti stanovitih manifestacija, simpatija ili antipatija prema onome što se događa na Kosovu, ali promjena statusa zbog Kosova mislim da ne dolazi u obzir.

Moguće paralele i opasnosti

Može li se, gospodine Vukadinoviću, povući paralela između Republike Srpske i Kosova, pa reći – ako Albanci na Kosovu imaju pravo na referendum o odcjepljenju, zašto to ne bi imali i Srbi u Republici Srpskoj?

– **Radovan Vukadinović:** Ako idemo s međunarodno-pravne točke gledišta, onda je, naravno, to malo složenije pitanje. Međutim, ako gledate čisto politički, onda je više nego jasno da na Kosovu, gdje živi 90 ili 92 posto albanskog stanovništva, gdje je praktički došlo do egzodusa ostalih stanovnika Kosova, imate relativno čistu situaciju. Prema tome, teško je govoriti o nekim paralelama koje bi se mogle vući. Kosovo je zbog težine situacije, zbog svega što se događalo u vrijeme Miloševićevog režima, a i prije toga, došlo u situaciju da je međunarodna zajednica morala intervenirati, pa sada kroji njegovu sudbinu prema nekim svojim standardima.

– **Živorad Kovačević:** Sve paralele je moguće povući. Nije bez razloga da su uznemireni i drugi u svetu, posebno Rusi i Kinezi, zbog mogućeg povlačenja paralele između Kosova i njihovih situacija. Bilo da je u pitanju Tajvan ili da su u pitanju Osetija, Abhazija, Pridnjestrovlje ili Baskija. Svaka paralela je uvek moguća. Kad je

Omer Karabeg

U emisiji *Most* Radija Slobodna Europa o tome može li nezavisnost Kosova izazvati nesigurnost u regiji, razgovaraju Radovan Vukadinović, profesor međunarodnog prava na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, i Živorad Kovačević, predsjednik Evropskog pokreta u Srbiji

Radovan Vukadinović:

Čini se da susjedi ne bi bili baš previše bili oduševljeni da Kosovo postane nezavisno u pravom smislu te riječi, dakle da postane država. S druge strane, isto tako se shvaća da ovo sadašnje stanje nije održivo i da se mora pronaći neko rješenje. U Hrvatskoj nekih jako jasnih stavova oko toga kod političke elite nema. Naravno, oni koji su, da tako kažem, jače nacionalno obojeni, smatraju da što je Srbija slabija, to je bolje za Hrvatsku

u pitanju Bosna i Hercegovina, ja mislim da će se povući sledeća vrsta paralele – ako se Kosovu omogućuje da dobije neku vrstu nezavisnosti, onda je neprirodno odricati Republici Srpskoj pravo na samostalan entitetski život. To je najviše što se može očekivati kao realna reakcija na eventualnu nezavisnost Kosova.

Kako bi se nezavisnost Kosova odrazila na Makedoniju? Postoji li opasnost da tamošnji Albanci zatraže pripajanje novoj državi?

– **Radovan Vukadinović:** To jest jedna od opasnosti. Naime, ako u Makedoniji, po službenim procjenama, živi 23-24 posto Albanaca – a smatra se da ih je i oko 40 posto, hajde, recimo da ih je 30 posto – koji su teritorijalno vrlo kompaktno povezani, ne bi trebalo isključiti mogućnost da oni za nekoliko godina zažele postati sastavni dio Kosova koje im je etnički i jezično bliže. To se ne mora dogoditi pod uvjetom da Ohridski sporazum funkcionira, da njihova prava budu zajamčena, da se makedonski Albanci sažive i užive u Makedoniji. Ako bi sve to tako funkcioniralo, onda makedonski Albanci mogu ostati u Makedoniji i nikakvih problema neće biti. Međutim, bilo kakav veći incident, bilo kakvo paljenje fitilja može osnažiti zahtjeve za prisajedinjenjem Kosovu i prekrajanjem granica. To su problemi koji bi mogli biti opasni i za Crnu Goru, gdje također postoje dijelovi naseljeni Albancima, gdje bi se također moglo dogoditi da neko bude nezadovoljan i da zatraži spajanje s maticom, bilo s Kosovom ili s Albanijom. Tu će biti ključna uloga albanske politike. Vidimo da se premijer Albanije Sali Beriša za sada pridržava onoga što američka politika traži, a to znači ne stvarati nikakve komplikacije, ne intervenirati i omogućiti da procesi teku svojim tokom. Ako bude tako, ako se Albanija bude ponašala razumno, onda će to biti vrlo dobar znak. Prema tome, jedna hipotetička opasnost od nestabilnosti svakako postoji, ali postoje i snage u regiji – tu mislim na međunarodnu zajednicu i susjedne države – koje ne žele da se stvari kompliciraju. Nitko zapravo ne želi neke velike promjene, svi bi htjeli da se stvari počnu odvijati u pravcu kretanja prema Evropi. Osjeća se stanovitni zamor i mislim da je to dobro, jer se time sve eventualne agresivne aspiracije na neki način guše.

Nametanje rješenja

– **Živorad Kovačević:** Mislim da će međunarodna zajednica insistirati na ona svoja tri "ne". Znači, nema vraćanja na pređašnje stanje, nema podela Kosova i nema bilo kakvog ujedinjenja sa drugima. Ne treba zaboraviti da postoji i jug Srbije koji je prilično naseljen Albancima, mada valja primetiti da će neke od njihovih partija prvi put učestvovati na predstojećim parlamentarnim izborima u Srbiji, što je svakako dobar znak.

Gospodine Kovačeviću, mislite li da bi Srbija bila u stanju da mirno prihvati gubitak Kosova?

– **Živorad Kovačević:** Važan bi bio odgovoran pristup i jedne i druge strane, i Beograda i Prištine, kroz takozvano upravljanje očekivanjima. Što se tiče kosovskih Albanaca, oni će morati posle velike euforije i velikih iščekivanja da se pomire sa tim da, po svoj prilici, neće odmah dobiti kompletnu nezavisnost sa svim prerogativima samostalne države, kao što su fotelja u Ujedinjenim nacijama i vlastita vojska. Moraće verovatno da se pomire i sa protektoratom Evropske unije koji će više nego sadašnji UNMIK ličiti na model Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, možda i sa većim ovlašćenjima. Što se tiče Srbije, njen predsednik Boris Tadić se opredelio za oprezno, ali dovoljno jasno ukazivanje na to šta se može realno očekivati. On, naime, sve češće govori da realnost na Kosovu neće zavisići od toga šta smo mi spremni da prihvatimo. Drugim rečima, on poručuje da će rešenje ipak biti nametnuto i da njime, po svoj prilici, nećemo biti zadovoljni. Ali dodaje, kao umirenje, da će država Srbija nastaviti pravnu i diplomatsku borbu, šta god to značilo. Mislim da bi se, uz punu odgovornost svih, kako vlada u Beogradu i u Prištini tako i međunarodne zajednice, nova realnost, posle šokova i trauma zbog nerealnih očekivanja, mogla postepeno prevesti u proces traženja novih konstelacija i šansi na ovom još uvek trusnom području. Uostalom, šta se drugo i može. Šta realno Srbiji preostaje posle donošenja rešenja kojim neće biti zadovoljna? Setimo se da su u žaru predizborne kampanje radikal Toma Nikolić i socijalista Ivica Dačić govorili o odbrani Kosova svim sredstvima, pa su, kad je to izazvalo zgražanje u javnosti, brže-bolje objasnili da ne misle da mladiće šalju u novi rat. I onda je počela priča

razgovor

o prekidu diplomatskih odnosa sa zemljama koje budu priznale Kosovo, što je, ipak, za svakog razumnog čovjeka ovdje plašenje mečke rešetom koje bi se samo obilo o glavu Srbiji.

Priznati ili ne priznati?

Gospodine Vukadinoviću, gospodin Kovačević je spomenuo prijetnje iz Srbije prekidom diplomatskih odnosa sa susjedima koji bi priznali Kosovo. Kako bi se, po vašem mišljenju, ponašali susjedi u slučaju da Kosovo dobije nezavisnost. Bi li, recimo, Hrvatska priznala nezavisno Kosovo?

– **Radovan Vukadinović:** To je vrlo delikatno pitanje. Naime, čini se da susjedi ne bi bili baš previše bili oduševljeni da Kosovo postane nezavisno u pravom smislu te riječi, dakle da postane država. S druge strane, isto tako se shvaća da ovo sadašnje stanje nije održivo i da se mora pronaći neko rješenje. U Hrvatskoj nekih jako jasnih stavova oko toga kod političke elite nema. Naravno, oni koji su, da tako kažem, jače nacionalno obojeni, smatraju da što je Srbija slabija, to je bolje za Hrvatsku. Oni kažu: "Ako izgubi Kosovo, Srbija će biti manja, i to je dobro, neka se svede na beogradske pašaluk". Međutim, to mišljenje ne korespondira s poslovnim vezama koje se razvijaju između dvije zemlje, s pojačanim protokom i kulturnim i znanstvenim. Za većinu hrvatskog stanovništva to je dosta dalek problem za koji bi htjeli da bude skinut s dnevnog reda na miran način. Politička elita vjerojatno bi bila podijeljena oko toga priznati Kosovo odmah ili pričekati. Vjerojatno bi se čekalo da se vidi kako će reagirati zemlje – članice Evropske unije, pa bi se onda, kada bi došlo do priznanja svih zemalja Evropske unije, reklo: "Idemo i mi priznati to Kosovo". Mene, međutim, zanima u kojoj su mjeri albanski lideri na Kosovu u stanju kontrolirati situaciju. Srbija je nekako u boljoj situaciji kako zbog demokratskih snaga koje će se, valjda, suprotstaviti radikalima na predstojećim izborima, tako i zbog ulaska u Partnerstvo za mir što je također vrlo značajno. Međutim, što je s Kosovom? Mi ovdje ne znamo previše o tome koji je kvaliteta tamošnjih lidera,

koliko su oni u mogućnosti kontrolirati mase i, na kraju krajeva, koliko su mase na Kosovu spremne čekati. Jer, njima je sa velikim fanfarama bilo najavljeno oslobođenje što je podrazumijevalo punu nezavisnost i vlastitu državu. Hoće li sadašnji lideri na Kosovu biti u stanju objasniti stanovništvu da će morati čekati još neko vrijeme, da će se morati strpjeti – to su pitanja koja meni nisu baš sasvim jasna.

Da se vratimo susjedima. Sigurno je da će nezavisnost Kosova, ako to ne bude odluka Ujedinjenih nacija, a vjerojatno neće biti, staviti susjede pred dilemu – priznati ili ne priznati. Ako priznaju, zamjerit će se Srbiji, a ako ne priznaju, zamjerit će se Kosovu. Gospodine Kovačeviću, bi li to izazvalo tenzije u regiji?

– **Živorad Kovačević:** Regionalna saradnja je otišla napred. Mnogo manje strela se odapinje, komunikacije su normalnije i svi paze na to šta se u regionu dešava. Kao da hodaju po jajima. Niko neće baš previše da se zaleće. Od suseda bi se moralo očekivati da budu uzdržani, da ne navijaju, da se ne mešaju u ono što nije njihova odgovornost i da pomognu koliko mogu da tako značajan politički i psihološki prelom prođe sa što manje udara na stabilnost regiona i na stabilnost Srbije i Kosova. A to nije jednostavno. Mislim, međutim, da susedi neće biti u situaciji da se suviše rano opredeljuju da li da priznaju ili ne priznaju nezavisnost Kosova. Ja ne znam šta Ahtisari planira, ali ako bude nove rezolucije Saveta bezbednosti kojom bi se derogirala ona 1244, verovatno će se tu pribeci, da tako kažem, kreativnim nejasnoćama kojima bi se nastojalo da se stvori utisak takozvane win-win situacije u kojoj ne bi bilo ni pobjednika i poraženog i koja bi svakoj strani dopustila da tvrdi da je pravda ipak pobjedila. Tačnije bi bilo reći, da obrneme stvar, da će rešenje biti obostrano nezadovoljavajuće, ali da nijedna strana neće biti previše nezadovoljna.

Rusija na Balkanu

Rusija već dugo nije prisutna na Balkanu. Mislite li da bi nezavisnost Kosova dala priliku Rusiji da se vrati na Balkan

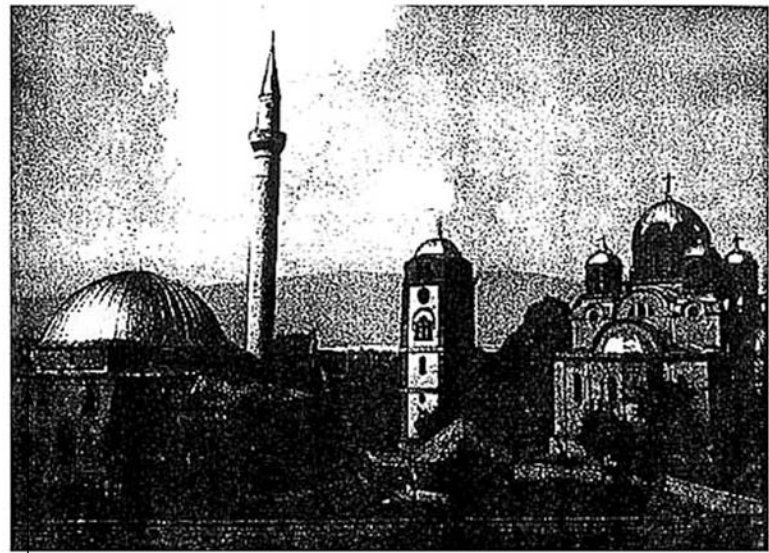

i ponovo postane značajan igrač?

– **Radovan Vukadinović:** I da i ne. Rusija je, istina, pružala pomoć Srbiji. Ona će vjerojatno pokušati kočiti razvoj pune nezavisnosti Kosova, bar u ovom trenutku. Međutim, teško je pretpostaviti da bi Rusija išla dalje od toga. S druge strane, postoje i glasovi koji kažu da, zapravo, Rusiji nezavisnost Kosova na neki način odgovara, jer će taj presedan moći upotrijebiti u slučaju Abhazije, Osetije, Pridnjestrovlja i reći: "Molim, ako smo to dopustili na Kosovu, zašto ne bismo mogli dopustiti i u ovim situacijama koje su vrlo slične". Mislim kako će Rusija nastojati da pokaže kako je zainteresirana da bude prisutna, da se rješenja ne mogu postići bez njenog suglasja, ali da bi se preko Kosova mogla etablirati na Balkanu – teško mi je za vjerovati.

Gospodine Kovačeviću, mislite li vi da bi se Rusija, preko Kosova, mogla etablirati na Balkanu?

– **Živorad Kovačević:** Ne, mada je Rusija sada prisutnija u Srbiji nego ranije. Pre neki dan sam pročitao jedan članak u kome se kaže da je ruski ambasador sada prvi put uticajniji u Beogradu od američkog. To je vezano, razume se, za situaciju sa Kosovom. Mada, s obzirom na naša prethodna iskustva, treba imati u vidu da Rusija uvek vodi računa o svojim interesima. Uzmite NATO intervenciju protiv Jugoslavije. Ruski stavovi nisu proizlazili ni iz kakvih simpatija za Miloševića – Jelcin ga čak nije ni trpeo, jer su znali da on njima manipulise – nego iz sopstvenih interesa. Uplašili su se jer se postavilo pitanje – ako je NATO krenuo, gde će se zaustaviti i da li više može da se veruje toj miroljubivoj ekspanziji NATO pakta? A onda su postali vrlo kooperativni. Tako je i sada. Gledaće, kao i uvek, svoje interese. Jedan interes je vezan za ono o čemu je govorio profesor Vukadinović – u kojoj meri je to presedan i kako može da bude iskorišćen u područjima gde su oni zainteresovani. Drugo, Rusija ni u kom slučaju neće zbog Kosova ugroziti svoje strateško partnerstvo sa Sjedinjenim Državama bez obzira na sve gromke izjave.

Živorad Kovačević: Regionalna saradnja je otišla napred. Mnogo manje strela se odapinje, komunikacije su normalnije i svi paze na to šta se u regionu dešava. Kao da hodaju po jajima. Niko neće baš previše da se zaleće. Od suseda bi se moralo očekivati da budu uzdržani, da ne navijaju, da se ne mešaju u ono što nije njihova odgovornost i da pomognu koliko mogu da tako značajan politički i psihološki prelom prođe sa što manje udara na stabilnost regiona i na stabilnost Srbije i Kosova

I treće, njima nije toliko cilj da se etabliraju na Balkanu koliko da povrate status super sile broj dva koja se mora pitati i bez koje se ne mogu donositi odluke.

Kontrola nad mogućim sukobom

I, na kraju, postoji li mogućnost najgoreg scenarija – da nezavisnost Kosova izazove nove oružane sukobe na Balkanu, da se situacija jednostavno izmakne iz ruku i da dovede do novih sukoba?

– **Radovan Vukadinović:** Mislim da je međunarodna zajednica imala već dovoljno iskustava na ovim prostorima, od Hrvatske, Bosne i Hercegovine, pa do Kosova. Imala je i jednu generalnu probu na Kosovu prije nekoliko godina. Bilo bi zapravo žalosno kada bi se to ponovilo i kada bi došlo do nekog novog, velikog incidenta koji bi se mogao pretvoriti u sukobe. Mislim da to ne dolazi u obzir. Međunarodna zajednica je prisutna i na Kosovu, i u Bosni i Hercegovini i jednim dijelom i u Makedoniji. Oko nas su zemlje koje su u NATO paktu. Sve zemlje bivše Jugoslavije su sada u Partnerstvu za mir. Jako je teško zamisliti da bi te vojne sile krenule u neke sukobe. Ali, uvijek treba biti oprezan.

Onoga trenutka kada bi došlo do nekih incidenata na Kosovu, potrebno ih je odmah rješavati, i tu je najvažnija uloga međunarodne zajednice. Ako ona bude brzo djelovala, ako to bude brzo eliminirano, onda ne postoji mogućnost za razbuktavanje bilo kakvih konflikta.

– **Živorad Kovačević:** Na vaše pitanje o mogućnosti nekih novih sukoba na Balkanu odgovorio bih vam jednom anegdotalno. Prošle godine imao sam priliku da u Njujorku sretnem svoga nekadašnjeg profesora Henrija Kisindžera. Kad sam ulazio u sobu, on mi se obratio onim svojim gromkim, pomalo promuklim glasom: "Ambasadore, sa vama, sa ratovima na Balkanu, počeo je 20. vek. Sa ratovima na Balkanu 20. vek se i završio. Šta nam lepo spremate za 21. stoleće?". Ja sam mu odgovorio: "Profesore, budite sigurni, stvar je pod kontrolom", pa sam onda napravio jednu malu stanku i dodao: "Vašom". Mislim da iznenađenja te vrste nisu više mogućna. Mislim da ona vrsta nesprenosti, koju je u vreme raspada Jugoslavije ispoljila međunarodna zajednica, posebno Evropa, ne može više da se ponovi. Dovoljno je da vas zmi-ja jedanput ujede, pa da se drugi put i guštera plašite. ▣

Vitomir Belaj i Tomo Vinšćak

Praslavenska mitologija: karika koja nedostaje

K ako komentirate da je *Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta odbilo projekt Sakralna interpretacija krajobraza, što ga je predložio Tomo Vinšćak, a nedavno smo mogli pročitati u Novom listu (16. listopada 2006.) da je Radoslav Katičić potvrdio kako prikupljeni podaci u okviru projekta Povijesne staze Mošćenička Draga – Trebišća – Perun, koji je inicirao, Veseljko Velčić, predsjednik Katedre Čakavskog sabora općine Mošćenička Draga, "sada bez ikakve dvojbe dokazuju da se tu radi o poganskom slavenskom svetištu i da je to jedan od najvažnijih povijesnih i kulturnih spomenika u Hrvatskoj".*

– **V. Belaj:** Odbijanje Projekta tumačim posljedicom postupka vrjednovanja. On je jasan. Dva anonimna recenzenta napisala su svoje ocjene i pretvorila ih u brojeve, a računalni program izračunao je srednju vrijednost tih ocjena te izradio popis svih ocijenjenih projekata i razvrstao ih prema prosječnim ocjenama. Ministarstvo je samo odbilo donjih dvadesetak posto projekata s bodovne liste. I to je sve. Ovdje vidim dva problema. Prvi je kompetentnost i poštenje meni nepoznatih ocjenjivača. S obzirom na to koliko se ljudi u nas bave ovom vrsti istraživanja, bojim se da je kriterij istinske kompetentnosti pri izboru ocjenjivača u ovom slučaju malo šepao. O poštenju se ne usudim govoriti, jer nemam uvida u recenzije. Drugi je problem mogućnost prepoznavanja "unutarnje" vrijednosti jednoga projekta, što u ovakvom načinu ocjenjivanja nije ni moglo doći do izražaja. Ali to je opasnost koja se teško može eliminirati. Ono što je nekome "najvažniji povijesni i kulturni spomenik", drugome su bable priče. Tomu će biti važnije (primjer izmišljam) proučavanje kokošnjega genoma, jer bi se tu možda moglo naći nešto protiv ptičje kuge. Tko ima pravo? No, o postupku vrjednovanja u cjelini i o svemu što ga prati valjalo bi pisati posebne studije.

O žrecima i svetištima

– **T. Vinšćak:** Teško mi je komentirati zašto Ministarstvo znanosti obrazovanja i sporta nije prihvatilo moj projekt *Sakralna*

interpretacija krajobraza. Inače, na području antropologije i etnologije prihvaćen je 21 projekt. Ono što mogu reći u prilog svom projektu je to da do sada u Hrvatskoj nije bilo sustavnih istraživanja ostataka stare slavenske i stare hrvatske pretkršćanske religije, koja se danas najviše očituje u hrvatskoj toponimiji i topografiji. Takva istraživanja inicirao je još prije petnaestak godina akademik Radoslav Katičić, priključio im se i profesor Vitomir Belaj, a također i ja. Od Katičića i Belaja najviše sam naučio o metodologiji istraživanja. Belaj je bio formalno uključen u Projekt kao suradnik, a akademika Katičića nisam mogao prijaviti zbog ograničenja koje je postavilo Ministarstvo po kojemu svaki pojedini istraživač može biti prijavljen najviše na dva projekta. Bez obzira na to što projekt nije odobren, nastavio sam istraživanja u vlastitom trošku jer to od mene i kolega profesora očekuju domaći ljudi na terenu kojima smo ukazali na djelić izgubljenog i neotkrivenog identiteta. Za toponime Perun, Trebišća, Zaglav, Voloski kuk i još neke u okolici Mošćenica Radoslav Katičić je potvrdio da se "tu radi o poganskom slavenskom svetištu i da je to jedan od najvažnijih povijesnih i kulturnih spomenika u Hrvatskoj". Da bismo mogli to potvrditi, trebalo je mnogo lingvističkih i terenskih istraživanja. Spoznaje do kojih se dođe na temelju lingvističkih istraživanja treba pretočiti u stvarni životni krajobraz, te se u mislima vratiti u šesto, sedmo i osmo stoljeće kada su Slaveni, Hrvati dolazili na ove naše prostore. Tek kada su njihovi žreci, koji su mit-ska kazivanja znali napamet, postavili tadašnja božanstva na svoja mjesta u krajobraz, tek tada se moglo reći da je nova postojbina zauzeta i da je postala njihova, tj. naša. Nije samo prostor oko Mošćenica bio svet starim Hrvatima; postoji i Perunkovac kraj Gračišća, a i samo Gračišće i lokaliteti u okolici mirišu na ostatke starih pretkršćanskih vjerovanja i svjetonazora. Koliko do sada znamo, to je sigurno i područje Žrnovnice i Peruna južno od Splita. Nadalje, Mokošica kraj Dubrovnika također upućuje

Suzana Marjanić

Vitomir Belaj, redovni profesor, i Tomo Vinšćak, docent na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, govore o tome zašto je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta odbilo projekt *Sakralna interpretacija krajobraza; o projektu Povijesne staze Mošćenička Draga – Trebišća – Perun, koji je potvrdio da se na navedenom prostoru radi o poganskom slavenskom svetištu; o trećem svesku Mošćeničkoga zbornika kao prvom zborniku u hrvatskoj znanosti posvećenu zaokruženoj mitološkoj temi...*

V. Belaj: Ono što je nekome "najvažniji povijesni i kulturni spomenik", drugome su bable priče. Tomu će biti važnije (primjer izmišljam) proučavanje kokošnjega genoma, jer bi se tu možda moglo naći nešto protiv ptičje kuge. Tko ima pravo?

na tragove slavenskoga poganstva. Poluotok Veles južno od Novog Vinodolskog svjedoči o drugom važnom starom slavenskom božanstvu Velesu, ali tu moramo još pronaći Peruna i Mokoš. Ova istraživanja važna je nastaviti upravo zbog utvrđivanja hrvatskog povijesnog i kulturnog identiteta. Zbog svega gore rečenoga šteta je da moj projekt nije odobren. Ministarstvo bi trebalo biti otvoreno prema novim idejama i istraživanjima koja do sada nisu bila provedena na našim prostorima, a ne da se i dalje recikliraju stare spoznaje. Ostale zemlje, a pogotovo one koje su izašle iz tzv. Istočnog bloka, dale su snažnu podršku istraživanju ostataka pretkršćanskih vjerovanja, jer u njima nalazimo potvrde da je stara slavenska mitologija bila ravnopravna onoj grčkoj, rimskoj, germanskoj, baltičkoj i vedskoj indijskoj.

I krčevina i žrtvište

*U članku Trebišća kod Mošćenica na istarskom poluotoku i Treffling kod Gaminga u Donjoj Austriji (Mošćenički zbornik, broj 3, 2006.) Georg Holzer pokazuje kako je moguća i druga etimologija toponima Trebišća, prema kojoj bi on značio "krčevina" i time bi figurirao kao izvedenica od glagola *trěbiti (hr. trijebiti) u smislu "krčiti", te tragom navedenoga autor uspoređuje toponim Trebišća s geografskim nazivom Treffling koji je slavenskoga podrijetla, a za koji bi dolazile u obzir dvije etimologije, ona sakralna, koja je povezana s praslavenskim izrazom *trěba, "žrtva", i navedena profana. Ipak u slučaju toponima Treffling Georg Holzer pokazuje kako se on može interpretirati samo kao "krčevina". Dakle, da li navedena interpretacija oponira spomenutom zaključku da je na tom području riječ o poganskom slavenskom svetištu?*

– **V. Belaj:** Holzerova je interpretacija toponima Treffling jako uvjerljiva i, očito, ispravna. On to tumači kao *istrijebljeno* zemljište, krčevinu nastalu u vrijeme feudalizma, te stoga pripada mnogo kasnijem povijesnom sloju. I položaj zaselka Trebišća sugerira takvo tumačenje. Osim toga, izrazi izvedeni iz praslavenskoga *trjeba* ("žrtva") nisu do sada

potvrđeni izvan istočnoslavenskoga područja.

No, kod Mošćenica važnu ulogu ima činjenica da se strmi šumoviti obronci zvani Dolenje Trebišća i Gorenje Trebišća ne mogu, kada bi ih se iskrčilo, ni zamisliti kao obradivo, koristivo zemljište. S druge strane, tumačenje Trebišća pod Perunom kod Mošćenica kao žrtvišta podupire analogija iz srednje Dalmacije, gdje se kod Žrnovnice, pod tamošnjim Perunom, nalazi lokalitet, izvor i potok zvan, ikavski, *Tribišće*. Kompletni scenarij: vrh Perun, voda koja goni mlinove, žrtvište blizu izvora, sveti trokut s kutom od oko 23 stupnja, ponavlja se na oba mjesta. Ovdje mogu dodati da se sveti trokut sa svim relevantnim značajkama našao i u ravničarskoj gornjoj Hrvatskoj, a čine ga uzvisina s crkvom sv. Martina kod Dugoga Sela, te crkve u Veleševcu (Veles!) i Trebovcu (opet *trjeba*, psl. "žrtva"). Značajke su mu jedan oštri kut od 23 stupnja i odnosi dviju stranica kao jedan naprama drugi korijen iz dva, jednako kao i kod Peruna nad Mošćenicama. Tvrdnja, da izraz *trjeba* izvan istočnoslavenskoga područja nije zabilježen, sve se teže može održavati. Stoga Holzerova interpretacija uopće ne oponira tumačenju Trebišća pod Perunom kao svetoga prostora, kao žrtvišta. Trebišće se može jako lako protumačiti i kao krčevinu i kao žrtvište, a o dodatnim okolnostima ovisi za što ćemo se u konkretnom primjeru odlučiti. Po mojem sudu, mošćenička će Trebišća vjerojatnije imati izvorno sakralne nego poljoprivredne korijene.

– **T. Vinšćak:** Nedoumice oko toponima Trebišća ne bi trebalo biti. Ono što piše prof. Georg Holzer iz Beča odnosi se na toponime tipa Treffling u Austriji, a koji dolaze od glagola *trijebiti* ili *krčiti*. Za austrijsko područje takvo tumačenje stoji, ali kod ovih naših vjerojatno se radi o starom slavenskom svetištu. Potvrdu za to imamo u tome što toponimi Perun i Trebišća dolaze zajedno i u drugom dijelu Hrvatske. Kod Žrnovnice postoji gora Perun a na vrhu crkvice Sv. Jurja, a u samoj Žrnovnici u zaselku Amičići i danas postoji vrelo koje se zove Tribišće. To bi bila pre-

razgovor

velika slučajnost da na dva vrlo udaljena dijela jadranske obale imamo takvo dvojno podudaranje u nazivlju. Vjerojatno je takvih svetih gora i izvora u vrijeme doseljenja Hrvata u ove prostore bilo više, a danas ih je ostalo samo dva para. Istraživanja koja su bila predviđena u Projektu trebala su pokriti cijelu jadransku obalu, a isto tako dijelove gorske i nizinske Hrvatske. I samo kratko o glavnim akterima spomenute mitske drame, s obzirom na mitski prostor. Bog gromovnik Perun, koji ubija Zmiju/Zmaja i oslobađa vode, nalazi se na gori gdje je suho i gdje raste dub ili bor. Zamišljan je kao orao koji sjedi na suhoj ili zlatnoj grani na vrhu duba i gleda na sve četiri strane svijeta. Do njega sjedi kćer, kukavica Mara i devet orlića koji su joj braća. Dolje ispod gore – na vodi gdje raste vrba, u njenom korijenu obitava Veles ili Volos – Zmija/Zmaj, bog zemljoradnika ili bog stoke. Zamišlja se kao pernata zmija ili zmaj te ponekad kao dlakava životinja ili medvjed. Nesreća nastaje onda kada se Zmija osokoli i počne penjati gore na goru gdje je Perun. Zmijina je želja da Perunu oduzme vode koje znače život ljudima, poljima i stoci. Perun tada bije, udara ili pere ognjenom munjom i tjera dolje u korijen u vodu Velesa gdje mu je i mjesto. To se događa uvijek dok grmi i sijeva. Postoji još i treća božanska osoba, a to je Mokoš – Perunova i Velesova supruga koja ljeti boravi u Perunovu svijetu a zimi u Velesovu donjem prostoru.

Boginja Mokoš – dvostruka supruga

Profesore Belaj, kako biste koncepte svetog pravokutnog trokuta u hrvatskoj Liburniji koji povezuje vrh Perun (881 m), Volosko (crkva u Voloskom) i Trsat (crkva posvećena Sv. Jurju) pojasnili, primjerice, učenicima viših razreda osnovnih škola? Navedeno vas pitam zbog toga što, primjerice, profesorica Zdenka Bilić iz Osnovne škole Otok u Zagrebu upravo radi s učenicima na proučavanju odabranih tema praslavenske mitologije. Naime, dok su im dostupne knjige, primjerice, o egipatskoj, grčkoj i rimskoj mitologiji prilagođene za njihov uzrast, kad je riječ o knjigama o praslavenskoj mitologiji, kao što su mi rekli, nailaze na prazninu. Na žalost, tu im preostaju samo romantizirane koncepcije i konstrukcije Nikole Sučića i Franje Ledića, što je, moramo na žalost priznati, prvi korak na koji obično učenici u gradskim knjižnicama nailaze kada se žele pozabaviti navedenom temom.

– V. Belaj: Kako bih? Morao bih uzeti kredu u ruke, stati pred ploču, crtati kutove i stranice te jako mahati rukama da bih bio uvjerljiviji. Sve je dosta apstraktno i ja, na žalost, ne znam kakvo je danas znanje učenika pojedinih razreda osnovne škole, pa da im na njima prihvatljiv i razumljiv način objasnim ono što znam ili barem slutim. Znaju li oni što je to *ideogram*? Jesu li učili *drugi korijen*? Kako im objasniti pojam *hipostaza*? Mogu li oni shvatiti probleme koje pred istraživača postavlja *etimologija*? Ne znam bih li uspio. Prisjećam se jedne zagorske šale: pitali baku nakon mise kako je velečasni propovijedao, a ona će: *Jož, gospodin su tak lijepe prodekali, niš smo ga ne razmeli*. Divim se profesoricu Bilić. A kako bih im, molim lijepo, objasnio, a da mi se ne zarumene obrazi od nelagodice, da je gospođa Mokoš (Perunova bolja polovica) obična – da prostite – kurva koja pola godine boravi kod zakonitoga muža, a drugu polovicu kod ljubavnika? Nikako. No, problem je zapravo u nečemu drugome. Danas mitove shvaćamo kao zanimljive i zgodne priče, a priče su nešto za djecu. Ali nemamo zapisan niti jedan jedini istinsko praslavenski (pa time ni hrvatski) mit pa da ga možemo djeci ispričati kao priču. Naša mitologija se, barem zasad, sastoji od mukotrpnog traganja za krhotinama mitske predaje, od njihova sudijevanja u smislenu cjelinu (pazeći pritom da držimo vlastitu maštu na uzdi), od provjeravanja, uspoređivanja. Rado bih napisao knjigu za dorastajuću mladež o našoj mitologiji, mislim da bih bio tomu dorastao, ali još nema dovoljno predradnji, a niti vremena baš nemam napretek.

U članku Nacrtak za proučavanje hrvatskoga baroknoga bajoslovlja (Radovi Hrvatskog društva folklorista, broj 2/3, 1995.) naglasili ste kako smo devedesetih bili svjedocima nagloga porasta za duhovno, "do kojega je došlo nakon pucanja okova oktroiranoga marksističkoga svjetonazora". Je li ta dijagnoza potpuno točna s obzirom na to da su mitološka istraživanja i te kako bila prisutna u nekim drugim republikama onovremene Jugoslavije; da spomenemo, primjerice, Srpski mitološki rečnik (1970.) ili pak knjigu Špire Kulišića Stara slovenska religija u svjetlu novijih istraživanja posebno balkanoloških (1979.).

– V. Belaj: Ovdje moram objasniti nekoliko stvari. Prvo, situacija u bivšem sustavu nije bila baš posve crno-bijela, pa se, dakako, pisalo o različitim temama. Moja ocjena odnosila se na

T. Vinšćak: Ostale zemlje, a pogotovo one koje su izašle iz tzv. Istočnog bloka dale su snažnu podršku istraživanju ostataka pretkršćanskih vjerovanja, jer u njima nalazimo potvrde da je stara slavenska mitologija bila ravnopravna onoj grčkoj, rimskoj, germanskoj, baltičkoj i vedskoj indijskoj.

opću atmosferu koja se jako dobro osjećala u javnosti, u kojoj su duhovne teme bile zazorne, pa su ih istraživači radije izbjegavali. No ipak, kada se već pisalo, onda se u pravilu nije zalazilo u pravu duhovnu dimenziju, nego ostajalo na fenomenološkoj razini. Drugo, "duhovno" ni izdaleka ne obuhvaća samo mitološke teme koje su bile manje suspektne od vjerovanja; ta su se u literaturi obično apsolvirala pod stupnim podnaslovom "vjerovanja i praznovjerice". Što se pak tiče navedenih djela, riječ je o evolucionistički zasnovanim koncepcijama koje su se posve lijepo uklapale u marksističko tumačenje svijeta. U hrvatskoj etnološkoj/kulturnoantropološkoj znanosti imali smo, istina, i marksiste, ali nipošto pristaise rigidnoga evolucionizma.

Bratanić vs. Lévi-Strauss

Je li na navedeno utjecao možda i Bratanićev obračun s tzv. nepovijesnim metodama u etnologiji i antropologiji početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća, a posebice njegova kritika strukturalne antropologije Claudea Lévi-Straussa? Inače, treba pridodati, kako ste naglasili na promociji spomenutoga zbornika u Mošćenicama, da je riječ, a što doista začuđuje, o prvom zborniku s mitološkom tematikom u hrvatskoj znanosti, te o prvom zborniku koji je omogućio da se znanstvenici usredotoče na pokušaj osvjetljenja jednog problema, u ovom slučaju dokazivanju da je spomenuti prostor doista sveti prostor slavenske mitologije, i to interdisciplinarno.

– V. Belaj: Ne znam kako bi se Bratanićev stav prema nepovijesnim metodama mogao povezati s pomanjkanjem studija o mitologiji. Traganje za elementima zaboravljenoga svjetonazora traži izrazito dijakronijski pristup kakva je njegovao i Bratanić. Uostalom, on je sam započeo pisati rad o jednoj tipično mitološkoj temi, a o tome sam pisao u studiji *Poznaj li netko mladu Galibardu?* u *Etnološkoj tribini* br. 19. iz god. 1996. Štoviše, Bratanić je znao za Katičićeva predavanja u Zagrebu i ja sam mu morao (pretežno je ležao u bolesničkoj postelji) iscrpno pripovijedati o Katičićevom pristupu i zaključcima. Bio je sumnjičav, možda bi bolje bilo reći – jako oprezan, ali isto tako i jako znatiželjan.

A točno je da je treći svezak *Mošćeničkoga zbornika* prvi zbornik posvećen jednoj zaokruženoj mitološkoj temi. To je, čini mi se, stoga što nas je u Hrvatskoj jako malo koji se znanstveno bavimo etnološkim proučavanjima bilo koje vrste, pa

mitologija tek sada polako dolazi na red. A valja imati na umu da je mitologija jako zahtjevna disciplina koja od istraživača očekuje da pozna različite jezike, da se snalazi u komparativnoj lingvistici, da je upoznat s novijim antropološkim spoznajama, da posjeduje obilno znanje koje će moći asociirati s istraživanom pojavom, zatim da zna pravilno kritički vrednovati izvore i starije pisce koji su pisali o mitološkim temama te, konačno, da je svjestan svojih vlastitih ograničenja u tom poslu. Ako toga nije svjestan, zaključci mu mogu izmaći kontroli i osmiješiti ga.

Etnologija – ekologija

I završno pitanje za profesora Tomu Vinšćaka. Možemo reći kako ste dođir etnologije i ekologije u hrvatskoj etnologiji i kulturnoj antropologiji tekstu alno inicirali 1990. člankom Etnologija – ekologija, karika koja nedostaje (Studia ethnologica, 2, 1990.) gdje ste naglasili značenje uloge etnologije u razvijanju ekološke svijesti i tragom navedenoga potrebu da se u naše fakultetske etnološke programe uvede i studij kulturne ili humane ekologije. Međutim, zbog čega sve do danas na žalost navedeni koncept u studiju etnologije i kulturne antropologije nije ostvaren?

– T. Vinšćak: Za mene je ekološko razmišljanje uvijek bilo usko povezano s etnološkim. Budući da se etnologija a sada kulturna antropologija bavi holističkim pristupom čovjeku, podrazumijeva se da će se baviti njegovim fizičkim, socijalnim i kulturnim ustrojem. Prvi ekolozi bavili su se okolinom, što i sama riječ *ekologija* podrazumijeva, te njezinom zaštitom od onečišćenja. Kulturni je aspekt bio zanemaren. Budući da je kultura glavni predmet istraživanja etnologije, znači da je etnologija automatski uključena u ekološka razmišljanja. Ako pogledamo tradicijske kulture ili zajednice, bilo da se radi na lokalnoj ili globalnoj razini, vrlo ćemo teško naći primjere da se te zajednice odnose prema svojoj okolini neekološki. Postavlja se pitanje što se to dogodilo s ljudskim umom da se prema svojoj okolini počeo ponášati tako uništavajuće. Na ta pitanja odgovore bi trebala dati filozofija, sociologija, psihologija, a i antropologija. Kulturna ili humana ekologija postoji kao predmet u okviru studija sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a kako se sada nalazimo u razdoblju kreiranja novih nastavnih programa, ima šanse da ekološki studij zaživi i na Odsjeku za etnologiju. *Živi bili...*

Carstvo, Sjeverozapad i ostatak svijeta

Ulf Wuggenig

“Internacionalna suvremena umjetnost” u razdoblju globalizacije

Kulturna globalizacija

Anthony Giddens ubraja se u one autore koji su početkom devedesetih stavili u pogon pojam globalizacije. Kao jedan od organskih intelektualaca “trećeg puta” on je pridonio forsiranju one “politike globalizacije” (Bourdieu) koja je u povratnom smislu vodila stvaranju jednog novog transnacionalnog socijalnog pokreta. Taj pokret pruža danas, iz najrazličitijih motiva, otpor globalizaciji koja se razvija pod neoliberalnim predznakom. Mnogima izgleda ta globalizacija, promatrana izvan specijalnih područja (kao što su financijska tržišta), i dalje kao kakav mit ili u najmanju ruku kao fenomen koji se po svojoj izražajnosti ne može mjeriti s razdobljem između 1890. i 1914., vremenom takozvanog režima zlatnog standarda koje je također opisivano kao “belle époque globalizacije”. Drugi koji vjeruju u realnost globalizacije teško da u tome vide nešto drugo do jednog ubrzanog proširenja modela Sjedinjenih Američkih Država odnosno Zapada.

Globalizacija se danas definira na različite načine, pri čemu se naglašavaju ili materijalni, kulturni, vremenski ili pak prostorni aspekti. U elemente takvih definicija ubraja se na primjer “trgovanje odnosno efekti trgovanja na distanci”, “kompresija prostora i vremena”, “globalna integracija” i “ubrzavanje međuovisnosti”, “novi poredak međuregionalnih odnosa moći” i ponekad također rastuća svijest o “globalnim uvjetima”. Jednoj “globalističkoj” poziciji u smislu metateorije globalizacije skloni su Michael Hardt i Toni Negri kada polaze od jedne “nezadržive i nepovratne globalizacije ekonomskih i kulturnih procesa razmjene”. Dok Giddens iza različitih institucionalnih dimenzija globalizacije – kapitalističke svjetske privrede, sistema nacionalnih država, vojnog svjetskog poretka i međunarodne podjele rada – ne vidi ništa drugo do “kulturnu globalizaciju”, Hardt i Negri pripisuju regulaciju globalne razmjene jednoj novoj suverenoj, globalnoj moći – Carstvu (*Empire*). U suprotnosti s ranijim imperijalističkim strukturama, Carstvo prema Hardtu i Negriju ne uspostavlja – i to je jedan od njihovih centralnih argumenata – nikakav teritorijalni centar moći: “U razlici spram imperijalizma, Carstvo ne uspostavlja nikakav teritorijalni centar moći i ne počiva na čvrstim granicama ili preprekama.” U nadovezivanju na postmoderne teorije Carstvo se, naprotiv, razumijeva kao jedan decentralizirani i deteritorijalizirani aparat vladavine.

Hardt i Negri ne poklanjaju kulturnoj sferi odnosno diskursu “kulturne globalizacije” nikakvu posebnu pozornost. Taj se diskurs pojavljuje na pozadini uvida da su pojedine društvene sfere (primjerice ekonomije, politike, ekologije, kulture, umjetnosti) obilježene specifičnim razvojnim uzorcima koji se ne mogu jednostavno prenijeti na druge sfere. Malcolm Waters na primjer tvrdi da područje kulture i to posebice sfera visoke kulture pokazuju još jasnije crte globalizacije nego primjerice sfere ekonomije i politike.

Na pozadini širenja takvih i sličnih pretpostavki u vezi s dalekosežnim tezama o deteritorijalizaciji i decentralizaciji u suvremenoj literaturi s područja znanosti o kulturi, odnosno s područja teorije umjetnosti želim se okrenuti razvoju prilika u polju umjetnosti. Na mnogo različitih načina zastupa se pozicija da je to kulturnu subpolje obilježeno posebno visokim stupnjem globalizacije. Tako mnogi danas idu tako daleko da tvrde kako “ukršćavanje Sjevera i Juga, Istoka i Zapada

ni u kojoj drugoj sferi kulture nije tako intenzivno kao u sferi likovnih umjetnosti.”

Umjetnost i kulturni imperijalizam

Među zastupnicima teze o globalizaciji prisutna je dalekosežna suglasnost oko toga da početak tih procesa treba datirati u 19. stoljeće ili čak još i ranije. U vrijeme kada pojam “globalizacije” još nije bio na raspolaganju za opisivanje tih razvojnih procesa, upotrebljavali su se u tom kontekstu pojmovi “internacionalizacije” ili “transnacionalizacije”. Tako je britanski umjetnik Rasheed Araeen u sedamdesetim godinama svoju oštru kritiku oblika isključivanja unutar umjetničkog polja artikulirao pozivajući se na pojam “internacionalizma”. Slično današnjim kritičarima teze o globalizaciji, koje apostrofiramo kao “skeptike” ili “tradicionaliste”, okomio se Araeen tada na ono što je držao mitom, naime na “internacionalizam” pripisan suvremenoj umjetnosti. U njegovu manifestu, prezentiranom 1978., u ICA stoji:

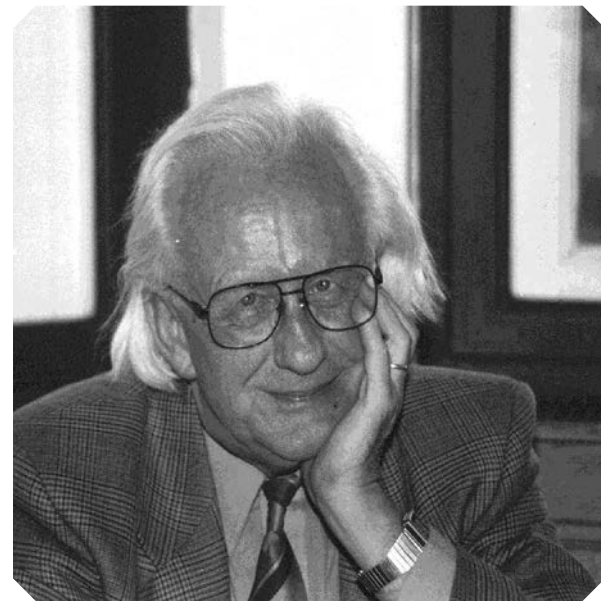
“Mit internacionalizma zapadne umjetnosti sada mora biti razoren. (...) Zapadna umjetnost izražava isključivo posebnosti Zapada (...). Ona je tek jedna transatlantska umjetnost. Ona reflektira samo kulturu Evrope i Sjeverne Amerike. Današnji “internacionalizam” zapadne umjetnosti nije ništa drugo nego jedna funkcija političko-ekonomske moći Zapada koji svoje vrijednosti nameće drugim ljudima. (...) Riječ ‘internacionalno’ trebala bi značiti nešto više nego par zapadnih zemalja (...).”

Araeen nije zastupao ništa drugo osim jedne verzije teorije kulturnog imperijalizma. U svojim najuobičajenijim varijantama ta teorija polazi od pretpostavke da je globalna kultura u stvari jedna partikularna kultura, naime jedna zapadna, kapitalistička odnosno kultura Sjedinjenih Američkih Država. Općenitije verzije teorije ne identificiraju imperijalizam jednostavno s njegovim zapadnim oblicima i formuliraju kompleksnije pretpostavke o njegovim mehanizmima i efektima. Tako se pod imperijalizmom u Galtungovoj teoriji centra-periferije razumijeva jedan visokodiferencirani tip odnosa vladanja za kojega su posebno važni “mostobrani” – “centar centra” u “centru periferije”.

Ono što u bitnome obilježava imperijalizam u smislu Galtungove “strukturalne teorije” je jedan oblik vladavine koji se u krajnjoj konzekvenci svodi na cijepanje kolektiva i na određene interakcijske odnose, obrasce i strukture. Neki dijelovi sistema dovode se u odnose koji su obilježeni harmonijom interesa dok drugi završavaju u odnosima čije je obilježje, naprotiv, disharmonija tih interesa. Harmonija interesa znači između ostaloga da se na periferiji stvaraju elite koje su u uskoj vezi s elitama centra. Kulturna penetracija je stoga važan mehanizam. Jedan dio elite periferije biva kooptiran i nagrađen odnosno razvija potrebe koje može zadovoljiti samo centar. Kooptirane lokalne elite preuzimaju stilove života, kulturu i ideologije centra. Taj proces intelektualne penetracije obavlja se također preko studiranja na sveučilištima u centru kao i preko uvoza kulturnih artefakata, od znanosti do teorije. Teza o mostobranu nalazi se *in nuce* također u Araeenovu manifestu i to ondje gdje on upućuje na dominantnu ulogu zapadnih vrijednosti u urbanom miljeu trećeg svijeta i ističe podijeljenu lojalnost onih domaćih elita koje pokazuju interes za “mješavinu zapadnih tehnika i domaćih slika” koju on označuje kao “neokolonijalnu umjetnost”.

Preobrazba umjetničkog polja

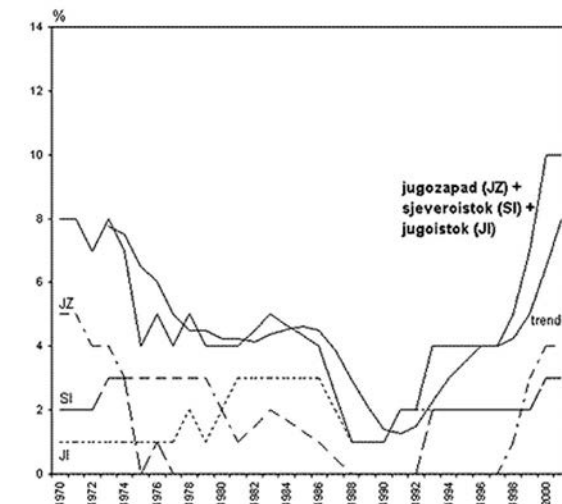
Postavlja se pitanje, u kojoj mjeri jedan takav model vladavine može još uvijek na adekvatan način opisati stvarnost. U vrijeme Araeenove intervencije u umjetničkom polju, na makro razini je Galtung to egzemplificirao na odnosu Sjedinjenih Američkih Država, odnosno Sovjetskog saveza i zemalja koje su se tada nalazile u području njihova utjecaja. Djelomice bipolarna, a djelomice tripolarna konstelacija (s “trećim

svijetom”) sedamdesetih godina preobrazila se prema Galtungovoj teoriji nakon kraja hladnoga rata u jedan sedmopolni svijet čijim regijama do izvjesnog stupnja dominira hegemon hegemon, Sjedinjene Američke Države.” Osim toga postulira se da pod uvjetima forsirane globalizacije elite periferije tendencijelno gube na značenju kao mostobrani centra. Tu se također usprkos tih promjena, i u suprotnosti s Hardtom i Negrijem, kao i brojnim drugim postmodernim teoretičarima, i dalje inzistira na pojmu imperijalizma kao i na centar-periferija modelu.

I na umjetničkom polju dogodile su se posljednjih desetljeća stanovite promjene premda one nisu ni približno toliko dubokosežne kao što su to promjene svjetskoga sistema. Tako Araeen u jednom svom novijem tekstu konstatira da je od sredine osamdesetih godina došlo do stanovitog otvaranja umjetničkog polja prema “drugim” umjetnicima i umjetnicima koje on dovodi u svezu s promjenom konteksta u smislu jednog pomaka od eurocentričnog modernizma ka postmodernizmu. “Mlade, postkolonijalne umjetnice i umjetnici afričkog ili azijskog podrijetla”, nisu više prema njegovu uvjerenju, segregirani od svojih “bijelih/evropskih suvremenika”: “I jedni i drugi izlažu i kruže unutar istog prostora i istog umjetničkog tržišta, koje priznaju i legitimiraju iste institucije.” Takva i slična promatranja koja upućuju na jednu preobrazbu umjetničkog polja u posljednje vrijeme sve se češće susreću u tekstovima kritičara i kuratora.

Tako primjerice Marc Scheps, kustos izložbe *Global Art* koja je 2000. godine, u velikom stilu priredena u Kölnu, tvrdi u jednom prilogu koji je uvjerio niz autora iz područja znanosti o kulturi, da je u oba prošla desetljeća došlo do forsirane globalizacije umjetnosti. Prema njemu je 1980., umjetnost stupila u “globalnu suvremenost”, nakon duge povijesti “interkulturalnog dijaloga” u 20. stoljeću, jedne faze koju drugi autori, kao Adrian Piper na primjer, u manje eufemističnoj formi tumače kao povijest apropijacije nezapadnih kultura posredstvom “euroetničke umjetnosti”. Od 1989., kako tvrdi Scheps, umjetnost vodi “globalni dijalog” koji je postao moguć zahvaljujući novijem vizualnom jeziku, dakle medijima i novim oblicima prakse kao što su video ili kompjutor, ali i novim oblicima umjetničkog izražavanja kao što su instalacija i performace. Scheps čvrsto povezuje globalizaciju umjetničkog polja posebice s povećanom mobilnošću umjetnica i umjetnika, s izložbama nezapadne umjetnosti na Zapadu kao i s proširenjem umjetničkih bijenala i umjetničkih institu-

esej

cija u nezapadnim zemljama koje su povezane u mreže koje se širom svijeta simetrično rasprostiru.

Hou Hanru koji isto tako upućuje na proliferaciju umjetničkih bijenala izvan Evrope i Sjeverne Amerike, do koje dolazi od sredine osamdesetih, navodi kao primjer globalizacije umjetničkih institucija ekspanzionističke napore njujorškog Guggenheim muzeja. Georg Schöllhammer konstatira da je u evropskim umjetničkim kućama priredjen "veliki broj izložbi s primjerice afričkom suvremenom umjetnošću" i govori o "novijem udvaranju umjetnicama i umjetnicima iz Afrike, Latinske Amerike i Azije". Yilmaz Dziewior naglašava da je devedesetih godina došlo do masivnijeg sudjelovanja nezapadnih umjetnica i umjetnika na velikim mainstream-izložbama umjetničkog polja kao što su Biennale u Veneciji i Documenta u Kasselu, jedna tendencija koja je na Documenti 11, godine 2002., postala još upadljivija.

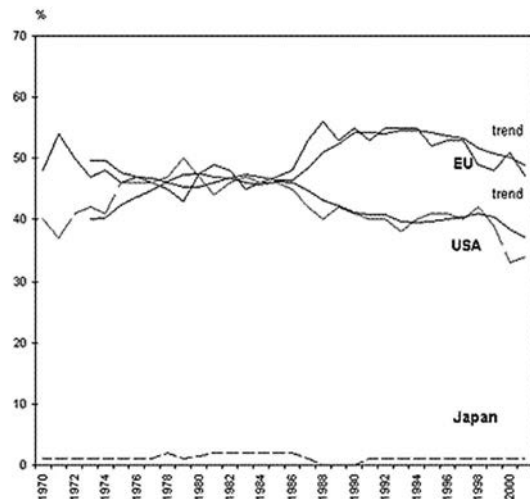
Stavimo li ih u tematski okvir teorije globalizacije, ti tekstovi kustosa i kritičara upućuju na prostorno proširenje socijalnih odnosa aktera umjetničkog polja, na sve veću gustoću interakcija oslonjenu u krajnjoj liniji na nove elektronske komunikacijske mreže, na naraslu kulturnu interpenetraciju u umjetničko polje u formi povećane inkluzije odnosno mobilnosti aktera i proizvoda, kao i na procese globalizacije u području infrastrukture.

Na pozadini tih promjena mnogima se čini da se već pojavilo novo globalno doba oslobođeno od starih struktura, doba koje je stari način razmišljanja u kategorijama centra i periferije čini zastarjelim i neupotrebljivim. Drugi su ambivalentni odnosno kritični u vrednovanju toga obrata. Tako Schöllhammer ističe da izložbe i trgovački transporti čine doduše vidljivima umjetničke scene koje su do sada na Zapadu bile nerazvijene, dok s druge strane također doprinose zamračivanju odnosa uključivanja i isključivanja u umjetničkom pogonu. Martha Rosler žali se primjerica na "prodiranje politike identiteta i multikulturalizma u svijet umjetnosti", na jedno pomodno integriranje rubnih grupa i dolazi do zaključka da "ta marginalna pomicanja (...) ne mijenjaju (...) 'bijelu' strukturu moći." Araeen tako, usprkos otvaranju sistema, vidi kontinuitet apartheid, jer je inkluzija postkolonijalnih umjetnica i umjetnika povezana njihovom stigmatizacijom. Njihovi radovi moraju tako reći još uvijek pokazivati "identitetske iskaznice s afričkim ili azijskim znacima".

Ustrajnost centra

Cochrane i Pain ubrajaju se u zastupnike teorije globalizacije koji se bave prije svega procesima širenja, intenziviranja i ubrzavanja međuovisnosti i integracije socijalnog života. Od tih pristupa koji su orijentirani na procese, razlikuju se teorije koje globalizaciju razumiju kao jedno idealtipno stanje globalnog poretka koji se također može primijeniti kao mjerilo za odmjerenje stupnja i granica procesa globalizacije. Oslonjeni na podatke o ekonomskim parametrima svjetskog gospodarstva i na jedno idealtipno mjerilo globalizacije, Hirst i Thompson su došli do procjene o postojanju mita ekonomske globalizacije. Njihov pristup, orijentiran na procese, tendira tomu da precjenjuje razmjer i doseg globalizacije, jer uspoređuje sadašnjost s (novijom) prošlošću odbijajući uzeti u obzir idealtipske modele globalizacije. Pitanje o relevantnosti i o efektima promjena u umjetničkom polju koje se zbivaju od osamdesetih godina i koje ukazuju na smjer globalizacije bit će ovdje razmatrano u skladu s logikom pristupa orijentiranog na procese i uzimajući u obzir idealtipskih modela.

Kao empirijski indikatori nude se prije svega podaci s rang liste umjetnica i umjetnika koju od 1970. (s

rijetkim izuzecima godišnje) objavljuje gospodarstveni časopis *Capital*. Uz pomoć tih rang lista, na kojima se nalazi stotinu vodećih umjetnica i umjetnika u umjetničkom polju, vjeruje se da je moguće ocijeniti simbolički kapital umjetnica i umjetnika prema kriteriju njihove vidljivosti u međunarodnom izložbenom pogonu. Na taj način ujedno se odvaja centar umjetničkog polja – a to su umjetnice i umjetnici koje je u najvišoj mjeri priznao umjetnički establišment – od periferije široke mase producentica i producenata.

Postupak određivanja simboličkog kapitala umjetnica i umjetnika izgleda usprkos mnogim problemima dostatno valjan i pouzdan da bi dopustio utemeljene zaključke o procesima globalizacije koji se ne odigravaju samo na simboličko-političkoj razini ili tek u sekundarnim područjima umjetničkog polja, umjetničke institucije odnosno odabiru grupne izložbe, da bi se u drugom koraku odabrali umjetnice i umjetnici koji su u tim institucijama odnosno izložbama najčešće prikazivani.

Otpočetak su u umjetničkom kompasu *Capitala* deklarirane zemlje podrijetla umjetnica i umjetnika, tako da je pitanja inkluzije i ekskluzije moguće tematizirati prema teritorijalnim kriterijima. Jedan idealtipni pojam globalizacije implicira visoku entropiju socijalno prostornog regrutiranja aktera koji zauzimaju važne pozicije u umjetničkom polju. Teritorijalne granice i prostorne fiksacije trebale bi u jednom globaliziranom svijetu koji u krajnjoj konzekvenci ide u prvcu stvaranja jednog "svjetskog stanovništva" biti od sve manjeg značenja. Nijedna od populacija velikih svjetskih religija ne bi trebala u tom pogledu nasuprot druge zauzeti jasno dominantnu poziciju.

Kako bismo prikazali razmjer socijalno-prostornih koncentracija i njihovih promjena u vremenu bit će dovoljno da primijenimo jedan jednostavni model prostora. Za empirijske analize nudi nam se stoga jedna Galtungova karta svijeta na kojoj se Sjever i Jug ukrštaju s Istokom i Zapadom, i na kojoj se u skladu s tim mogu razlikovati "četiri ugla svijeta". Na temelju te kartografije "Sjeverozapad" obuhvaća sjevernu Ameriku i zapadnu Evropu, "Sjeveroistok" bivši Sovjetski Savez, Istočnu Evropu, Tursku, bivše sovjetske republike s većinskim muslimanskim stanovništvom kao i Pakistan i Iran. "Jugozapad" uključuje Latinsku Ameriku, Karibske otoke, zapadnu Aziju, arapski svijet, Afriku, južnu Aziju i Indiju, a "Jugoistok" jugoistočnu Aziju, istočnu Aziju, pacifičke otoke, Kinu i Japan. Dvadeset posto svjetskog stanovništva živi na sjevernom, a osamdeset posto na južnom dijelu svijeta.

Teza o globalizaciji, u slučaju na procese orijentiranih, dijahronih interpretacija, implicira porast entropije, kad je riječ o podrijetlu umjetnica i umjetnika iz četiri regije svijeta. Jedno moguće idealtipno mjerilo bila bi irelevantnost teritorijalnog podrijetla, dakle jednako-mjerno regrutiranje uspješnih umjetnica i umjetnika iz sva četiri ugla svijeta, u suprotnosti s njihovim podrijetlom iz "samo nekoliko zapadnih zemalja", kako je to Araeen formulirao sedamdesetih godina. Udio onih umjetnica i umjetnika koji su među stotinu najbolje plasiranih na svijetu, a ne potječu iz "sjeverozapadnih" zemalja, mogu time poslužiti kao indikatori za globalizaciju umjetničkog polja.

Grafika 1 prikazuje udio umjetnica i umjetnika, plasiranih na ranglisti među stotinu najboljih iz Sjeveroistoka, Jugozapada i Jugoistoka svijeta pojedinačno i kao zbroj za vremensko razdoblje između 1970. i 2001., koje se u svjetskim razmjerima smatra nadasve dinamičnim. Osim toga ova grafika sadrži jednu liniju koja pokazuje trend za onaj "ostatak svijeta" koji ne pripada Sjeverozapadu na temelju "klizajućeg prosjeka". Glavnu spoznaju koju nam nudi ovaj grafički prikaz valja vidjeti u tomu da se zbrojeni udio svih umjetnica i umjetnika koji ne potječu sa sjeverozapada također u godinama 2000., i 2001., koje predstavljaju vrhunac krivulje, penje na samo 10 posto. Time je udio koji je već postignut sedamdesetih godina nadmašen za samo 2 posto. U usporedbi s tim, udio ženskih umjetnica porastao je od 4 posto u godini 1970., na 22 posto u godini 2000. Također u takozvanom *global age* (Albrow) na početku 21. stoljeća udio umjetnica i umjetnika iz triju od četiri kraja svijeta kreće se na samo 2 odnosno 4 posto, što je jasna slika ekskluzije i to između ostalih Istočne Evrope, Latinske Amerike, Australije, kao i Azije i Afrike na čije "postkolonijalne umjetnice i umjetnike" prije svega upućuje Araeen. Statistički gledano, riječ je ipak o marginalnim procesima inkluzije, u svakom slučaju kad je riječ o dinamici u centru polja.

Markantnu kontrapoziciju teoriji globalizacije predstavlja teza o "trilateralnoj regionalizaciji". Ona se može osloniti na nalaz da "kapitalistička trijada" Sjedinjenih Američkih Država, Evropske Zajednice i Japana obuhvaća samo 15 posto svjetskog stanovništva, ali je usprkos toga u devedesetim godinama uspjela unutar sebe koncentrirati između dvije trećine i tri četvrtine sveukupne svjetske ekonomske aktivnosti. Grafika 2 pojašnjava u kako se velikoj mjeri centar umjetničkog polja regrutira iz dva od ta tri ekonomski najmoćnija regiona trijade, i to iz Sjedinjenih Američkih Država i Evropske Zajednice. Ako se u zbroj uzmu sve tri regije, dobijamo udio u rasponu od 95 do 82 posto za razmatrano vremensko razdoblje. Te brojke još jasnije nadmašuju udio trijade u ukupnoj svjetskoj ekonomskoj aktivnosti. Analogno ekonomskoj globalizaciji (izvan finansijskih tržišta) može se na temelju rečenoga govoriti o mitu globalizacije umjetničkog polja.

I detalji zaslužuju pozornost. Bez obzira na ekonomski uspon Japana u sedamdesetim i osamdesetim godinama, globalna uočljivost umjetnica i umjetnika iz te zemlje nije se uvećala. Ništa manje zanimljivom čini se činjenica da promjena pozicije umjetnosti iz Sjedinjenih Američkih Država ne slijedi neposredno promjenu pozicije SAD-a u svjetskom sistemu. Tako uspon te zemlje do "hegemonu hegemonu" nije mogao zaustaviti relativan gubitak na važnosti umjetnosti Sjedinjenih Američkih Država koji je otpočeo još kasnih sedamdesetih. Udio umjetnica i umjetnika iz SAD-a u centru umjetničkog polja dosegao je svoj vrhunac u godini 1978., s gotovo 50 posto, da bi od tog vremena međutim pao na jednu trećinu. Usprkos lakom gubitku na važnosti u drugoj polovici devedesetih, umjetnost Evropske Zajednice uspjela je, naprotiv, zadržati svoj posebno snažan položaj s udjelom od oko 50 posto.

Centar polja nalazi se i dalje čvrsto u rukama Sjeverozapada, s dominacijom SAD-EZ dijade. Posljednjih godina javljaju se znaci laganog slabljenja ekstremno visokih koncentracija na te regije i jedan novi trend u smjeru globalizacije koji je prema svemu sudeći izraženiji od onoga kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina. Ipak, valja uzeti u obzir da predstavljeni podaci u jednom pogledu precjenjuju prostornu inkluzivnost umjetničkog polja: većina umjetnica i umjetnika koji ne potječu sa Sjeverozapada je ipak živjela i radila, odnosno još uvijek živi i radi u umjetničkim metropolama tog Sjeverozapada, a prije svega u New Yorku, ali također u Londonu, Parizu, Kölnu i Berlinu. Priznanje u polju i dalje ima kao svojju pretpostavku realnu integraciju u te centre umjetničke produkcije i komunikacije čiji se teritoriji dadu lako razgraničiti.

Za teorije globalizacije koje naglašavaju oslobađanje i širenje socijalnih veza i za postmoderne teorije (uključujući i onu *Empirea*) koje zastupaju tezu o deteriorizaciji socijalnih veza, snažne prostorne koncentracije, kao što su ove ovdje spomenute, predstavljaju "anomalije" koje se teško mogu integrirati. U mnogim verzijama teorije globalizacije, prostorne koncentracije moći – kao primjerice u *global cities* – bivaju zbog toga jednostavno pretumačene kao indicije rastuće globalizacije. U modelima koji prihvaćaju predodžbe o centru i periferiji i naglašavaju deteriorizaciju postoji također sklonost da se ignorira evidentnost centara moći koji se dadu prostorno razgraničiti. Modeli centra i periferije podsjecaju na zgušnjavanje i prostornu koncentraciju moći bilo u finansijskim tržištima, bilo u poljima kao što je ono umjetničko. Oni vode u pravcu interpretacija koje su drugačije od tipičnih pristupa u okviru teorija globalizacije. Oni slijede migracijska kretanja znanstvenika i znanstvenika kao i umjetnica i umjetnika od periferije u centre Sjeverozapada iz perspektive teorija o centru i periferiji na temelju klasičnih *braindrain* obrazaca, od kojih centar i centar periferije snažnije profitiraju nego periferija periferije. Ni proliferacija umjetničkih biennala i umjetničkih institucija izvan zemalja Sjeverozapada također ne izgleda naprosto kao neka indicija za sve veću globalizaciju koju bi trebalo posebno pozdraviti. ■

S njemačkog preveo Boris Buden

Grafike :

Grafika 1: Tri ugla svijeta. Vidljivost njegove umjetnosti 1970-2001. (Udio na top listi 100 umjetnica/umjetnika u postocima, sekundarna analiza umjetnički kompas *Capital*)

Grafika 2: Vidljivost umjetnosti trijade 1970-2001 (Udio na top listi 100 umjetnica/umjetnika u postocima, sekundarna analiza umjetnički kompas *Capital*)

Prorok u vlastitu selu

Tihomir Ivka

Snimanje koncerta uživo zahtijeva disciplinu, neku vrstu ziheraštva, čak i artifičijalnost u pristupu ne bi li sve ispalo dobro i precizno. Možda se s takvim planom i Urban penjao na pozornicu, ali kasnije se jednostavno pustio, bio svoj i pružio još jednu osobenu izvedbu punu nekontroliranog zanosa

Koncert Urbana & 4. Stereo dvorana, Rijeka, 29. prosinca 2006.

Kao što to lijepo otpjevaše Let 3 na svom posljednjem diskografskom istupu, "Rijeka je grad u kojem vlada rokeraški sklad". I više od toga; osim što tamošnja vlast financira životne trivijalije tipa

socijalno i mirovinsko osiguranje istaknutijim lokalnim rokerima, na koncertu organiziranom zbog snimanja *live* albuma uvijek intrigantnog Damira Urbana posljednjih dana prošle godine, pojavi se i gradonačelnik glavom i bradom. Odeblji gospodin u godinama u pratnji supruge ne samo da je izdržao do kraja nego je u lokalnom dnevnom tisku dan kasnije izjavio kako mu je žao što Vava (gost gitarist, Urbanov kolega iz upokojenih Laufera) ne svira češće. Kontra svih *Pasha*, *Ludnica* i ostalih turbo-folk rupa na periferijama većih gradova gdje dokone sate troše nogometasi, manekenke i političari novog kova u potrazi za zabavom tipa "lomim čaše, ruke mi krvave".

Na kraju, Rijeka je grad u kojem očito ne vrijedi uzrečica da nitko nije prorok u svome selu. Urban jest, sudeći po činjenici da je nakon 29. naknadno dodan i 30. prosinca zbog iznenađujuće velikog interesa publike.

Rizik koji se isplatio

Nije baš neki običaj potegnuti s kontinenta na more

ne bi li se svjedočilo koncertu benda koji je redoviti zagrebački gost, no prilika je bila posebna. Danas se u maniri urbane legende prepričavaju koncerti (uglavnom) iz Kulušića čija je besmrtnost osigurana otiskivanjem u crnu vinilnu ploču. Film, Azra, Ekatarina Velika, Električni orgazam... No, relativno rijetki su uživo u kulturnom klubu stvarno svjedočili magiji respektabilnog jugoslavenskog rocka da bi danas s materijalnim substitutom zaustavljenog trenutka davno prošlog vremena – držeći u ruci/slušajući vinil ili CD reizdanje nekih od *live* albuma – mogli s ponosom reći "tu sam bio". Zato je bolje bilo ne riskirati, ipak je Urban jedno od tri najbitnija imena hrvatskog rocka u posljednjih petnaest godina, i možda se za petnaest godina naslov *Live in Stereo* bude izgovarao sa strahopoštovanjem, baš kao što je danas slučaj kad se spominje *Azrin Ravno do dna* ili *U Kulušiću*, mini LP grupe Film. Uostalom, Rijeka je s gradnjom autoceste približena tu iza ugla, na sat i sitno srednje agresivne vožnje.

Isplatio se. Urban i njegova "četvorka" pružili su još jedan osebujni koncert pun improvizacija koje dodu nešto kao oksimoron kad su u pitanju snimanja koncertnih albuma. Naime, upravo su to prilike gdje glazbenik mora biti najdiscipliniraniji i imati uvijek na pameti zadnju misao da je odsvirao ili otpjevao gomile koncerata superiornih i groznih ali samo onaj snimljeni ostaje zauvijek. Damir Urban si nije mogao pomoći; za početak zadržao je stari običaj sa snažnom aromom balkanske neprofesionalnosti debelog otklona početka koncerta od najavljenog. Bez predgrupe za zagrijavanje, osobitog osjećaja za vrijeme i strpljenje publike, na pozornicu je izašao tek negdje oko ponoći. Ali nije zapjevao, prvo je slagao ugođaj – na "nevidljive" niti raspoređene širom bine kačio je staklene kugle u kojima su gorile svijeće, njihao ih u željeni ritam. S njima, crvenim naboranim satenom kao kulisom, Stereo dvorana u svom je prednjem dijelu izgledala kao nekakav mistični kabare ili kadar iz mračnijih scena Lynchova *Blue Velvet*. Da je cijeli ritual obavljen sat prije, većina prisutnih bi ga dočekala kao poželjni *fade in* u ugodnu hipnozu njegove glazbe, ovako, iznad stiješnjene gomile samo što nije svijetlio natpis "daj, sviraj više". I onda, kao da je pušten dobri duh iz svjetiljke. Samo što ovaj nije ispunjavao želje.

Čelava verzija Nicka Cavea

U isto vrijeme glazbeno težak i magično privlačan, Urban je uz pomoć savršeno usviranog pratećeg benda, u dijelovima pojačan za jednu gitaru Vedrana Simčića Vave, ponudio koncertni doživljaj za pamćenje. Bez obzira na to što je preskočio neke od favorita svog repertoara, čuvajući ih za nastup večer kasnije i što nije odoljao produžiti izvedbe nekih pjesama na desetak minuta, uzde kohezije koncerta nisu ispuštane. Komorniji dijelovi i isto takva atmosfera podno njegovih nogu u publici dolazila su više kao zatišja za odmor publike između dvije bure.

Odjeven u usko elegantno tamno odijelo, oboružan prepoznatljivom mimikom i autoritativnim glasom, doimao se poput čelave verzije Nicka Cavea s neusporedivo većim rasponom glasa. Na prvi pogled sve na pozornici je izgledalo krajnje izvježbano, na drugu misao tako intuitivno i mušičavo; Urban je na pozornici nepredvidljiva zvijer. Kad pokida okvire zadane na probama, komunicira s bendom kao instinktu prepušteni dirigent tako da veza pjevač-instrumentalisti nikad ne popuca.

U uvodu, Urban se oslonio na prvijenac *Otrovna kiša*, naizmjenični udari tvrdih rifova dvaju gitarista Simčića i Luke

Tomana u *Mravima* prvi je i posljednji trenutak kad su gitare dominirale zvučnom slikom. Sve ostale, započevši s *Oceanom*, sazidanim na kombinaciji Urbanova rock svjetonazora i – u vrijeme nastanka – aktualnog trip-hopa britanskih Portishead, u prvi plan guraju ritam. I glas, naravno. Taj glas, nekad davno povezan sa stilom i afekcijom Milana Mladenovića iz Ekatarine Velike, u međuvremenu poprimio je nove razmjere unikatnosti i ekspresije.

Crne rupe i kulminacije

Stereo dvorana u Rijeci zanjihala se ozbiljno poslije *Nuclear Baby*, još jednog hita s *Otrovne kiše*, stvorivši atmosferu koja je otvorila mjesto zaključku da je organizator unutra pristupio previše ljudi. Stereo je inače izvrstan klupski prostor kapaciteta petstotinjak gledatelja, kvadratnog oblika, širine veće od dužine, s toliko visokom pozornicom da bend izgleda nekako veliko a publika pod njihovim nogama poput patuljaka. Ili je možda riječ o subjektivnom podlijeganju atmosferi u kojoj je Urban superiorno vladao svojim glasom, bendom i auditorijem? Vrag će ga znati. Svojevrsnim crnim rupama koncerta mogle bi se nazvati neke od pjesama s posljednjeg, objektivno najslabijeg albuma *Retra*, teško slušljiva *Negledljiva*, bezlična *Jedna od onih bez naslova* i beskraja *Tvoj gen*. Zanimljivo, kulminacije su se događale također sa stvarima s *Retra*. *Mjesto za mene*, punokrvena melodija snažnog refrena je Stereo pretvorila u veliki zbor, ne zaostaje mnogo ni *Spelujem ti ispriku* gdje je Urban zagazio u vode mainstreama negdje između Lennonovih laganića i pompoznošćerizma Massima Savića. Na kraju, publika je tražila i dobila još. Doduše, skandiralo se "Ruke, ruke..." ne bi li se uživo čula balada s *tour de force* albuma *Žena dijete*, slabo zastupljenog prve večeri. Damir Urban nije popustio i držao se unaprijed zapisanog rasporeda, a on je ovaj put uključivao i dvije male poslastice iz doba Laufera. Prvo *Mjesečev rog* a za sam kraj uz pratnju Vavine akustične gitare i tankočutnu *Govorim u snu*.

Snimanje koncerta uživo zahtijeva disciplinu, neku vrstu ziheraštva, čak i artifičijalnost u pristupu ne bi li sve ispalo dobro i precizno. Možda se s takvim planom i Urban penjao na pozornicu, ali kasnije se jednostavno pustio, bio svoj i pružio još jednu osobenu izvedbu punu nekontroliranog zanosa. Da se krivo ne shvati, ne pišemo mu to u minuse, zanos je svakako legitimna (možda i jedina) metoda hvatanja velikih trenutaka. Zar se danas ne klanjamo albumima snimljenim u Kulušiću upravo zbog srčane spontanosti? ■

Baci Židova u bunar i druge pjesme

Tihomir Ivka

Pojam *trash* prilikom slušanja konstantno pada na pamet, ali očito pomno odabrane pjesme kao rezultat dubokog "kopanja" na glazbu udarenog Cohena idealno pristaju u iščašeni kontekst Borat projekta

Glazba iz filma *Borat: Cultural Learnings of America for Make Benefit Glorious Nation of Kazakhstan*. Warner/Dancing Bear 2006.

Sascha Baron Cohen, alias Ali G, alias Borat Sagdiyev, politički nekorektnim humorom u kvazidokumentarnoj filmskoj diverziji o kazahstanskom novinaru poslanom od tamošnje vlade na misiju upoznavanja američke kulture naljutio je mnoge, zabavio milijune. I zaradio milijune; ideja godinama eksploatirana na Ali G televizijskom BBC showu na filmskom je platnu uloženi 18 milijuna dolara dosad pretvorila u 230.

Groteskni humor na račun Kazahstanaca (iako bi se nad ulogom u filmu više trebali zabrinuti Amerikanci) strukture u Kazahstanu nisu shvatile kao šalu – stvar je isprva gotovo podignuta na razinu međunarodnog diplomatskog incidenta zbog odašiljanja iskrivljene slike o ovoj ogromnoj srednjeazijskoj zemlji. Isprva. Kasnije je, s planetarnom popularnošću Borata proporcionalno rastao interes za Kazahstan u svijetu, prije svega onaj u turističkom smislu. Na kraju, i tamo su počeli uvidati da im engleski Židov s diplomomom Sveučilišta u Cambridgeu zapravo nije napravio medvjedu uslugu. Nema sumnje, isto bi se moglo dogoditi i s glazbenicima zastupljenima na pratećem *soundtracku*, urnebesnom jednako kao i film. Gotovo svi oni snimaju za male diskografske kuće i uživaju kulturni status uskog kruga publike na Zapadu. Poslije Borata ništa za njih neće biti isto.

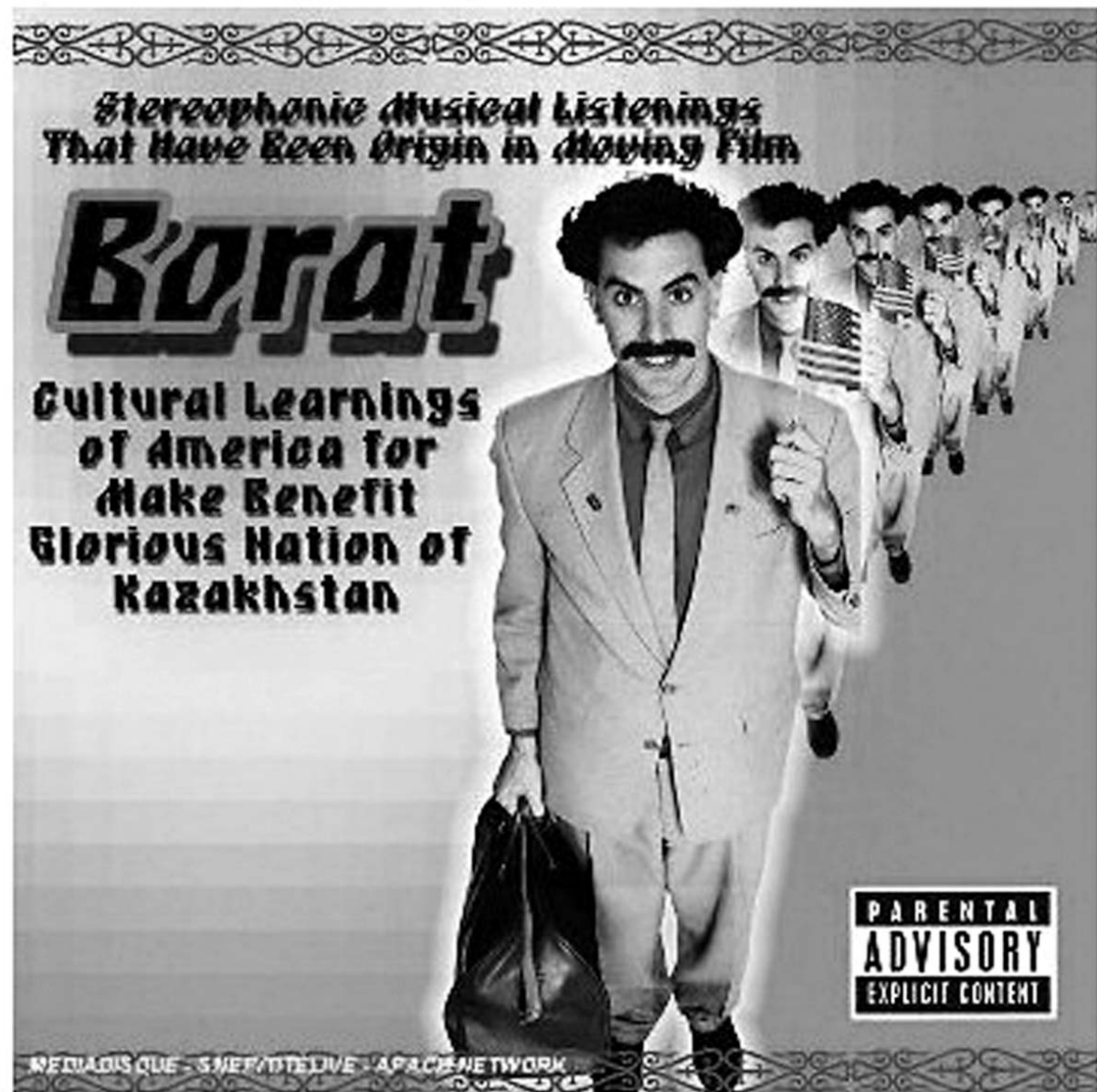
Svijet trasha i kiča

Kao što je sposobni manipulator Sascha Baron Cohen uspio utjeloviti kazahstansku "kulturu" a da u Kazahstanu nije snimio niti jednu scenu,

već su mu kao kulise poslužila sirotinjska, romska sela bliže Rumunjske, tako niti jedan ton *soundtracka* nije autentičan. Iako pretežito istočnjačke atmosfere, riječ je uglavnom o zvuku balkanskih korijena, točnije, bugarskoj, rumunjskoj i makedonskoj romskoj glazbi. I Hrvatska ima udjela po nekoliko osnova u cijeloj priči – dio najpoznatijih imena su redovni zagrebački gosti, a tu je i osobno Cohenovo internetsko otkriće, dosad anonimna zagrebačka klavijaturistica Belinda Bedeković koju je slavni harmonikaš Peppino Principe nazvao "najbržim prstom pop glazbe". Barem tako tvrdi na svojoj web stranici s pomoću koje je i došla do neočekivanog angažmana. A jasno je i zašto joj se posrećilo. S *keytarom*, klavijaturama preko ramena – baš poput Simona LeBona u doba novog romantizma ili do dana današnjeg Tončija Huljića – odjevena u kičaste haljinice neke davno preživjane mode, Bedekovića se habitusom podjednako uklapa u Malnarovu *Noću moru* i Boratov svijet *trasha* i kiča. I jalovo nam podsmijavanje tom "uspjehu", jer nema osim nje tog Hrvata (Hrvatice) koji se može pohvaliti nastupom u vrlo gledanim *prime-time* TV spektaklima najvećih američkih televizija; njoj je 2. studenog protekle godine to uspjelo uz Borata u NBC showu Conana O'Briena izvedbom synth-ljige *You Be My Wife*, uključene i na ovaj CD u distribuciji velikog Warnera.

Iščašeni kontekst

CD otvara kraljica romske glazbe Esmā Redžepova s iznimno snažnom izvedbom

Čaje Šukarije. Sudeći po novinskim napisima u posljednje vrijeme, ne njezinom voljom – verzija snimljena 2000. upotrijebljena je bez dopuštenja i mogla bi dobiti sudski epilog jer Redžepova traži 800.000 eura odštete. S njom, makedonskim sunarodnjacima iz Kočani orkestra, te nezaobilaznim Bregovićem i temom *Ederlezi* iz Kusturičina *Doma za vješanje*, zatvara se krug nepatvorenog world musica ili glazbe s umjetničkim aspiracijama. U slušanju ostatka materijala, riječ *trash* konstantno pada na pamet, ali očito pomno odabrane pjesme kao rezultat dubokog "kopanja" na glazbu udarenog Cohena idealno pristaju u iščašeni kontekst Borat projekta. Hibrid romskih, orijentalnih tonova puhaćih instrumenta i jeftinih elektronskih ritmova kao dobro čuvana tajna glazbenog *undergrounda* Balkanaca na radu u Zapadnoj Europi, s Boratom je isplivao na površinu. Kad Rumunji iz Fanfare Ciocarlia orkestra furiozno otpušu svojim limerim instrumentima biker-sku himnu *Born To Be Wild*

Steppenwolfa prvo prasnete u smijeh, a onda ostanete zabezeknuti intenzitetom nestvarne prerade starog rock hita. *Cigansko kolo* Bugara Jonya Ilieva bliže je konvencionalnijim rješenjima, ali i ekvivalent američkom cowpunku, u najljigavijem zamislivom svadbarskom ugođaju klavijatura i ritam mašina *Eu Vin Cu Drag* Stefan de la Barbulesti uspijeva uvaliti i nešto balkanskog videnja hip-hop. German Popov iz rodne je Odesse u Amsterdam emigrirao 1989. i otad radi na povezivanju vlastitih korijena i europske elektronske ostavštine.

Isključite predrasude!

U dvije ovdje predstavljene pjesme zorno pokazuje kako je moguće da se sretnu tako udaljena dva glazbena idiomata kao što su ukrajinski folk i Kraftwerk. Njemački techno DJ Shantel zarazio se romskim zvukom u kasnim devedesetima i počeo u svoje setove ubacivati egzotične zvukove Balkana, kasnije je stvar prerasla u dj setove pod nazivom Bucovina club gdje su se sudarali ruralni i bea-

tovi digitalnog doba. Ovdje predstavljena *Mahalageasca* – spoj "dragačevskih" truba i Madnessa – Mahali Rai Bande u Shantelovom miksu, dočarava zorno kakvu pomaknutu i vruću zabavu nudi Bucovina club. Za ljubitelje romske glazbe nije potrebna zaključna riječ preporuke, za sve druge naputak glasi: isključite predrasude. Za zao kruživanje bizarnog Boratova glazbenog svijeta pobrinuo se Borat sam. Izvođači u filmu pjesmu *In My Country There Is Problem* uspio je okupljene goste u Country western baru u Tusconu navesti da, između ostalog, zbornu s njim pjevaju stih "Throw the Jew down the well/so my country can be free...". Njega, kao provokatora i manipulatora ne treba shvaćati ozbiljno, treba se zamisliti nad činjenicom koliko gluposti, niskih strasti i lažnog morala čuči u masi "običnih" ljudi u filmu nasanjkanih na Cohenove fore. Film definitivno ima mnogo dublju sociološku poruku od površnog prikaza primitivizma Kazahstanaca. Treba ga "čitati" između redaka. Baš kao i ovaj intrigantni *soundtrack*. ▣

Kvantni akrobat

Mark Dery

Wilson u svoje teorije i romane uključuje sve, od teorija urote do Alesteira Crowleyja, od selidbe u svemir do kvantne mehanike, od Jamesa Joycea do ubojstva Kennedyja, te pritom razara sve naslijeđene spoznajne tunele osim naravno – vlastitog

Kad bi gerilska ontologija imala slogan, mogao bi glasiti "Sve što znate je pogrešno", iz Firesign Theatrea, ili "Čuli vi to ili ne, svemir vam se smije iza leđa", iz *National Lampoon*.

Gerilska ontologija patentirana je metoda Roberta Antona Wilsona za dekonstrukciju konsenzualne stvarnosti. Pisac SF-romana, kvantni filozof i "avantbard", Wilson ima ljubazno, okruglo lice, kozju bradicu i blistavo sijedu kosu, koja uzmiče s čela kako bi otkrila veličanstveno prostranstvo njegova čela; odaje dojam čarobnjaka u mirovini koji je tajni izaslanik Eride, grčke boginje kaosa, zbrke i stvari za koje nikad niste čuli.

Zapravo, Wilson doista obožava Eridu i član je "Udruge za nesklad" (Discordian Society), "ne-proročke, nereligiozne neorganizacije", kako sami sebe nazivaju, a koja je prevarantska organizacija pod krinkom neo-poganskoga kulta ili pak neo-poganski kult pod krinkom prevarantske organizacije, ovisno o vašem gledištu. Tako i treba biti u vjeri čija boginja, prema poznavateljici okultnoga Margot Adler, "uvijek poprima oblik paradoksa".

No najpoznatiji je kao pisac. Njegovo prvo objavljeno djelo, 1958., u podzemnom satiričnom časopisu *Realist*, koji je uređivao Paul Krassner, bila je podrugljivo ozbiljna spekulacija o tome kojega je spola Bog, ako uopće ima spol. ("Zaključio sam u korist neutralnog roda", rekao je nekom novinaru.) Od 1966. do '71. bio je honorarni urednik u *Playboyu*; to neočekivano radno mjesto dalo mu je mogućnost u *Playboyevu* izdanju objaviti knjigu *Sex and Drugs* (1973.). Do danas je napisao više od 2000 članaka i dvadesetak knjiga, među kojima je i kulturni SF-klasik *Schrödinger's Cat* (1979-81.), trilogija zasnovana na kvantnoj mehanici, postavljena u paralelne svemire (koji dakako imaju malo zajedničkoga s našim svemirom) u kojima su političari varalice, a teolozi ludaci; tu su i hvalospjevi ljudskom potencijalu, poput *Prometeus Rising* (1983.), priručnik samopomoći za New Age futuriste, pod utjecajem kvazi-kibernetičke Timothyja Learyja o neurobiološkom programiranju putem genetike, biheviorističke promjene ponašanja i "utiskivanja"; zatim, knjige *Cosmic Trigger*, nedovršene serija rugalica, brbljavih tirada i filozofskih domišljanja, te *Reality Is What You Can Get Away With* (1992.), dekonstrukcionistički filmski scenarij u kojemu dopisuje svoje dijaloge u prizore iz starih filmova, ističući svoju vječnu temu (dobro izraženu u naslovu) u klaunovskom pripovijedanju čiji je vrhunac neidentificirana letuća lazanja koja prijete predgrađima, dok Orson Welles objašnjava kvantnu mehaniku Edwardu G. Robinsonu, a Humphrey Bogart dodaje svoje mišljenje: "Sve što vidimo u našim je glavama – slike satkane od kemijskih veza".

Wilsonov ugled kod kiberpankera i New Age tehnofila koji su čitali *Mondo 2000* počiva na trilogiji *Illuminatus!* (1975., u koautorstvu s Robertom Sheaom), klasičnom hakerskom djelu, barem prema *Hacker's Dictionary*, koji ga opisuje kao "ludo nadrealistični tobogan... savršenu dopunu Hofstadterove knjige *Gödel, Escher, Bach* za desnu moždanu polutku."

Omamljujuće zapleten labirint, *Illuminatus!* je splet čudovišnih urota (od Bavarskih Illuminata iz naslova do urote ubojstva Kennedyja), letećih tanjura, pada Atlantide, inteligentnih dupina, diskordijanizma i posljednjih riječi umirućega gangstera Dutcha Schultzta, što sve ostavlja dojam mračne zabave.

U tisku i u predavanjima, Wilsonova intelektualna akrobatika, od teorija urote do Alesteira Crowleyja, od selidbe u svemir do kvantne mehanike, od Jamesa Joycea do ubojstva Kennedyja, spušta se na zemlju putem njegova brooklynskog naglaska, otpornoga na duge godine provedene u Kaliforniji i Irskoj. Njegov menkovski prezir prema fundamentalističkim zadržostima bilo koje vrste – desničarske ili radikalno feminističke, neokonzervativne ili neomarksističke – uravnotežuje se njegovom nepokolebljivom vjerom u potencijalnu dobrotu čovječanstva, kao da je učenik Arthura C. Clarkea.

Život bez sigurnosti je zanosan

Wilson sve svoje knjige – *fiction* i *non-fiction* – smatra "velikom eksperimentom gerilske ontologije". U nekom intervjuu je rekao: "Svoje romane pišem kako bih prisilio čitatelja da vidi stvari u drukčijim okvirima stvarnosti, a ne samo u jednom okviru. Važno je ukinuti nesvjesni dogmatizam zbog kojega ljudi misle da je njihov način viđenja stvarnosti jedini mogući svjetonazor. Cilj mi je pokušati dovesti ljude u stanje općeg agnosticizma, ne samo što se tiče Boga, nego agnosticizma o svemu".

Neki bi u bezdanoj stvarnosti podlegli ontološkoj vrtoglavici, ali Wilson uživa u filozofskoj kvantnoj neodređenosti, koju naziva "transcendentalnim agnosticizmom". U izjavi napisanoj za priručnik *Contemporary Authors* on objavljuje: "Pokušavam dokazati da život bez sigurnosti može biti zanosan, oslobađajući, velika pustolovina. Želim stvoriti stvaran osjećaj strahopoštovanja, što je jedina vjera koja nam je potrebna i koju danas možemo zastupati".

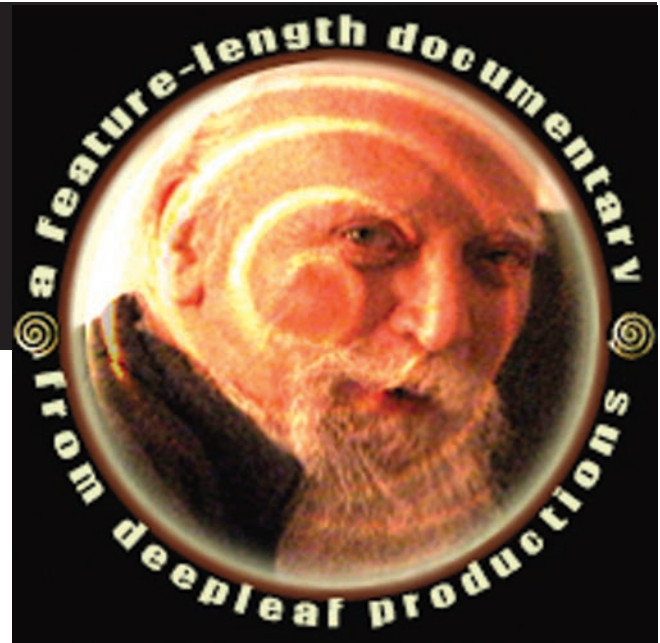
Pojmovni instrumentarij gerilske ontologije sadrži zamisli posuđene od Humeova bespoštednog skepticizma i, ali uz više zajedljivosti, od Nietzschea, kao i opću semantiku Alfreda Korzybskog, a posebice njegovu proto-poststrukturalističku tvrdnju da jezik neadekvatno modelira stvarnost koju bi trebao opisivati (što je sažeto izrazio devizom "zemljovid nije teritorij"). Na Wilsona je duboko utjecalo i Korzybskijevo odbacivanje aristotelovske logike "ili-ili", upisane u logocentrični svjetonazor i njegovo prihvaćanje logike "oboje-i" o kojoj bi Wilson vjerojatno tvrdio da je prikladnija svjetonazoru koji strukturira moderna fizika.

Nije slučajno što Wilsona zadržuje kvantna mehanika, posebice načelo neodređenosti Wernera Heisenberga, zatim slavni misaoni pokus Erwina Schrödingera o mački u kutiji, koji naznačuje da se stvarnost na subatomskoj razini najbolje razumije putem nečega nalik na Korzybskijevo nearistotelovsku logiku, te teorija komplementarnosti Nielsa Bohra, koja navodi da, kako kvantna neodređenost jamči da nikada ne možemo ni u kojem objektivnom smislu znati je li elektron čestica ili val, najbolje ga je shvatiti i kao česticu i kao val, unatoč činjenici da su ti pojmovi uzajamno isključivi. "Idući od jedne slike do druge i natrag, napokon dobivamo pravi dojam o čudnoj vrsti stvarnosti koja se krije iza naših atomskih eksperimenata", piše Heisenberg u *Kopenhaškoj interpretaciji kvantne teorije*.

Ta antiaristotelovska pojmovna nit vodi od Korzybskog i kvantne mehanike do Wilsonova zanimanja za proto-dadaističku *patafiziku* Alfreda Jarryja, apsurdističku "znanost imaginarnih rješenja" koja prihvaća "višu" istinu proturječja i iznimaka.

Uvijek se vraćajući fizici

U *Banquet Years*, studiji o Jarryju i drugim francuskim avangardistima prije Prvog svjetskog rata, Roger Shattuck naznačuje da logika sobe s iskrivljenim

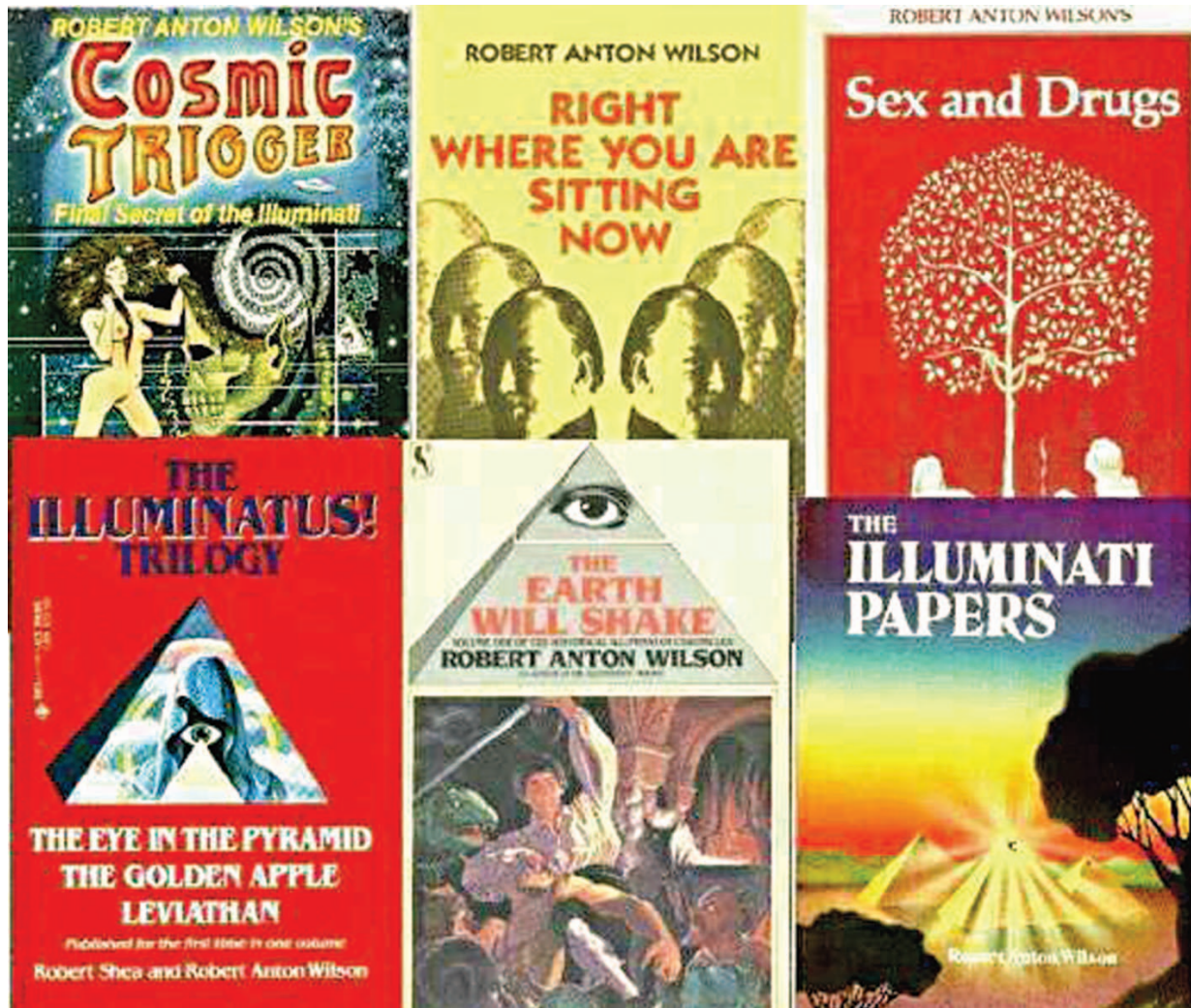

ogledalima koja je na djelu u takvoj misli "traži da naš um usporedno i bez sinteze razmatra dvije ili više proturječnih pretpostavki... Budući da se konvencionalni misaoni procesi rastaču, nije li ta 'logika' išla smjerom usporednim s relativističkom fizikom, koja je morala opisivati svemir tako poetičnim metaforama kao što su 'svjetlosne godine', 'savijeni prostor', apsolutne negativne temperature i 'čujne' radio zvijezde?". Tako se zao-bilazno vraćamo u paradoksalni svijet fizike, gdje elektron može biti i val i čestica. Shattuck naziva tu, u biti 20-stoljetnu kolažnu estetiku, nastalu od relativističke znanosti i medijske kakofonije industrijske modernosti "simultanizmom"; on tvrdi da u takvim umjetničkim djelima "istina, logička istina... sastoji se od povezanog pojavljivanja proturječja – naime, od apsurdna". Jarryjeva *Patafizika* jedan je primjer toga; Shattuck citira i Joyceova *Uliksa*, koji tka naizgled beskrajn niz značenja od lanca slobodnih asocijacija.

Nije stoga slučajno što je Wilson predani džojsovac, između ostaloga i zato što je "Joyce bio zadržan sinkronijom kao što sam to i ja". U *Finnegans Wake* pronašao je svojevrstni polisemični centralni procesor u njegovim gustim slojevima značenja i dalekosežnim filozofskim, književnim i povijesnim hipervezama. Joyce dotiče jednu od stalnih Wilsonovih tema spominjući teoriju Giordana Bruna o komplementarnoj ali sukobljenoj naravi suprotnosti, utjelovljenih u blizancima Shemu Penmanu i Shaunu Postmanu. Wilsonov ogleđ "Ples podudarnosti" u tematskome broju časopisa *Semiotext(e): USA*, virtuozno razrješavanje gordijskog čvora intertekstualnosti romana jest ljubavni trud, tkanje veza između njegovih igara riječi i aluzija i Wilsonove privatne kozmologije.

Robert Anton Wilson

“Pokušavam dokazati da život bez sigurnosti može biti zanosan, oslobađajući, velika pustolovina. Želim stvoriti stvaran osjećaj strahopoštovanja, što je jedina vjera koja nam je potrebna i koju danas možemo zastupati”

No bez obzira na to koliko daleko Wilsona odvođe njegove improvizacije, on se uvijek vraća fizici, kao što se džez-solist vraća početnoj noti na ljestvici. Kopenhaska interpretacija Bohra i Heisenberga, kamen temeljac moderne fizike, “temelj je razumijevanja i romana *Finnegans Wake* i kvantne mehanike”, tvrdi on.

Robert Anton Wilson (1932. – 2007.)

Robert Anton Wilson toliko je uživao u prvoj smrti da je odlučio pokušati je ponoviti. Kako je sam Wilson napisao u knjizi *Cosmic Trigger III: My Life After Death* iz 1995. godine: “Prema pouzdanim izvorima, umro sam 22. veljače 1994. godine – na rođendan Georgea Washingtona. Nisam osjećao ništa osobito ili šokantno u to vrijeme i vjerovao sam da još uvijek sjedim za svojim *word processorom* radeći na romanu naslovljenom *Bride of Illuminatus*. Međutim, u vrijeme ručka, kada sam provjerio svoju glasovnu poštu, shvatio sam da su Tim Leary i desetak ostalih prijatelja već nazvali da bi tražili da razgovaraju sa mnom, ili – ako su još uvijek vjerovali u Pouzdane Izvore – da ponude potporu i suosjećanje mojoj tugujućoj obitelji. Brzo sam shvatio da su se vijesti o mom tragičnom kraju pojavile na Internetu u obliku osmrtnice iz *Los Angeles Timesa*: ‘Poznati pisac znanstvene-fantastike Robert Anton Wilson pronađen je mrtav u svojoj kući jučer, očito žrtva srčanog udara. Wilsona, 63 godine starog, pronašla je njegova supruga, Arlen. Gospodin Wilson bio je autor brojnih knjiga... Bio je poznat po svojim slobodoumnim stavovima, ljubavi prema tehnologiji i nepredvidivom, bizarnom humoru. Za sobom je ostavio suprugu i dvoje djece.’” Ovoga se puta čini da je gospodin Wilson u stvari napustio smrtno tijelo, prikladno na 11. siječnja (u 4.50 sati – vi tvrdokorni freaovi za brojeve možete se baciti na posao pronalaženja značenja tog broja... *Zaista* vidim pet u njemu!).

Knjige kao što su *The Illuminatus! Trilogy*, *Cosmic Trigger* i *Coincidence* ubile su ono malo dogmatizma što ga je u meni ostalo, i otvorile me za svijet mogućnosti jednako golem kao što su svemirska putovanja i jednako malen kao što je kvantna fizika. Imao je također dosjetljivost oštru poput žileta koju je vješto usmjeravao na one koji zloupotrebljavaju moć i bogatstvo. I bio je izvanredan pripovjedač čija je ljubav prema jeziku bila potvrđena ne samo njegovim vlastitim romanima, nego i njegovom sposobnošću da citira doslovce sve što su James Joyce i Ezra Pound ikada napisali... unatrag, dok je objašnjavao koju evolucijsku razinu ponašanja primata autor razjašnjava.

Imao sam veliko zadovoljstvo poznavati Roberta Antona Wilsona a naši susreti bili su pomalo neobični – njegov honorar za *Mondo 2000* još nije stigao ili sam ga zapanjio kleknuvši pred njega kao da je papa i poljubivši njegov prsten (mislio sam da je to smiješno). Sjećam se također da sam sjedio s njim dok je razjašnjavao u detalje sve od prava Iraca do genijalnosti Orsona Wellesa. Tijekom proteklih nekoliko godina, kad se njegova bolest vratila i kad je smrt počela kružiti u blizini, Wilson je slao zabavne e-mail poruke “još nije mrtav” nama na njegovoj mailing listi. Nikada nije bilo niti traga samosažaljenju u bilo kojoj od tih poruka.

Kao posljedica troškova liječenja i problema s poreznom upravom Wilson se našao u financijskoj stisci pri kraju svoga života. Proširila se vijest i Internet zajednica odgovorila je poslaviši mu 68.000 dolara prvih nekoliko dana (a nesumnjivo i još nešto poslije toga). To je omogućilo Roberetu Antonu Wilsonu da premine ugodno, dostojanstveno i s poštovanjem koje je zaslužio. Posebno poštovanje zaslužio je Douglas Rushkoff i ljudi u Boing Boingu (te svi pojedinci koji su dali prilog) jer su to omogućili.

Robert Anton Wilson sve nas je naučio da “svemir sadrži možda”. Dakle, možda postoji zagrobni život, i možda Bobova svijest kruži oko svih nas koji smo bili dirnuti njegovim riječima i njegovom prisutnošću sve te godine. A ako jest tako, siguran sam da bi on volio vidjeti da radite nešto neobično i nepovratno – a ipak prekrasno – u njegovu čast.

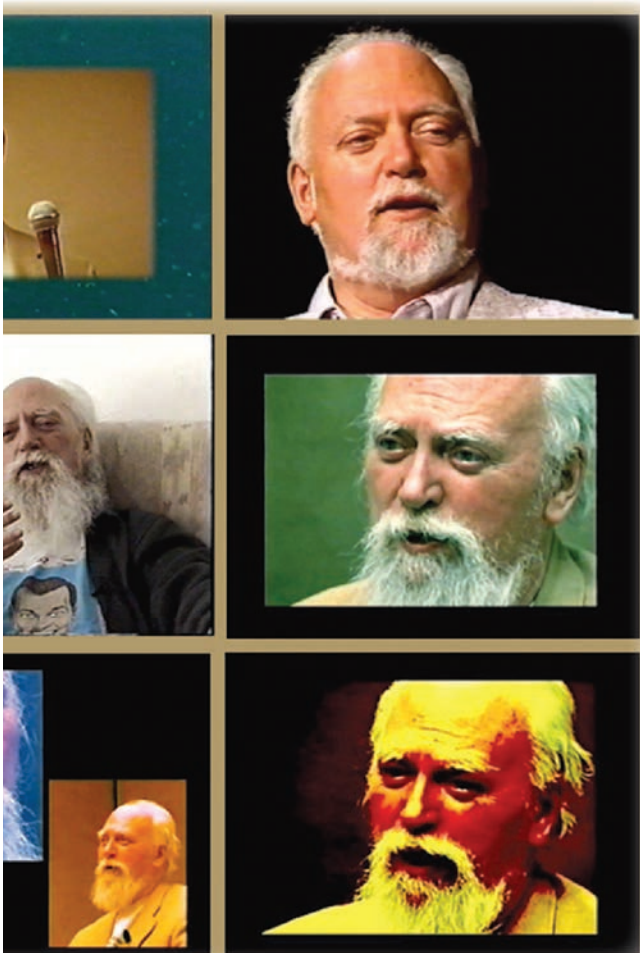
(R. U. Sirius) ☞

Značenje polivalentnih rečenica koje tvore beskonačan labirint tog romana mijenja se s promatračevim gledištem, poput čestica i valova u subatomsom svijetu.

Svi su ishodi postojeći

Wilsonova tema o zečevima u “Plesu podudarnosti” pruža dojam tih dalekosežnih ekstrapolacija i njegova diskurzivnog i rekurzivnog stila. Joyce ga navodi da misli o radioemisiji o *pookabu*, dva metra visokom zecu iz irskih legendi, koju je čuo došavši u Irsku na Joyceov praznik 1982. To ga na okolišan način podsjeća na to da je nadimak Leeja Harveyja Oswalda u marincima bio “Zec Ozzie”; to ga pak podsjeća na *Harvey*, film s Jimmyjem Stewartom o *pookabu*, te na zanimljivu činjenicu da se imena “James” i “Stewart” ili “Stuart” često spominju u *Finnegans Wake*, knjizi koja obiluje i simbolima plodnosti; to ga nadalje podsjeća na Zeca Marcha Lewisa Carrolla, “simbol plodnosti, kako bi rekli frojdovci, a zečja jama je vagina”; to prirodno navodi na sablažnjivu zanimljivost o tome kako “Carroll snima nekoliko fotografija male Alice Pleasance Liddell (koja je bila model za Alicu u zemlji čuda), potpuno gole” i na otkriće da je jedno od imena itifaluskog egipatskog boga plodnosti Ozirisa bilo “Veliki Zec”. Vraćajući se Oswaldu, nailazimo na pajtonovski susret predsjednika Cartera sa zecom “ubojicom” i na zloslutnu koincidenciju da “Harvey Oswald” i “Killer Rabbit” imaju po dvanaest slova, da “zec ubojica” nikada nije dospio na sud, da je Kennedy ubijen u Fordu, a Carter je pobijedio Geralda Forda – mislim da već shvaćate kako to sve izgleda.

Nemoguća urednost takvog razmišljanja, u kojemu je svaka slobodna asocijacija vješto utkana u širu sliku, ma kako se isprva doimala nesklapnom, stvara dojam da su Wilsonove grozničavo-snovite egzegeze slične teoriji urote. Njegova “ha-ha, kako sam ozbiljan” upotreba stila urote, u isti mah domišljata i ironična, u “Plesu podudarnosti”, romanu *Illuminatus!* i drugdje, podsjeća nas da su svi svjetonazori – on više voli izraz Timothyja Learyja “tuneli stvarnosti” – teorije urote u smislu da svijetu oko nas nameću vlastite pripovijesti, u ime (znanstvenih) zakona i (društvenog) poretka.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

Robert Anton Wilson

Umjesto ontoloških uzdi bilo kojeg svjetonazora, Wilson savjetuje *zetetizam*, meta-skepticizam koji sve dogme promatra agresivno skeptično, pa čak i sam skepticizam, o kojemu tvrdi da je pomućen svojim vezama s uskogrudnim hiper-racionalistima koje Wilson šiba u svojoj knjizi *New Inquisition* (1986.). Implicitna pretpostavka Wilsonovih spisa, kao i svake teorije urote, jest da on nije žrtva globalne urote, da stoji izvan svih tunela stvarnosti, poput sveznajućeg promatrača koji promatra infiniverzum jedne od bizarnijih interpretacija kvantne mehanike, koja sugerira da je stvarnost borhesovski "vrt račvujućih putova" u kojemu postoje svi mogući ishodi danoga promatranja, svaki u svom paralelnom svijetu. Dakako, sam pojam antitunela koji transcendirira sve ostale zato što je načinjen od filozofskoga ekvivalenta antimaterije morao bi aktivirati zetetističku uzbunu: "istinitija" stvarnost koju nudi kvantni agnosticizam – naime, da ne postoji "istinska" stvarnost – i sama je tek jedna, vrlo vješto načinjena inačica "jedinne prave vjere".

New Age guru

Ako uzmemo Wilsona za riječ, anti-aristoleovska filozofija "oboje/1" dopušta, pa čak i potiče paradoskalsnu mogućnost da sve stvarnosti nisu stvorene jednakima – da je jedna istinitija od drugih. Dakako, unutar Moebiusove logike tog scenarija, jedina istinska stvarnost mogla bi biti Wilsonova kvantno-agnostička, koja navodi da su sve stvarnosti puki tuneli, koji bi bili ontološki ekvivalent logičkog paradoksa da su sve izjave lažne, uključujući i ovu.

No ako postavimo Wilsonovu filozofiju u pojmovne koordinate koje spominje u svojim knjigama, intervjuima i predavanjima, počinjemo nazirati wilsonovski tunel stvarnosti iza kvantnog agnosticizma, i to iznenađujuće poznat tunel. To je tunel stvarnosti kiberdeličnoga gura, New Agea, tehnofilski svjetonazor koji zastupa i Terence McKenna, a nedavno ga je napustio Timothy Leary.

"Cyberdelia" – grozd potkultura koje obuhvaćaju hipi-hakere, tehnopogane, *ravere* i New Age tehnofile – pomiruje transcendentalističke impulse kontrakture šezdesetih s infomanijom devedesetih. U prolazu odaje poštovanje sedamdesetima, od kojih posuđuje neonietscheovsko proroštvo pokreta ljudskog potencijala i milenaristički misticizam New Agea. Ishod toga je New Age futurizam utjelovljen u časopisu *Mondo 2000* za njegova vrhunca, u "oruđima za širenje svijesti" koja su se prodavala poštom, primjerice Istraživačka oruđa, i u knjigama poput *Mega Brain Power: Transform Your Life With Mind Machines and Brain Nutrients* Michaela Hutchinsona.

Samoproglašeni "anarho-tehnokrat", zanesenjak za ktroniku i naseljavanje svemira, Wilson bi se vjerojatno ponosio da ga proglašaju tehnofilom. No optužbi da je posvećenik New Agea vjerojatno bi se suprotstavio, podsjećajući na to da je njegov prezir prema onome što smatra konzervativnim empirizmom Odbora za znanstveno istraživanje paranormalnih tvrdnji jednak njegovu preziru prema blaženo neznačajnom New Ageu, koji u knjizi *Reality Is What You Can Get Away With* osuđuje kao "najprezenciozniju hrpu gluposti koja se pojavila još otkad su dominikanci počeli spaljivati vještice".

No Wilson bi istaknuo i da bi samo najuskogrudniji aristotelovac otpisao i revolucionarne spoznaje New Agea zajedno s njegovom ispraznošću. U navedenoj knjizi dalje piše: "Neke stvari s oznakom New Age su jake evolucijske mutacije. Druge su pak čisto smeće. Jedini način da razlikujete čisto zlato od krivotvorine je... učiti samostalno razmišljati". Zvuči pošteno. Ali kako razmišljati kritički o objavljenim istinama New Agea – ili bilo kojim drugim dogmama – ako smo odbacili racionalizam, pa čak i same pojmove istine, sigurnosti i stvarnosti? Zbog čega je neka stvarnost poželjnija od druge ako su sve stvarnosti relativne?

Wilson je uvjeren da hipnagogičke "mind-machines" koje se veličaju u kiberzinima poput *Magical Blend* poboljšavaju mentalne funkcije i jačaju imunitet, a "realizam" Antera Allija – autora sustava "andeoske tehnologije" za "povezivanje desne (andeoske) i lijeve (tehničke) moždane polutke" – smatra "apsolutno osvježavajućim". Čini se da on ozbiljno shvaća pseudoznanstvene zamisli Wilhelma Reicha, ekscentričnog freudovskog psihologa koji je vjerovao da je rak posljedica potiskivanja seksu-

alnosti. Reich je izumio posebnu kutiju za prikupljanje kozmičke životne sile koju je nazvao "orgon", kako bi se pojačala nečija spolna moć, a činjenicu da je zabilježio različitu temperaturu unutar svog "orgonskog akumulatora" i izvan njega tumačio je kao dokaz njegova tajanstvenog djelovanja. Einstein je zaključio da su te razlike u temperaturi bile posljedica uobičajene pojave konvekcije (prijenosa topline gibanjem zraka u kutiji i oko nje) i da je Reich, izravno rečeno, bio čudak.

Prijeporna primjena kvantne mehanike

Wilson gubi živce kad čuje za udrugu CSICOP (Committee for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal), neumornu noćnu moru New Agea, čiji je časopis *The Skeptical Inquirer* primijenio logičku oštricu na Wilsonu srodnog duha dr. Nicka Herberta, fizičara čija je neovitalistička vjera u "kvantni animizam" omiljena u krugovima New Agea.

U prikazu Herbertove knjige *Elemental Mind: Human Consciousness and the New Physics* novinar *Inquirer*era Gerald Huber tvrdi da Herbert zastupa "uobičajeni niz pogrešaka koje subjektivističke čine kada interpretiraju kvantnu mehaniku". Među tim pogreškama Huber navodi Herbertovo brkanje pojma "opservacija", koji ima posve specifično značenje u kvantnoj mehanici, sa svakodnevnim pojmom "gledanja nečega" i njegovu tvrdnju da "kvantna teorija predviđa da mačke mogu biti istodobno mrtve i žive" (što je referenca na Schrödingerov pokus s mačkom u kutiji).

Ta kritika odnosi se i na Wilsona, čiji je filozofski kamen temeljac shvaćanje da je svakodnevna stvarnost opterećena kvantnom neodređenošću, shvaćanje izvedeno iz tumačenja pokusa s mačkom u kutiji koje je vrlo rašireno, ali je prijeporno. To razjašnjava fizičar Heinz Pagels. U knjizi *The Cosmic Code* on tvrdi da je "Schrödingerova nakana u tom pokusu bila kritizirati kopenhasku interpretaciju, ali to se najčešće krivo shvaćalo. Ljudi koji žele vidjeti čudnu kvantnu stvarnost u običnom svijetu služili su se Schrödingerovim pokusom kao dokazom da to mora biti istina. No oni griješe. Matematički fizičari pomno su analizirali pokus s mačkom u kutiji, posebice fizičku narav tog pokusa, i zaključili da, premda je makrosvijet neodređen, on nije stoga i neobjektivan poput mikrosvijeta... Kopenhasko gledište, premda je nužno za svijet atoma, ne mora se primjenjivati na svijet običnih predmeta. Oni koji ga primjenjuju na makrosvijet čine to proizvoljno".

Nitko ne želi vidjeti kako se "čudnovata stvarnost kvanta manifestira u običnom svijetu", kao što to žele hakeri stvarnosti poput Wilsona, McKenne i njima sličnih, koji vide tračak nade za alternativne kozmologije u vjeri da kvantna čudnovatost mikroskopskog svijeta vrijedi i za makroskopsku stvarnost. Jezik fizike i teorijska razmatranja fizičara hrana su za New Age još od klasičnih knjiga *Tao fizike* Fritjofa Capre i *Dancing Wu Li Masters: An Overview of the New Physics* Garyja Zukava, koje povezuju fiziku s istočnjačkom mistikom. Wilsonov tunel stvarnosti New Agea očit je i u slje-

dećoj tvrdnji iz ogleđa *Ples podudarnosti* da se "danas prihvaća da neko tajanstveno 'kozmičko ljepilo' (taj izraz skovao je Nick Herbert, autor knjige *Quantum Reality: Beyond the New Physics*, navodi hirovite čestice našega svijeta da se drže zajedno ili da se barem gibaju skladno", što je dvojbeno shvaćanje, slično hipijevskoj vjeri da postoji "pulsirajuća mreža psihičke sluzi, a svi smo mi na neki način njezin dio", kako se zaneseno izrazio P. J. O'Rourke u svom ogledu "Ponovno promišljanje šezdesetih". Zapravo, teorija o takozvanoj "nelokalnoj povezanosti" prihvaćena je samo u krugovima New Agea; u znanosti glavne struje ona je predmet podsmijeha. Ta teorija objašnjava korelaciju međusobno udaljenih elektrona, pojavu koju je kvantna mehanika dobro objasnila – pretpostavkom o kozmičkoj mreži međupovezanosti.

Ontološki seppuku

U knjizi *A New Science of Life* britanski botaničar Rupert Sheldrake, uglednik New Agea i McKennin prijatelj, teoretizira o takozvanim "morfogenetskim poljima" – tajanstvenim poljima sila koja djeluju na sub-quantnoj razini izvan normalnog prostora i vremena i određuju sve modele – od čestica, preko galaktika, do ljudskoga uma, u skladu sa svim sličnim modelima. Prema Sheldrakeu, "M-polja" omogućuju kristalima da "poučavaju" druge kristale o svojim modelima rasta, ili pak miševima u Parizu da od miševa u Moskvi "nauče" kako izaći iz labirinta. Nisu prikupljeni nikakvi uvjerljivi dokazi kao potpora tih tvrdnji i "gotovo svi znanstvenici koji su proučili Sheldrakeovu teoriju smatraju je besmislicom", zaključuje Martin Gardner u *Inquireru*.

Prihvatanje tih zamisli može se očekivati od istinskih vjernika New Agea, poput Douglasa Rushkoffa, čija *Cyberia* spominje Sheldrakeove ideje, uz beznadno zbrkanu fiziku, teoriju kaosa i fraktalnu geometriju, kako bi podržala tezu da "ono što se događa u nečijoj glavi odražava se, na nekoj razini, na sve druge razine stvarnosti. Stoga svako pojedinačno biće putem povratne sprege i ponavljanja može mijenjati stvarnost na globalnoj razini".

No Wilsonovo nekritičko prihvaćanje Reicha i Herberta te njegove pogrešne interpretacije Schrödingera u neskladu su s njegovim transcendentalnim agnosticizmom. Kako može Wilson, tako jednak i zabavan u svom ruganju rimokatoličkoj vjeri – prema kojoj se, "nakon što svećenik izgovori prikladnu formulu, komad kruha pretvori u tijelo mrtvog Židova" – poštedjeti Herberta, koji svoje ideje o "unutarnjoj svijesti" uspoređuje s doktrinom pretvorbe? U svom prikazu Wilsonove knjige *Cosmic Trigger II* Jay Cornell uspoređuje spoznaju da čak i gerilski ontolozi imaju tunele stvarnosti sa susretom s "istraživačem divljine kojemu ste se odavno divili i potom ga zbunjeno gledali kako nestrljivo otvara ormare pokušavajući pronaći toalet".

Ako je glupa dosljednost sablast malenih umova, dobro bismo učinili kada bismo imali na umu da upravo odbijanje da razriješi svoje gledište binarnim pojmovima "ili-ili" čini Wilsona tako iritantnim misliocem. No ipak, suprotnost između Wilsonova transcendentalnog agnosticizma i New Age futurizma u njegovu implicitnom svjetonazoru jednostavno je prevelika da bismo je zanemarili. Ironično je to što je bit tunela stvarnosti New Agea koji je zajednički kiberdeličnim intelektualcima poput Wilsona i McKenne upravo obnova onog determinističkog, pa čak i teleološkog svjetonazora kojemu se Wilson ruga u katolicizmu i marksizmu. Njegovo uvažavanje Herbertova "kozmičkog ljepila", kao i McKennina želja da shvaćanje kako poviješću vlada "fluktuacija bez usmjerenja" zamijeni teleologijom Teilharda de Chardina, nastaje u želji New Agea da "ponovno sakralizira" materijalistički kozmos znanosti. Nadalje, marginalizirane mase odavno ne vole svoju ovisnost o sveznajućoj znanstvenoj eliti čije sve nerazumljivije teorije strukturiraju našu službenu stvarnost; takva vjerovanja New Agea uvjeravaju ih da imaju mogućnost prilagoditi svoje tunele stvarnosti prema svojoj vlastitoj volji.

To mogu biti vesele priče uz vatru u globalnom selu koje ulazi u novo tisućljeće, ali to su očito i tuneli stvarnosti te stoga zahtijevaju svihtovsku autopsiju koju Wilson provodi za sve ostale svjetonazore. Dakako, ta bi bila teža od svih, jer bi predstavljala ontološki *seppuku*, i to izveden s osmijehom. No ako je itko sposoban za tu zadaću, to je Wilson, opremljen erudicijom, oštrom logikom i razornom duhovitošću. ☞

S engleskoga preveo Goran Vujasinović.

Robert Anton Wilson

Robert
Anton
Wilson

Kojot varalica

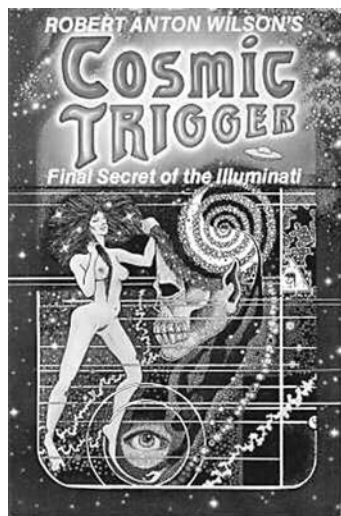
Ne zavrti li vam se u glavi od stalnog filozofskog slobodnog pada, sumnje u sve svjetonazore i konstrukte stvarnosti, propitivanja svih apriornih pretpostavki?

To nije napor, ali svako malo postanem svjestan blage sklonosti da postanem dogmatičan prema posljednjem modelu koji sam načinio. Iznenađuje me i zabavlja što je ta tendencija tako duboko ukorijenjena da nakon što sam se cijeli život borio protiv nje, i dalje postajem njezina žrtva. Možda ću se jednoga dana probuditi i shvatiti da postoji dvadeset dogmi koje još nisam doveo u pitanje, ali to čini život zanimljivim.

Evolucijska kompetencija i povratak igri

Kao futurist, često govorite o oslobodilačkom obećanju tehnologije. Budući da ste predani razaratelj masovnih iluzija, što mislite o tehnokratskim vladnim snovima koji se prodaju kao oštroumni komentari kompjutorske revolucije – primjerice Jetsonian Tomorrowland Nicholasa Negropontea s digitalnim sobarima i manžetama s ugrađenim superkompjutorima – u kojima se nikada ne čuje nijedna obeshrabrujuća riječ o manje blagotvornim posljedicama tehnologije?

– Ljudi većinom vide tehnologiju u okviru sukoba između optimizma i pesimizma, ali slijedeći opće crte Nietzscheove analize i talijanskog sociologa Alphonsa Montuorija, promatram je kao evolucijsku kompetenciju nasuprot evolucijskoj nekompetenciji. Ako se osjećate evolucijski nekompetentnim, pretpostavljate da će drugi ljudi voditi a da ćete vi cijelo vrijeme biti žrtva; ako se osjećate evolucijski kompetentnim, pretpostavljate da ćete uspjeti stvoriti vlastiti tunel stvarnosti.

Ali u svom intervjuu s Peterom Belsitom kažete: "Velike multinacionalne korporacije i vlade velikom brzinom pretvaraju svemirski brod Zemlju u pakao". Dakle, s jedne strane priznajete da je Negroponteova vizija futurističkog optimizma zatamnjena sjenom sve poblepnijeg multinacionalnog kapitalizma i vlada koje mu služe, dok s druge strane govorite o nespontanom ljudskom potencijalu.

– Pa, to je dijalektika. To je zato što na to gledam iz različitih kutova, ovisno o tome koje je doba dana. Ne tvrdim da znam istinu; samo tvrdim da znam kako ona meni izgleda, što ovisi o mnogočemu: što je bilo u novinama prošli tjedan, koliko mi je spolni život kvalitetan, ili što sam upravo jeo. Divovske multinacionalne korporacije – "veliki gusari", kako ih je zvao Buckminster Fuller, uvijek su imale moć na ovom planetu, ali to je samo zbog činjenice da mogu unajmiti darovite ljude da rade za njih.

Sav kiberpankerski pokret je odbacivanje toga, i to ne samo moralno, nego i pragmatično: "Mi imamo moć, mi znamo kako, a oni nas ne mogu kupiti". U 18. stoljeću je tiskarski stroj proširio demokraciju, a osobno računalo širi ideju da veliki gusari više ne moraju vladati. Pogledajte što su učinili Rusi. Zašto mi to ne bismo učinili ovdje? Zašto moramo živjeti u tiraniji?

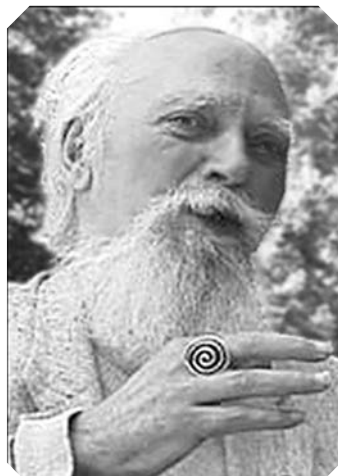
Terence McKenna kaže da propovjednici slobodnog tržišta koji su likovali nakon pada komunizma jednostavno nisu shvatili da je sovjetski komunizam naredbi i kontrole tek prvi gospodarski sustav koji je osuđen na propast. Lešinari već kruže i nad kapitalizmom.

– Točno. Kao i obično, posve se slažem s Terenceom. Prihvaćam ideju da nismo zarobljeni ni u kakvom determinističkom društvenom sustavu, ni u marksističkom, ni u bilo kojem drugom, koji se mora razvijati na određeni način. Zanima me ideja da imamo potencijal upotrebe tehnologije, što ulijeva strah u kosti nekim ekolozima i drugim konzervativcima, zanima me potencijal da se oslobodimo svih tradicionalnih ograničenja – ne samo beskrajno produživanje životnog vijeka nanotehnologijom, nego i ukidanje rada, tako da će svi ili poludjeti od dosade ili će se opet naučiti igrati te tako sve više postajati umjetnici.

Mark Dery

O tehnologiji koja vodi evolucijskoj kompetenciji, o preuzimanju kontrole od korporacijskih i ideoloških monopolista, o vjerovanju u više šašavih stvarnosti, o bijelim zečevima, arhetipu varalice i Enciklopediji urote

Nietzsche mi je zadao problem kojim sam se bavio cijeli život, a glasi: zašto odabirem jedan smjer kao bolji od drugoga? Potkopao je svu moju tradicionalnu moralnost a ipak nisam postao masovni ubojica, pa moram imati moral, ali na čemu se on temelji?

Tu postoje očito anarhističke implikacije, koje su vrlo privlačne ljudima koji vide nove tehnologije kao način decentralizacije društva silom, preuzimanja kontrole od monopolista, što ja dakako ohrabrujem.

Nema konačne stvarnosti

Vi, McKenna i pokojni Timothy Leary općenito se smatraju stjegonošama kontrakulture. Zašto tinejdžeri i dvadesetogodišnjaci uopće obraćaju pozornost na putnike kroz vrijeme poput vas?

– Kada držim predavanja, zadivljen sam time što me slušaju ljudi koji izgledaju kao da još nisu ni studenti. Naravno, imam i obožavatelje svojih godina, ali srednjoškolski i studenti čine polovicu moje publike. Zašto ih toliko privlačim? Ne znam; moja optimistična, samodopadna teorija glasi da su moja djela važna, da su avangardna; barem to želim vjerovati.

Philip K. Dick je poput vas mijesao avangardne, spekulativne znanstvene teorije s fraktalnim bajkama iz šašavih utopija. Vaši romani, poput njegovih, također se sastoje od društvene satire i metafizičke komedije. Dickove komentare o svojim djelima uključujete u svoje reklamne materijale: "Wilson je kod mene uspio obrnuti sve mentalne polarnosti, kao da prolazim kroz vječnost. Bio sam zadivljen i ushićen". Vas dvojica bili ste prijatelji, zar ne?

– Da sam ga barem bolje poznao. Sreo sam ga oko dvije godine prije njegove smrti. Sastali smo se dvaput i razmijenili smo tri pisma, a tada je umro. Bio je fascinantna osoba – upravo poput svojih knjiga, a što je bio stariji, sve je više nalikovao svojim knjigama. Živio je u mnogim stvarnostima.

Glavna tema njegovih najboljih knjiga, kao što su Ubik i The Transmigration of Timothy Archer jest da je stvarnost fikcija o kojoj se slažemo – što je vrlo wilsonovsko gledište.

– Pa, ne tvrdim da stvarnost ne postoji; tvrdim da ne postoji definitivna stvarnost. Dicka sam upoznao u listopadu 1977. na nekom SF-kongresu i počeo mi je postavljati svakojaka pitanja. Trebale su mi dvije godine da napokon shvatim – kada sam doznao više o njemu – da je pokušavao odrediti jesam li lud, jer ako sam lud, to bi zna-

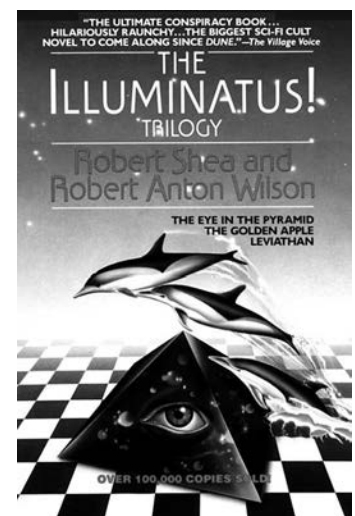
čilo da je i on lud, jer je imao mnogo iskustava jednakih onima koje sam opisao u knjizi *Cosmic Trigger*. On ih opisuje u romanu *Valis*; riječ je o općem dojamu da smo u doticaju sa svjesno izopačenom i zaigranom višom inteligencijom koja pokušava sakriti što radi. Na kraju sam o njoj počeo razmišljati kao o *pookab*, nalik na Harveyja, nevidljivoga divovskog zeca u filmu s Jimmyjem Stewartom. Volim taj model jer nema izgleda da će ga netko shvatiti doslovno; u sve ostale modele kojima sam se poslužio netko je povjerovao doslovno. Premda i dalje ima ljudi koji u Irskoj i u Cornwallu vide divovske bijele zečeve, gdje ljudi još govore keltski. Prije nekoliko godina neka žena vidjela je NLO koji joj se približavao dok je prolazila kroz šumu, a kada je pokušala pobjeći od njega, naletjela je na dva metra visokog bijelog zeca. Baram tako ona kaže.

Varalice i Enciklopedija urote

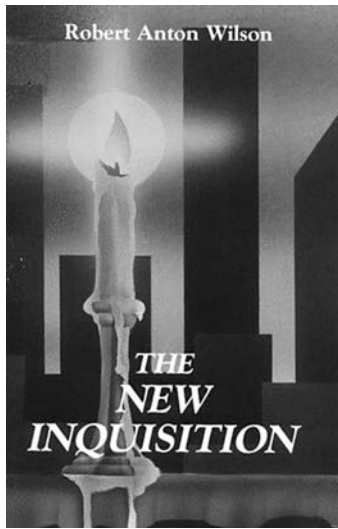
Biste li rekli da ljudi poput vas i Dicka služe sličnoj društvenoj funkciji kao i divovski bijeli zečevi? Jeste li vi u nekom smislu manekeni svojeglave izopačenosti univerzuma?

– Da. Svi imamo arhetipove koje želimo projicirati na univerzum, a očito je da Phil i ja imamo zajednički arhetip: varalicu koji izvodi trikove. Ne znam zašto je tako: nikada nisam ulazio u duboku jungovsku analizu. Samo znam da je to moj arhetip – *pookab*, kojot varalica, Hanimum iz egipatske mitologije.

Najpoznatiji ste kao koautor trilogije Illuminatus!, u kojoj preplećete sve moguće teorije urote. Što mislite, zašto je ovo doba tako plodno tlo za paranoidne vizije o tome kako vlade prikrivaju autopsije izvanzemaljaca, crne helikoptere nad Amerikom i tako dalje? Je li se

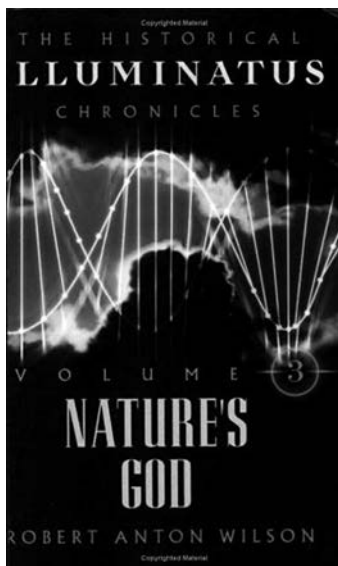

Robert Anton Wilson

milenaristička kultura razula-
rila?

– Jest. Većina ljudi ne zna zašto se svijet mijenja tako brzo i u tako različitim smjerovima, pa traže krivca za to; samo o njihovom sustavu vjerovanja ovisi hoće li okriviti Židove, bavarske iluminare, masone, švicarske bankare, ili koga već ne. Ljudi jednostavno ne razumiju da su neke stvari dinamični strukturalni faktori cjelokupne sociologije, cjelokupnog tehnološkog okoliša u kojemu živimo; žele pronaći nešto konkretno kako bi objasnili sve. To je primitivno, ali to prevladava. Trenutačno pišem knjigu pod naslovom *Enciklopedija urota*; to je pokušaj da primirim ironiju i akademski prikažem teorije urota. Teorije urota fasciniraju me jer su dobar poligon za provjeru nearistotelovske logike. Ljudi ih većinom ili prihvaćaju u cjelini ili ih odbacuju u cjelini; ja pokušavam primijeniti nejasnu logiku, pitajući: "Koliko se toga doista može dokazati, a koliko toga je jednostavno slijepo nagađanje?" Zanimljivo ih je promatrati bez logike "ili-ili", jednostavno u okvirima vjerojatnosti raznih dijelova tih teorija. "Ili-ili" čini mi se tako grubim i primitivnim, a većina ljudi ipak još razmišlja na taj način.

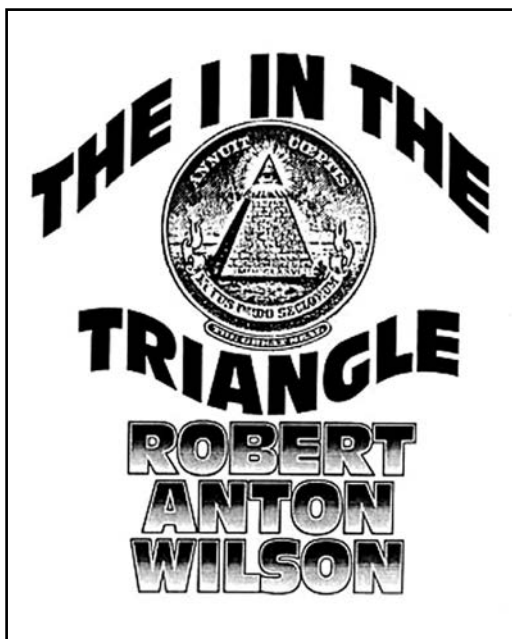
Filozofiranje čekićem

U konačnoj analizi, nije li se gerilska ontologija kristalizirala kao tek još jedan uski svjetonazor – još jedan tunel stvarnosti, poslužimo li se vašim izrazom, smjesa obožavanja kaosa i zalaganja za oporbenjaštvo?

– Kako ja to vidim, za neke stvari i dalje ću se zalagati iako su nesigurne, zato što se meni čine dovoljno dobrima, čak i u ovom univerzumu nesigurnosti. Svakako čvrsto stojim uz Povelju o pravima jer mislim da su ta prava stvorila bolje društvo od svih koja su postojala prije.

Spomenuli ste Nietzschea. U svom uvodu u Semiotext(e) SF pišete: "Ja, kao i Bob Black, imam Nietzscheov prst na okidaču". Što ste time htjeli reći?

– Bob Black poslužio se tim izrazom prije mene, a ja sam mu odao priznanje. Ne znam što je on time htio reći, a ja sam htio reći da, poput Nietzschea, i ja filozofiram čekićem. Nietzsche mi je zadao

problem kojim sam se bavio cijeli život, a glasi: zašto odabirem jedan smjer kao bolji od drugoga? Potkopao je svu moju tradicionalnu moralnost a ipak nisam postao masovni ubojica, pa moram imati moral, ali na čemu se on temelji?

S tim problemom borio sam se otkad sam punoljetan i premda ne tvrdim da sam ga riješio, mislim da sam ga načeo nakon nekoliko desetljeća promišljanja. Moj moral izvodi se iz volje da svijet postoji. Shvaćanje da su svi ljudi stvoreni jednaki očito nije istinito – neki su viši, neki pišu bolje pjesme, itd. – ali to shvaćanje predstavlja potvrdu određene vrste volje, demokratske volje, koju je Nietzsche prezirao, a ja je volim. Stoga mogu biti apsolutist prvoga amandmana iako sam filozofski relativist; hoću svijet u kojemu se sloboda izražavanja ne ometa. Ne tvrdim da mogu dokazati da bi takav svijet trebao postojati, nego samo to da bih želio da on postoji. Tako možete u isti mah biti apsolutist i relativist. ☞

S engleskoga preveo Goran
Vujasinović.

Kontrakultura uzvraća udarac

Roman *Illuminatus!* objedinjuje elemente Swifta, Thomasa Pynchona, Williama Burroughsa, časopisa *Mad*, Warrenova izvještaja, Johna Birchera, *The Firesign Theatre*, Orsona Wellesa, Jamesa Joycea, enigmatičnu šaljivu religiju diskordijanizma i svaku ekstremnu teoriju urote za koju ste ikada čuli, kako bi raskrinkao – ili te dragi čitatelju naveo da u to povjeruješ – pravu veliku urotu koja vlada svijetom. Negdje unutar ta tri sveska skrivene su okultne tajne. Možda su one upravo tu pred nama; čini se da su ovi autori htjeli da i čitatelji to naslute, upozoravajući da je možda upravo tu, nama ispred nosa, najbolje mjesto za skrivanje te tajne od njih, stoga pažljivo gledajte. Rezultat toga je da su mnogi čitatelji mislili da je *Illuminatus!* stvaran, teoretizirajući da je to šifrirana poruka skupine otpora iz podzemlja. Drugi su ga vidjeli kao hotimičan pokušaj zbušnjavanja ljudi i optužili njegove autore da su oni sami agenti *Illuminata* (što nitko nije ni potvrdio ni opovrgnuo).

Tinejdžerima-ajnsajderima sedamdesetih *Illuminatus!* je postao intelektualno mjerilo, način da shvate svijet u kojemu su rođeni koji je izgledao sve nadrealnije. Jednom kada si pročitao tu knjigu, bio si zauvijek promijenjen. Nije bilo moguće gledati svijet oko sebe na isti način nakon što probaviš tu subverzivnu poruku. Trilogija *Illuminatus!* bila je elegantan način usadivanja skeptičnog svjetonazora u povodljiv um. Magična inicijacija u obliku knjige, moglo bi se reći, koja se prodavala u trgovačkim središtima diljem Amerike. Naši roditelji nisu nikada bili mudriji!

Cosmic Trigger bio je drukčiji. Ovaj put maske su pale. U ovoj knjizi Wilson je kao nitko dotada priznao na intelektualno najpošteniji način što se događa kada se počneš zezati s okultnim stvarima, što se događa kad uzimaš psihodelične droge i pokušavaš preko ritualne magije stupiti u vezu s bićima iz viših dimenzija? *Cosmic Trigger* je ozbiljno putovanje u područja misli i ponašanja, koje te razvali, u područja kojima većina ljudi ne bi prišla ni blizu u svojem životu, no ako imaš tu sklonost da zakoračiš na tamnu stranu, nećeš naći boljeg vodiča od uvijek agnostičnog Wilsona, uvijek spremnog da odbaci svoje najbolje objašnjenje ili trenutačni sustav uvje-

Richard Metzger

Wilson, za kojega je D. Rushkoff rekao da ga od svih njegovih junaka koje je imao priliku upoznati jedini nije razočarao, govori o pesimizmu i optimizmu, ulozu Interneta u raspodjeli političke moći, teorijama urote i *Illuminatima*, rigidnosti Crkve i gluposti kao temeljnom problemu čovječanstva

Strah, pohlepa i zakoni kojima se zemlja dijeli na područja uzrokuju neznanje, a neznanje uzrokuje glupost, a glupost uzrokuje činjenica da se bilo kojeg učitelja koji stvarno pokušava naučiti djecu da misle izbaci naglavce iz školskog sustava

renja kako to ne bi naškodilo njegovoj kritičkoj sposobnosti da točno prikaže što se doista događa. Također se nije bojao osramotiti se, što je veliki dar za njegove čitatelje.

Internet protiv politike elita

Roberte, jesu li političari i politika nebitni?

– Pa, meni su nebitni, to je sigurno. Imam preko 70 godina i to sam prilično dugo proučavao. Primijetio sam da imamo isti broj ratova kada vladaju demokrati kao i kada su na vlasti republikanci, i da Sjedinjene Države napadaju isto onoliko stranih zemalja pod republikancima kao i pod demokratima. Ljudi koji vrše invaziju na druge zemlje i ubijaju ljude, muškarce, žene, djecu u njihovim domovima, čak više nisu okupljeni pod imenom Ministarstvo rata. Zovu se *Ministarstvo obrane!* Kako, do vraga, možemo braniti sebe napadajući ljude u njihovim kolibama udaljenim 12.000 km? Ne mogu shvatiti da se to događa bez obzira koja je stranka na vlasti.

Još pedesetih sam počeo sumnjati kada sam radio kao inženjerski asistent u velikoj inženjerskoj kompaniji. Jedan od glavnih inženjera mi je rekao da kompanija cijelo vrijeme ima potpredsjednika u Washingtonu. Njegov je posao bio da lobira za njih i davao je istu svotu novca i demokratima i republikancima, tako da bez obzira tko pobijedi kompanija ima svog predstavnika u Kongresu i Bijeloj kući.

Siguran sam da svi rade isto: daju približno istu količinu novca objema glavnim strankama i vraški se osiguravaju da treća stranka nikada ne postane dovoljno jaka i ne predstavlja prijetnju. Prilikom glasanja između njih postoji neznatna razlika. Koju bandu iz Wall Streeta predstavlja ovaj tip nasuprot – koju bandu iz Wall Streeta predstavlja onaj tip? Obojica predstavlja istu bandu tako da ne postoji stvarni izbor.

Što je alternativno rješenje dvostranačkom političkom sustavu u Americi?

– Koliko mogu razumjeti, jedina nada je Internet. Na primjer, sada se sve burzovne transakcije mogu raditi preko mreže. Mislim da će se na sličan način preko Interneta na kraju politička moć ponovo prenijeti na ljude. Cjelokupna teorija predstavničke vladavine je inovacija posljednjih 200

Robert Anton Wilson

godina. Nakon što su otkrili da su nasljedni vladari – kraljevi i njihova obitelj – hrpa razbojnika, rekli su: "Pa, izabrat ćemo svoje razbojnike i oni će nas predstavljati". Ali oni ne predstavljaju nas. Oni predstavljaju ljude koji su platili njihove izbore.

Ideja je bila da trebamo nekoga da nas predstavlja jer svi ne možemo u Washington kako bismo sebe predstavljali. Na Internetu se svi možemo sami predstavljati i radije bih sebe predstavljao preko računala nego da tamo sjedi Dianne Feinstein (senatorica iz Kalifornije) tvrdeći da predstavlja mene. Ona predstavlja mene isto onoliko koliko gladni lav predstavlja gazelu u bijegu.

Rat protiv droge – izgovor za policijska praćenja

Zbog čega je takozvani rat protiv droge osuđen na propast?

– Postoje dvije vrste zločina. Zločini za koje se svi slažu da su zločin, to je zločin gdje postoje žrtve. Ako me opljačkaju ili provale u kuću, ili ako netko iz moje obitelji bude povrijeđen ili ubijen, želim da policija nešto poduzme i spremno ću s njima surađivati kao i svatko tko je razuman. Ne želimo da provalnici, kradljivci, džeparoši i ubojice slobodno hodaju naokolo. S druge strane, kada se pokušava kontrolirati zločin u kojem nema žrtava, nitko nije baš previše voljan pomagati policiji.

Ljudi koji puše travu nemaju želju predati se policiji niti bi ih u većini slučajeva njihovi prijatelji htjeli prijaviti. Prostitutke ne žele prijaviti klijente; klijenti ne žele prijaviti prostitutke. Kladioničari ne žele prijaviti kockare; kockari ne žele prijaviti kladioničare, i tako dalje. Nitko ne želi poduzeti ništa u vezi s zločinom bez žrtava, što se odnosi na stvari koje ljudi sporazumno žele raditi, te da oni uživaju u tome i da tu nema žrtava. Tako da nitko ne želi pomagati policiji, dakle, jedini način da se vodi rat protiv takva grijeha – o čemu je zapravo riječ kod svih ovih zakona protiv zločina u kojem nema žrtava – jest da sve više špijuniraš, stvarajući aparat totalitarne države, što znači sve veće i veće poreze. To je razlog zbog čega u posljednje vrijeme tako mnogo konzervativaca govori u prilog kraja rata protiv droga: postaje proketo skupo.

Jedini način na koji vlada ima bilo kakvu šansu da pobijedi jest da uspostavi totalitarizam koji će biti opakiji i još totalniji od Orwellove 1984. Već imamo "Policiju za pišanje", o čemu Orwell nije ni sanjao. Čak ni Franz Kafka nije mogao zamisliti društvo toliko suludo da prije nego što se možeš zaposliti moraš dati uzorak mokraćne. Nema načina da se pobijedi bez totalitarizma koji je daleko iznad bilo čega što su

practicirali Hitler ili Staljin, ili koje bi zamislio najbolji satiričar. To je jedini način na koji mogu pobijediti. A to proketo mnogo košta. Ljudi koji ga vode ne pokušavaju pobijediti. Znaju da ne mogu pobijediti; samo žele da se rat nastavi jer svima donosi novac.

To je predivna isprika kako bi se povećala moć policije i nadzor kako bi znali sve što radimo, tako da nitko ne može osmisliti subverzije bilo kakve vrste a da oni to ne znaju. Kao u starom vicu: "Kada se nađu četvorica koji kuju urotu protiv vlade, trojica su vladini agenti, a četvrti je budala". I to je sve više i više istina. *Rat protiv droge* je izgovor za sve više i više praćenja. Užasno nas se boje. Više se oni boje nas, nego mi njih.

Urote protiv kraljeva i pape

Proučavali ste Illuminate godinama. Jeste li došli do kakvih zaključaka o njihovim ciljevima?

– Kad me ljudi to pitaju, obično im prodam nekakvu priču, ali ne mogu smisliti dobru i originalnu priču koju već nisam ispričao nekoliko puta. Zato ću vam ovaj put reći istinu. Proučavajući Illuminate i njegove kritičare posljednjih 30 godina, mislim da su Illuminati bili kratkotrajno društvo slobodnih mislioca i demokratskih reformatora koji su formirali tajno društvo unutar Slobodnih zidara, koristeći Slobodne zidare kao krinku tako da mogu kovati urote kako bi se zbacili s vlasti svi kraljevi Evrope i papa. Jako sam sretan što su uspjeli zbaciti sve kraljeve, samo bih želio da su uspjeli završiti posao i riješiti se i kraljevske obitelji u Engleskoj, no bili su jako uspješni na kontinentu. Isto tako, žao mi je što se još nisu uspjeli riješiti pape, ali mislim da još rade na tom projektu i želim im sreću.

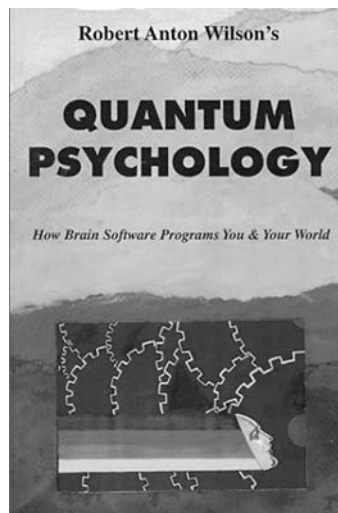
Kada ste šezdesetih s Robertom Sheom napisali roman Illuminatus!, jeste li mislili da pišete proročanski roman? Kada sam bio klinac toliko se mnogo stvori u tom romanu činilo dalekim, a sad se čini da je u njemu predviđeno ono što se 25 godina kasnije dogodilo?

– Ne, mislio sam da pišem klasik, ali nisam znao da će biti i proročanski. Kada sam Beethovena učlanio u Illuminati – što je bila moja a ne Sheova ideja – to je bila parodija na kršćansku desnicu koja tvrdi da su Beatlesi bili komunistički agenti. Zamislite kako sam se šokirao kada sam pročitao Beethovenovu biografiju i pronašao sve dokaze da je on možda bio jedan od članova Illuminacija. Zapitao sam se imam li nesvjesne ekstranazorne sposobnosti ili sam samo slučajno pogodio?

U trilogiji Shroedinger's Cat predviđeli ste da će u cijeloj Americi biti beskućnika, a to

Smatram da je relativnost jedna od najvažnijih ideja 20. stoljeća. Einstein nam je dao fizički relativnost; Joyce nam je dao umjetničku relativnost tako što je ispričao *Uliksa* na stotine različitih narativnih glasova umjesto jednog navodno "objektivnog", Crowley je učinio isto za mistično-okultni svijet, sa svojim Zakonom Thelemae

je bilo napisano kad je problem beskućnika u ovom društvu bio jedva na pomolu.

– Svatko kome mediji nisu isprali mozak dobro zna da je razlog zbog kojeg ljudi žive na ulicama to što si ne mogu priuštiti plaćanje stanarine. A razlog tomu je taj što imati jednosoban stan danas isto košta kao i luksuzan stan u četrdesetima, razlog je vrlo, vrlo jednostavan: *poblepa rentijera*. Ali to ne možete reći u vodećim medijima. Oni moraju izaći s nekim kompliciranim sociološkim problemima, neosobnim silama tržišta. Kao da ne postoji ime, prezime i adresa osobe koja je donijela odluku da ti se povisi stanarina!

Vrijeme lihvarizma

Kada su promijenili dizajn američkog novca, jedan je moj prijatelj komentirao da novčanice izgledaju kao kuponi, i to me potaknulo da pomislim koliko je zapravo novac apstraktan. On više nije potvrda koju možeš razmijeniti za vrijednost u zlatu ili srebru, to je samo neki oblik arbitrarnog "kredita" koji imaš na svome bankovnom računu. Očito je da postoji određeno "vjerovanje" u monetarni sustav koji to održava. Što bi se dogodilo kada bi svi prestali vjerovati u novac?

– Kada bi svi otišli u banku i uzeli svoj novac, cijeli bi se prokleti sustav urušio, zato što zakon dopušta bankama da posuđuju osam puta više nego što imaju pohranjenog novca. To se smatra sigurnim, jer nije vjerojatno da će svi ljudi doći u isto vrijeme i uzeti svoj novac.

Zapravo, prema Penny Lernoux, u vrlo dobroj knjizi o suvremenom bankarstvu koja se zove *In Banks We Trust*, obično banke posuđuju više od osam puta od depozita, ili neizmjereno mnogo više. Kada ih SEC uhvati dobiju kaznu i slučaj ne ode u javnost, ne samo zato što bankari posjeduju vladu jer ako bi se to objelodanilo, moglo bi doći do navale na banke i cijeli bi se sustav urušio kao što se dogodilo 1930.

Prilično je čudno, no ti komadi papira u koje ljudi toliko vjeruju, ne obećavaju da će vam *ista* dati za uzvrat. Nekada kada sam bilo mlad – jesu: na svakom dolaru je pisalo da ga na zahtjev možeš razmijeniti za srebro. Sada samo piše da je to zakonsko sredstvo plaćanja svih dugova. Što znači ne možeš ga zamijeniti za ništa drugo osim za još papira. Kada ljudi više ne bi vjerovali u taj papir, cijeli bi se sustav raspao. U suvremenom svijetu novac je samo čista informacija. Apstraktan isto toliko koliko i informacija u kibernetičkoj teoriji. Što nameće sljedeće pitanje: kako to da ljude zanima distribucija informacija?

– Ezra Pound je rekao da živimo u "lihvarizmu", što je sustav u kojem dominira lihvarstvo, i to doista tako izgleda pogotovo kad shvatimo da

plaćamo kamate na novac koji čak i ne postoji, osim u nekoj formi društvene konvencije. Na svojim radionicama postavljam pitanje: "Koja je razlika između krivotvorenog dolara i pravog dolara?" Na kraju se sveđe na to da moramo vjerovati da Državna rezerva ima magični štapić i kada oni tiskaju papir, magičnim štapićem pređu preko papira i on postaje novac. No pretpostavimo da je Andy Warhol pronašao dolar mafije i uokvirio ga? Vrijedio bi više nego novac Državne rezerve. Kako se Državna rezerva uspije izvući s ovom prijevarom a da nitko nikad u to ne posumnja?

Kako koristiti mozak za zabavu i profit?

Kako su Dosjei X ili radio emisija Arta Bella postali tako popularni u američkoj kulturi, posvuda se govori o "teoriji urote", i ljudi, znate, ne vjeruju vladi ili ne vjeruju medijima ili tako nešto... S druge strane, čini se da vjeruju u bilo što.

– Za to krivim Crkvu i neznanje šire javnosti. Glavna stvar koja bi se trebala naučiti u okviru bilo kojeg adekvatnog obrazovanja jest kako procjenjivati i donijeti sud o novim izvorima informacija. Ako vam kažem: "Ljudi u susjednom stanu imaju pruge poput zebre i lete tri metra iznad zemlje", kako ćete o tome donijeti sud i to procijeniti? Jedan način: zvuči li vam to moguće? A drugi: koliko mislite da sam iskren? Postoje i brojni drugi načini. No većina ljudi uopće nema kriterije za procjenu kako bi rasudili što je moguće a što je totalno nemoguće, što je moguće ali ne i vjerojatno, što je vjerojatno ali ne i dokazano.

Ne znaju razlikovati takve stvari zato što ako bilo kojeg učitelja u Sjedinjenim Američkim Državama zateknu kako pokušava naučiti djecu da *logički* rasuđuju u tvrdnjama... odmah se cijeli školski odbor, svi roditelji i pogotovo lokalno svećenstvo obruši na njegov slučaj i dobije otkaz, izbace ga i mora tražiti posao u drugom području. Ne možeš djecu učiti da misle. To je protuzakonito. Tako da naravno nitko nema nikakve kriterije kako da prosuđuje jesu li Marsovci u Bijeloj kući ili ima li General Motors predsjednika ili nalaze li se fetusi izvanzemaljaca u Fort Braggi; nemaju standarde na osnovu kojih bi prosuđivali. Tako da prosuđuju ovisno o tome koga su zadnjega čuli! "O, to mora da je istina. Čuo sam prije pet minuta". Pozornost ne mogu zadržati duže od deset minuta i to je zbog toga što ih nikada nisu naučili kako da se koriste mozgom. Obično sam oglašavao svoje seminare kao *Kako koristiti mozak za zabavu i profit*. Danas se većina ljudi čak ne zna koristiti mozgom niti za zabavu, a još manje se nijme zna koristiti radi profita.

Robert Anton Wilson

Ne mislite li da mnogi Amerikanci samo traže koga bi se moglo okriviti? Može li se taj poriv objasniti interesom za teoriju urote?

– Pa, teorije urote dosta su privlačne. Većina ljudi je frustrirana, ljuta i nesretna. Kada sam bio mlad dugo am uzdržavao ženu i četvero djece. To sada ne može nitko u Americi. Žena mora također raditi. Što znači da mora zaraditi isto koliko i njezin suprug, tako da si mogu priuštiti da se netko brine za djecu. Ili odrediš da starije dijete pazi na mlađe i na kraju dobiješ četiri maloljetna delinkventa. Svi imaju mnoštvo razloga da budu ljuti, frustrirani i prilično nesretni i žele znati koga okriviti za to, budući da nisu matematički sofisticirani da razumiju koncept informacijskog protoka i načina na koji informacijski tok vodi društvenom kaosu i transformaciji.

Glupost je problem broj jedan

Koje su stvarne konspiracijske teorije u svijetu?

– Na institutu Esalen, jedan tip na jednoj od kojih radioničkih grupa mi je rekao: "Nekad sam bio javni tužitelj Santa Barbare, mogu vam sa sigurnošću potvrditi da svaki put kad se radi o važnijem trgovanju zemljom barem 25 zavjera se nadmeće tko će iz toga izvući veću zaradu". To je u jednom gradu. Uvećajte to za veličinu Sjedinjenih Američkih Država i postoji tisuće i tisuće urota koje se međusobno bore. Zbog toga se ne slažem s liberalnom dogmom da urote ne postoje. Isto tako se ne mogu složiti s ljudim teorijama krajnje ljevice i krajnje desnice o velikoj zavjeri koja svime upravlja.

Najuspješnija urota o kojoj se mogao naći pravi pisani dokaz u posljednje vrijeme je urota P2 u Italiji i gotovo svi koji su u nju bili uključeni misteriozno su umrli ili završili u zatvoru, i mislim da više ne postoji. Smatram da urote, kao i sekvoje, i planine, i medvjedi, i bube, i ljudi, imaju prirodan životni vijek, ne traju vječno.

Hoće li ikad biti moguće ukinuti glupost?

– Pa, nadam se. To smatram problemom broj jedan na ovom planetu. Znam da većina ljudi misli da je umiranje od gladi problem broj jedan, ali

mislim da glupost uzrokuje umiranje od gladi. To znači, umiranje od gladi uzrokuje – kao što je Buckminster Fuller rekao – neznanje, strah, pohlepa i zakoni kojima se zemlja dijeli na područja. Pa strah, pohlepa i zakoni kojima se zemlja dijeli na područja uzrokuju neznanje, a neznanje uzrokuje glupost a glupost uzrokuje činjenica da se bilo kojeg učitelja koji stvarno pokušava naučiti djecu da misle izbaci naglavce iz školskog sustava. Što je posljedica toga što ljudi vjeruju u tradicionalne obiteljske vrijednosti, tj. pravo da mrze iste ljude koje je i njihov djed mrzio. Primjećujem sve više dokaza da je upravo to vrijednost koju prihvaća većina kršćanskih Amerikanca.

Što mislite koliko dugo će još trajati kršćanstvo?

– Osamdesetih sam napisao tri povijesna romana i jedno od otkrića koje je najviše deziluzionirajuće jest da je Voltaire, taj uzor razuma, skepticima i opreza – koji nije bio ni približno toliko utopist kao što su bili njemu bliski francuski intelektualci – jedno vrijeme smatrao da će Katolička crkva nestati za 20 godina. Kada su ukinuli jezuite, napisao je ekstatično pismo u kojem je stajalo: "Katolička crkva se raspada. Nestat će za 20 godina". S obzirom na to koliko je uporan virus kršćanstva, ne vidim nikakvu nadu da će biti eliminiran u skorij budućnosti. Samo se nadam da će biti sve više amelioracije. Poput američkog *Prvog amandmana* i sličnih zakona u drugim naprednim industrijskim državama koji sprječavaju kršćane da nas spale na lomači. Što bi oni odmah učinili kad bi samo imali slobodu da to učine. Oni bi to učinili, znate. Kao što je Nietzsche rekao, ne sprječava ih njihova ljubav da nas spale na lomači, nego nemoć njihove ljubavi.

Nemaju moć da nas spale na lomači. Ako mogu spasiti naše duše tako da nas spale na lomači, ne misliš li da su naše duše vrednije od naših tijela? Ponovno bi nas spalili na lomači čim bi dobili pravo da to učine. Tako pretpostavljam, dok god smo zaštićeni od njih, taj će njihov virus neograničeno divljati.

Pisali ste o tome da se informacije uvišestruuju. Kako će to promijeniti društvo s onim što dolazi nakon što Internet poslije nekog vremena postane široko rasprostranjen?

– Od doba Isusa do rođenja Leonarda da Vinci, u tih 1500 godina informacije su se udvostručile. Sljedećih 250 godina do izuma parnog stroja, informacije su se opet u tom intervalu udvostručile. Za sljedeće udvostručenje trebalo je samo 150 godina, i do 1900. znali smo četiri puta više od bilo koga tko je živio u vrijeme Isusa. Informacije su se udvostručile od 1900. do 1950., od 1950. do 1967., od 1967. do

Razlog da se ostane optimist unatoč svemu je taj što svijet uvijek teži dugoročnom napredovanju s više informacija. Sve u svemu, najsiromašniji ljudi u najgorim slamovima industrijskog svijeta žive bolje nego što se živjelo u Isusovo vrijeme

1973. Vidio sam zadnje procjene da se sada udvostručuju svake godine. Svaki put kada se informacije udvostruče društvo prolazi kroz golemu transformaciju – sve se prodrma i svijet prolazi kroz burne potrese. Razlog da se ostane optimist unatoč svemu je taj što svijet uvijek teži dugoročnom napredovanju s više informacija. Sve u svemu, najsiromašniji ljudi u najgorim slamovima industrijskog svijeta žive bolje nego što se živjelo u Isusovo vrijeme. To je sigurno tako. I žive mnogo bolje nego što se živjelo u vrijeme Jamesa Watta, izumitelja parnog stroja.

Pesimizam uništava društva

Vi, dakle, vidite svijetlu budućnost za čovječanstvo?

– Vidim moguću svijetlu budućnost, i uložio sam mnogo vremena, energije i emocija u promicanje svijetle budućnosti. Mislim da je moguće i poželjno, i što više ljudi to može vidjeti i razmišljati o tome i zamisliti to, više će energije ići u njezino stvaranje. Slažem se s Nietzscheom da je dilanje pesimizma poput prodavanja otrova. Pesimizam uništava ljude. Uništava društva. Uništava kulture. Pesimizam je veliki ubojica. Moj se optimizam dijelom zasniva na vjerojatnostima, ali dijelom na svjesnom izboru. Ne želi pridonijeti toj velikoj količini pesimizma u svijetu. Pesimisti nikada ništa ne naprave, sjede u kutu i kukaju, dosađuju, gnjavu i prigovaraju, ali nikad ništa ne rade. Optimisti su oni koji nešto rade. Barem pokušavaju. U osnovi sam optimist.

Vratimo li se šezdesetima i usporedimo li obećanja tog desetljeća s time kako je sada, čini se da su mnoge tadašnje vrijednosti kontrakture danas općeprihvaćena stajališta, te da postoje brojni alternativni životni stilovi koji su potpuno prihvatljivi široj javnosti. Smatrate li da je kontrakultura zapravo pobijedila?

– Mislim da još nitko nije pobijedio. Smatram da se još vodi rat na različitim razinama. Prema jednom reporteru iz *Atlanta Journala*, 70 milijuna ljudi u ovoj zemlji ima problema s drogom. Što znači da se 70 milijuna ljudi koristi drogama koje vlada ne odobrava. Od njih, 65 milijuna uzima travu. Kada bi legalizirali travu, iznenada bismo imali problem s drogom koji obuhvaća pet milijuna ljudi. U mjeri u kojoj imamo 65 milijuna uzivatelja trave, očito je kontrakultura pobijedila. S obzirom na to da oni i dalje završe u zatvoru čak i kada je upotrebljavaju za liječenje raka ili side i drugih bolesti, nije pobijedila. Isti gadovi još drmaj.

Kada biste bili izabrani za predsjednika, što biste prvo učinili?

– Dao bih ostavku.

Liberalizam iz mistično-okultno bučkuriša

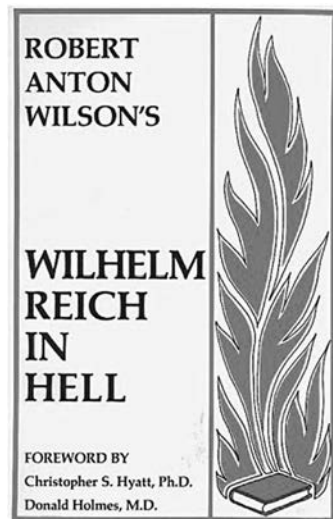
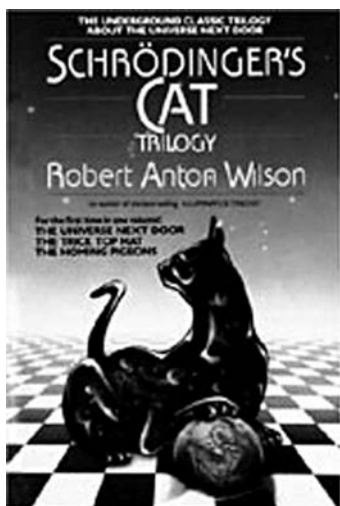
Zbog čega je Aleister Crowley još važan?

– Kao što je Timothy Leary znao reći, on je bio jedan od četvorice najinteligentnijih ljudi 20. stoljeća. Crowley je bio prvi pisac takozvanog New Agea ili mističnih ili okultnih nagnuća koji sam ikada uzimao ozbiljno. Uzeo sam ga za ozbiljno jer je imao sjajan smisao za humor. Mislio sam kako netko tko je toliko zabavan mora imati nešto za reći iza svih tih šala. Tako sam ga počeo proučavati i pronašao sam da je imao mnogo toga važnog za reći i iznimno ga cijenim, i činjenica što ga tako malo cijene uopće mi ne smeta. Smatram da je relativnost jedna od najvažnijih ideja 20. stoljeća. Einstein nam je dao fizički relativnost; Joyce nam je dao umjetničku relativnost tako što je ispričao *Uliksa* na stotine različitih narativnih glasova umjesto samo jednog navodno "objektivnog" nepri stranog promatrača književnosti 19. stoljeća. Crowley je učinio isto za mistično-okultni svijet, sa svojim Zakonom Thelemae, "Čini što te volja što će postati jedini zakon", koja svakog idiota na ovom svijetu ispunjava užasom, tjeskobom, paranojom i generalnom zbunjenošću. U redu je reći: "Čini ono što ja želim, bit će jedini zakon". Svaki vjerski učitelj u povijesti je to rekao i svi bi rekli: "Da, da recite nam što da činimo. Učitelju, recite nam što da činimo. Možemo li poljubiti tvoja stopala učitelju?". Ali ako kažete: "Čini ono što ti želiš", "Što, prebacuješ odgovornost na mene? Ne mogu preuzeti tu odgovornost, Vi mi recite što da radim?".

Definirao sam "učenika" kao "glupana" koji traži ljudsko biće uz koje bi se vezao. Crowleyjev sustav nema nikakvih učenika. Ne govori ti što da radiš, govori ti da sam odlučiš što ćeš raditi. Smatram da je to najliberalnija filozofija koja je nastala iz mistično okultnog bučkuriša. ▣

S engleskoga prevela Suzana Kovačević.

Objavljeno u knjizi Richard Metzger, Disinformation: The Interviews, The Disinformation Company, 2002.

Robert Anton Wilson

Robert
Anton
Wilson

Ontološka gerila

Što je pobudilo vaš interes za unaprjeđivanje svijesti?

– Korzybskijeva knjiga *Science and Sanity*. U to sam vrijeme još studirao inženjerstvo. Korzybski je u svojoj knjizi pisao o različitim razinama organizacije u mozgu – životinjskim krugovima, ljudskim krugovima itd. – kao i o povratku na neverbalnu razinu te mogućnosti opažanja bez unutarnjeg opisivanja onoga što opažamo.

Bilo je to 1957. U to me vrijeme još privlačio jazz. Pričao sam jednom svojem crnom prijatelju o nekim Korzybskijevim vježbama za doseganje neverbalne razine i on mi je odgovorio: "Pa ja to doživim svaku put kad pušim marihuanu". To me je privuklo, pa sam ga zamolio da mi proda jedan *joint*. "Dat ću ti ga besplatno", rekao je, i tako sam ja popužio svojoj prvi *joint*.

Zatekao sam se kako proučavam kovanicu od četvrt dolara na način na koji je proučava dijete, shvativši da je tako nisam proučavao već godinama. Zaključio sam da marihuana ima sličan učinak kao i Korzybskojeve vježbe. Nedugo zatim, na predavanju koje je održao Alan Watts, shvatio sam da se zen, marihuana i Korzybski odnose na iste transformacije svijesti. I tu je sve počelo.

Korzybskijeva opća semantika je sustav koji objašnjava način na koji razmišljamo. Ako ste upoznati s pravilima opće semantike, imuni ste na većinu pogrešaka koje su svojstvene ovom stupnju civilizacije. Jedno od pravila opće semantike je: "Izbjegavajte riječ 'je' kojom ustanovljavate neku istovjetnost", pravilo koje sam prekršio kad sam rekao "Opća semantika je...". Vrlo je teško izbjegavati riječ "je" u govoru. Upotrebljavamo je stalno. Ja sam je počeo dosta vješto izbjegavati u pisanju. Kad god pokušate shvatiti što nije u redu s vašim načinom razmišljanja, zašto ne možete riješiti neki problem, zašto vas on zbunjuje, stavite vaše misli na papir, izbacite sve riječi "je" i preoblikujte ih na drugi način. Vidjet ćete da će vam sve odjednom postati jasno.

To je poput onog slavnog problema kvantne fizike iz dvadesetih. Elektron je val. Elektron je čestica. Te dvije tvrdnje proturječe jedna drugoj i zbog toga su mnogi fizičari zaključili da svemir nema smisla, da je svemir iracionalan, i

tako dalje. Ako iz tih tvrdnji izbacimo riječ "je", shvatit ćemo da je proturječe nestalo. Elektron djeluje poput vala kad ga mjerimo na jedan način, i poput čestice kad ga mjerimo na drugi način. Nema proturječja. Postoje i druge ideje u općoj semantici koje su jednako korisne za pojašnjavanje naših misli.

Nanotehnologija će promijeniti sve

To je jedna od tvrdnji tehnologije mozgovnih uređaja (brain machines). Kakva ste iskustva imali s njima, i koji je njihov potencijal za budućnost?

– Najbolje sam iskustvo imao s Pulstarom. Bilo je to izvanstvarno iskustvo tijekom kojeg su moji moždani valovi na EEG-u bili ravni. To me je zapanjilo jer je to bio prvi objektivni dokaz da se za vrijeme izvanstvarnog iskustva događa nešto više od povišenja svijesti.

Trenutačno me više zanimaju svjetlosni i zvučni uređaji nego elektromagnetski jer smatram da previše elektromagnetskih valova može oštetiti mozak. Čitavo se to područje razvija nevjerojatnom brzinom.

Potencijal nanotehnologije (tehnologije na razini molekula i atoma) je golem. Kako će njezin razvoj utjecati na ljudsku svijest u budućnosti?

– Mislim da će nanotehnologija sve promijeniti. To je trenutačno najveća stvar, veća i od kolonizacije svemira i dugovječnosti, i milijun puta veća od industrijske revolucije. Svijet će se promijeniti na načine koje još ne mogu ni zamisliti. Sve će strašno pojeftiniti. Ozonski će se sloj zakrpati. Sadit ćemo se koje koje će rasti brzinom u svemir. Ne znam, to će biti nešto sasvim drukčije i vodit će u besmrtnost.

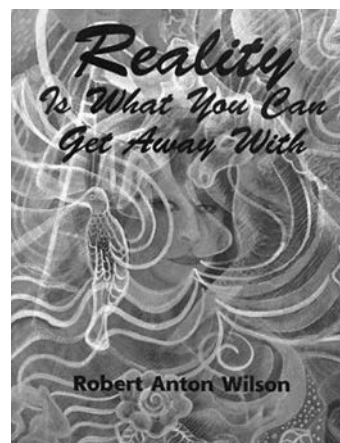
Što je s novim načinima mijenjanja mozga?

– Pa, na primjer, Eric Drexler u svojoj knjizi o nanotehnologiji piše o konstruiranju mikroreplikatora koji se ubacuju u tijelo i istražuju svaku njegovu stanicu. Ako nešto ne funkcionira kako bi trebalo, vraćaju se do glavnog komputera po informacije o tome kako to popraviti i bacaju se na posao. Isto možete učiniti i s moždanim krugovima. To će vjerojatno zamijeniti psihijatriju. No, nanotehnologija je toliko fascinantna, da o njoj ne možemo govoriti bez pretjerivanja, i napreduje nevjerojatnom brzinom. Japanci troše

David Jay Brown i Rebecca McClen Novick

Wilson, koji sebe naziva mističkim agnostikom ili agnostičkim mistikom, govori o Korzybskijevoj općoj semantici, nanotehnologiji, diskordijanizmu, tajnim društvima, najinteligentnijem obliku društva, dionizijskoj obnovi, odnosu znanosti i umjetnosti, ekologiji, informacijama, sinkronicitetu i izvanzemaljskoj komunikaciji

Prema mojemu mišljenju, svijest je univerzalna funkcija svemira kao cjeline, a naši su mozgovi samo prijemnici, no ne bih htio tu ideju pretvarati u dogmu

golem novac na takve vrste istraživanja.

Diskordijanci i Illuminati

U mnogim se vašim knjigama radi o tajnom društvu zvanom Illuminati. Otkud vaša fascinacija tom organizacijom?

– Greg Hill i Kerry Thornley osnovali su Diskordijansko društvo koje se temelji na štovanju Eris, božice kaosa, nesloge, nereda, birokracije i međunarodnih odnosa. Nemaju dogme, nego samo jednu katmu. Katma kaže da se sve u svemiru, na ovaj ili onaj način, odnosi na broj pet, ovisno o maštovitosti interpretacije. Diskordijanstvo smatram najsuvisljijom religijom, tako da sam postao njihov papa. To se postiže tako što protjerate sve postojeće diskordijanske pape i osnujete vlastitu diskordijansku crkvu. To se temelji na Gregovom učenju da mi, diskordijanci, moramo biti nesložni.

Godine 1968., Jim Garrison, državni odvjetnik iz New Orleansa – veseli zeleni Frankenstein, kako ga je kasnije nazvao Kerry – na jednoj je novinskoj konferenciji optužio Kerryja da je sudjelovao u atentatu na predsjednika Kennedyja. Optužnica nikad nije podignuta zbog nedostatka dokaza, tako da Kerry nikad nije dospio pred sud, ali ga je to proganjalo godinama. Tad je ušao u promijenjeno stanje svijesti. Kerry, koji je bio u vojsci s Leejem Harveyjem Oswaldom, postao je uvjeren da je zaista sudjelovao u atentatu na Kennedyja, ali da su mu mornaričke tajne službe isprale mozak.

Kerry je zaključio da je i Oswald, kao i nekolicini drugih, ispran mozak te da mornaričke tajne službe manipuliraju njima već godinama. Nije se mogao sjetiti što se točno dogodilo, ali je bio jako sumnjičav. Onda je pomislio da radim za CIA-u i tako smo izgubili kontakt jedan s drugim. Teško je razgovarati s nekom osobom kad ona misli da ste dijabolični tajni agent sposoban manipulirati tuđim umovima, a vi mislite da je ta osoba poprilično paranoična.

U jednom trenutku, Kerry je odlučio zbuniti Garrisona i objaviti da je član organizacije Bavarski Illuminati. To je pobudilo moje zanimanje, i što sam više čitao o Illuminatima, to su me više privlačili. Na kraju smo ih uključili u Discordijansko društvo. Budući da ono propagira kaos, zaklju-

čili smo da bi Illuminati trebali propagirati totalitarizam, jer da bi Diskordijansko društvo bilo zaista neskladno, mora imati svoj totalitarištički ogranak koji će djelovati protiv ostatka organizacije.

Papa Ivan XXIV. odbacio je šesto svetaca za koje je tvrdio da nisu postojali. Odbacio je i Djeda božićnjaka. Mi smo ih prihvatili jer nas nije briga jesu li postojali ili ne. Ako nam se sviđaju, prihvatit ćemo ih, a s obzirom na to da su ti sveci ostali bez svojeg doma nakon što su izbačeni iz Katoličke crkve, mi smo ih prihvatili. Na jednak način na koji smo prihvatili i Illuminate, koje nitko drugi nije htio.

Proglasio sam se njihovim vođom i počeo se dopisivati s drugim vođama diljem svijeta. Jedan od njih je prijetio da će me tužiti. Rekao sam mu da mi ponovno pošalje svoje pismo u programskom jeziku Fortran jer moj kompjutor ne razumije engleski i nakon toga mi se više nikad nije javio. Mislim da sam ga zbunio.

Informacije su najdragocjenija stvar

Tko su zapravo Illuminati?

– Tim su se nazivom tijekom povijesti koristile razne organizacije. Illuminati o kojima govore desničarski paranoičari bili su navodno vodeći intelektualci 18. stoljeća i pripadali su Bavarskim Illuminatima koji su željeli srušiti kršćanstvo. Mislim da ništa od toga nije točno, riječ je o pukom pretjerivanju. Mislim da Jefferson nije pripadao Illuminatima, samo je imao slične ciljeve. Beethoven im je vjerojatno pripadao, ali Mozart nije. Nije im pripadao ni Voltaire, iako je bio mason. U svakom slučaju, ako je cilj Illuminata i bio srušiti kršćanstvo i uspostaviti demokraciju, ja ih podržavam.

Koji je zapravo bio njihov cilj?

– Illuminati iz 18. stoljeća, za razliku od Illuminata iz ranijih stoljeća, imali su vlastite ciljeve koji su uključivali rušenje Vatikana, rušenje monarhija, uspostavljanje demokratskih republika i mogućnost znanstvenog obrazovanja. Većina se tih ciljeva počela ostvarivati, za dobrobit čovječanstva.

Mnoge tajne koje su još donedavno bile znane samo određenim skupinama, poput Bavarskih Illuminata, sad su dostupne u lokalnim metafizičkim knjižarama. Kaje su sociološke implikacije takve razmjene informacija?

Robert Anton Wilson

– To u svakom slučaju podržavam jer smatram da je tajnovitost uzrok svemu što je loše u društvu. Informacije su najdragocjenija stvar na svijetu. Štoviše, smatram da su one izvor ukupnog bogatstva. Klasična ekonomijska teorija tvrdi da se bogatstvo stvara zemljom, radom i kapitalom. No, ako imate komad zemlje i kapital, i zaposlite radnike koji će bušiti naftu, nećete se obogatiti ako je ne nađete, a naći ćete je jedino ako znate gdje treba bušiti, a za to su vam potrebne točne informacije. Sad parafraziram Buckminstera Fullera. Informacije su bogatstvo i stoga nas svako nastojanje da se zaustavi njihovo širenje samo čini siromašnjima.

Zašto je onda toliko dugo trebalo da okultno znanje postane dostupno javnosti?

– Mislim da je za to kriva Katolička crkva. Tko god je govorio previše otvoreno, bio je spaljen na lomači i zato su alkemičari, hermetičari, Illuminati i slične skupine naučili govoriti u lozinkama.

Znači, smatrate da se radilo o strahu od progona, a ne o osjećaju da ljudi još nisu bili spremni za to znanje?

– Mislim da je to racionalizacija. Ne možete otkriti tko je spreman za neke informacije ako ih najprije ne proširite.

Mistički agnostik

Borbe na Bliskom istoku i rastući fundamentalizam na Zapadu mnogi vide kao posljednje trzaje organizirane religije. No, i kršćanstvo i islam preživjeli su mnoge "svete ratove". Kako vidite budućnost organizirane religije?

– Volim misliti da je organizirana religija na izdisaju, ali dok sam radio na svojim povijesnim romanima, istraživao sam 18. stoljeće i vidio da je Voltaire, na primjer, smatrao da će Katolička crkva nestati za dvadeset godina, pa se ipak održala još idućih dvjesto. Kad je Papa raspustio jezuite, Voltaire je pomislio da je to znak da se Katolička crkva raspada, no nekoliko su ih godina poslije reorganizirali. Malteški Vitezovi sad navodno upravljaju CIA-om. Katolička crkva nikako da izdahne, a fundamentalizam se vratio na scenu. To je fantastično.

Veliki sam poklonik H. L. Menckena. On je bio društveni kritičar dvadesetih godina 20. stoljeća, no njegove su se knjige prestale tiskati jer su stvari o kojima je pisao prestale postojati. No, sad se opet počinju tiskati jer sve te stvari opet postoje. Ismijavao je ono što danas predstavljaju ljudi poput kršćanskih fundamentalista Jerryja Falwella i Jima Bakkerja. Fascinantno je kako se ta naoko mrtva povijesna institucija poput Frankensteinova vratila na scenu. Kad god pomislimo da je konačno izdahnuła, ona uskrsne i opet nas počne gnjaviti. Sivi

vukovi. Sivi su vukovi najveći dileri heroinom na Srednjem istoku jer vjeruju da Alah želi da pobiju sve Židove, a nema drugog načina da zarade za oružje osim prodajom heroina. To ima smisla koliko i većina kršćanske teologije.

Kako biste nazvali vlastiti svjetonazor?

– Ja sam mistički agnostik, ili agnostički mistik. Taj je izraz izmislio Olaf Stapledon, moji najdraži SF pisac. U početku mi nije ništa značio, no s vremenom sam shvatio da me opisuje bolje nego bilo koji drugi izraz na koji sam naišao.

Kako vam zvuči "transcendentalni agnostik"?

– Odlično. Pojam "agnostik" sad uglavnom označava nekoga tko negira, no ja se njime koristim u smislu koji je sličan drevnoj grčkoj zetetici. Smatram da je svemir previše složen, zapanjujuć da bismo ga mogli razumjeti. Baš kao što naš želudac ne može sve probaviti, tako mislim da ni naš um ne može sve razumjeti, stoga se ja i ne pretvaram da može.

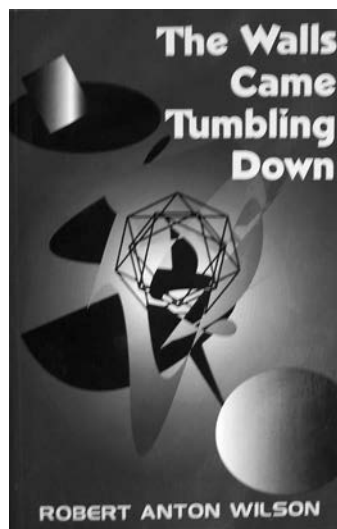
Dobrovoljna suradnja

Riane Eisler u svojoj knjizi The Chalice and the Blade tvrdi da je tijekom povijesti došlo do kulturne promjene, suradnju među spolovima nadomjestila je vladavina muškaraca nad ženama. Ona tvrdi da bi sad muškarci trebali početi učiti od žena. Što mislite o tome?

– Još sam kao mladić bio pobornik teorije izvornog matrijarhata. S time me je još kao srednjoškolca upoznao Robert Graves. Pročitao sam knjigu *The White Goddess*, a nakon nje *The Origin of Love and Hate*, razmjerno nepoznatu knjigu koju je napisao Ian Suttie, škotski psihijatar, u kojoj je iznio svoje viđenje povijesti koja se iz matrijarhata razvila u patrijarhat, da bi se sad opet vratila u matrijarhat. Te su mi se ideje motale po glavi idućih četrdeset godina.

Trenutačno se slažem s Riane Eisler. Nema nikakvih dokaza o postojanju matrijarhata, no postoje dokazi o postojanju društva u kojem vlada suradnja, a koje se polako vraća tijekom proteklih dvjesto godina, poput "feedbacka kamenog doba". Kako su Europljani osvajali i iskorištavali zemlje Trećeg svijeta, tako su ideje tog svijeta polako počele prodirati u europsku civilizaciju. Diderot, Voltaire, Rousseau i ostali prosvjetitelji bili su pod utjecajem tih "primitivaca" koji su vodili sretniji i prirodniji život od njih. Demokracija, socijalizam, anarhizam i ostale radikalne ideje koje su se razvile u proteklih dvjesto godina, nadahnute su proučavanjem civilizacija kamenog doba.

Zagovarao sam "društvo utemeljeno na suradnji" godinama prije nego što je Eisler upotrijebila taj izraz. Izraz

Pojam "agnostik" sad uglavnom označava nekoga tko negira, no ja se njime koristim u smislu koji je sličan drevnoj grčkoj zetetici. Smatram da je svemir previše složen, zapanjujuć da bismo ga mogli razumjeti. Baš kao što naš želudac ne može sve probaviti, tako mislim da ni naš um ne može sve razumjeti, stoga se i ne pretvaram da može

kojim sam se koristio bio je "dobrovoljno udruživanje", a koji potječe iz tradicije američkog anarhizma. Riječ je o školi filozofskih anarhista u Novoj Engleskoj u 19. stoljeću. Počeo sam se zanimati za njih u šezdesetima, i otad sam pročitao većinu njihovih knjiga. Ideja o dobrovoljnom udruživanju preselila se u Europu i postala sindikalizmom, te joj je dodana ideja o nasilnom zbacivanju postojećeg sustava, zbog čega je sindikalizam dospio na zao glas. Smatram da je osnovna ideja dobrovoljnog udruživanja ili suradnje ona kojoj bismo trebali težiti. To je najčovječniji, najpravedniji, najdostojanstveniji i najinteligentniji oblik društva.

Mislite li da ga možemo ostvariti?

– Da, unatoč brojnim dokazima sa svih strana o gluposti, neznanju, zadrnosti i neprestanoj potrebi masa da ih gaze razni Führeri i očinski likovi. Posljednjih dvjesto godina vidim kao posrtanje i traženje naslijepe društva utemeljenog na suradnji.

Riane Eisler se ne osvrće na činjenicu da su i svijetla i tamna strana duhovne moći u našem društvu muškog roda – Bog i Vrag. Što mislite o tome?

– Mislim da imaju neke svoje ženske pandane. Postoji Lilith, ženski Vrag, i Shekinah, ženski aspekt Boga u judaizmu. No mene više zanima kako se Vrag uvukao u kršćanstvo u obliku Djeda božićnjaka. Ljudi ne prepoznaju da se tu radi o istim arhetipima. To je stari poganski bog plodnosti. Vrag je karikatura koju je stvorila Kršćanska crkva, no bog plodnosti se vratio u obliku Djeda božićnjaka koji kao i Vrag, nosi crveno odijelo. Imena *Satan* i *Santa (Claus)* sastavljena su od istih slova.

To je zanimljivo. Spolnost je u umovima mnogih ljudi povezana s Vragom. Vjerske i političke strukture oduvijek su pokušavale upravljati ljudskom spolnošću i ograničavati ljudsku individualnost. Kako zamišljate razvoj spolnosti u budućnosti?

– Baš sam nedavno čitao knjigu Jeana Shinode Bolena *Gods in Everyman* i prepoznao sam se u Hadu, iako sam to mladi ja, u ranim dvadesetima. No, prepoznao sam se i u Hermesu, i u Dionizu. Moji mistični i seksualni osjećaji toliko su usko povezani da mi je teško shvatiti kako ih je zapadno društvo uspjelo razdvojiti. No to samo potvrđuje da sam dionizijski tip. Našim društvom upravljaju Zeusi i Apoloni kojima je ta razdioba sasvim normalna.

Posljedice kontrakulture šezdesetih

Smatrate li da se društvo razvija prema dionizijskom tipu?

– Da. To traje još od šezdesetih. Woodstock je bio

dionizijski festival – bilo je to ponovno rođenje boga Dioniza – i poklopac je time skinut. Dioniz je na slobodi! Kralj Pentej odmah je pozvao policiju. Dionizijska religija prodrla je u njegovo kraljevstvo i on ju je pokušao ugušiti, no raskomadala ga je vlastita majka. Eto što se događa kad pokušate potisnuti Dioniza. To je jedan od klasičnih grčkih mitova. Pogledajte što se dogodilo Nixonu – rastrgali su ga. On je jedini predsjednik koji je bio prisiljen dati ostavku. Čini mi se, s obzirom na Konfuciju, da je općenit pad morala američkog društva, a porast ljigavosti, korupcije i općenite iskvarenosti posljedica toga što su ljudi poput Nixona i Agnewa prošli nekažnjeno. Imali su snimke na kojima se vidjelo kako DeLorean prodaje kokain. Kad sam čuo za to, pomislio sam, "nema šanse da čovjek s toliko novca bude osuđen, pa makar ga prikazali i na televiziji". I nije bio.

Ljudi vide da bogati mogu počinuti bilo kakav zločin i proći nekažnjeno, i misle si: "Zašto ne bismo i mi mogli tako?". Cijela Konfucijeva sociobiologija vrti se oko ideje da ako je vladajuća klasa pošena, dostojanstvena, obrazovana i uljudna, i narod će biti takav. Ako vladajuću klasu čini hrpa kradljivaca, i narod će postati hrpa kradljivaca.

Vidjeli smo bezbroj takvih slučajeva i nadam se da će jednoga dana neki od tih zločinaca na visokim položajima biti kažnjeni, jer to je jedini način da se američkom narodu vrati vjera u red i zakon.

Vibor ekstaze šezdesetih pretvorio se u nježni povjetarac. Koji su prema vašemu mišljenju bili prolazni a koji trajni učinci tog kulturnog fenomena, i na koji su se način vaši osjećaji promijenili otada?

– Što je preživjelo iz šezdesetih? Što je preživjelo u drukčijem obliku? Mislim da je Bucky Fuller bio u pravu kad je rekao da su oko 1972. pametniji ljudi zaključili da postoje djelotvorniji načini borbe protiv sustava od izlaska na ulice i sukobljavanja s policijom. Postali su suptilniji. Ljudi djeluju na drukčijim razinama i na drukčije načine koji su manje konfrontacijski. No, vjerujem da i dalje ima ljudi koji se bore za ideje šezdesetih.

Mnogi ljudi osjećaju da je tehnologija u raskoraku s njihovim ekološkim razmišljanjem. Koja je prema vašemu mišljenju uloga ekološke znanosti?

– Ekologija me oduvijek fascinirala, jer me fasciniraju veliki sustavi. Zato i volim Buckyja Fullera. On uvijek kreće od najvećih sustava i ide naniže. Napisao sam mnogo satiričkih tekstova o pop-ekologiji jer mislim da mnogi ljudi koji su se uključili u eko-

Robert Anton Wilson

logiju nemaju pojma o njoj, i sad se sve to pretvorilo u igru okrivljavanja u kojoj svatko svakoga za nešto krivi. Krivnja je vrlo moderna u Zapadnoj civilizaciji.

Albert Ellis je rekao da je najpopularnija igra u Zapadnoj civilizaciji pronalazanje i osuđivanje bezvrijednih otpadnika. Ta me se ideja toliko dojmila da sam je uključio i u nekoliko svojih knjiga. Svaka generacija ima svoje otpadnike. U viktorijanskom dobu bili su to dječaci koji su masturbirali, a sad su to pušači. Uvijek moraju postojati bezvrijedni otpadnici koje će ljudi osuđivati i proganjati, a kako se ekologija u posljednje vrijeme svela na to, moji satirički instinkti su se probudili. No, bez obzira na to, ekologijska je znanost od neizmjerne važnosti i što više ljudi zna o njoj, to bolje.

Zbližavanje znanosti i umjetnosti

Metode znanosti i umjetnosti zajedno ostvaruju nevjerojatne rezultate. Što je stvorilo prvobitni jaz između njih i zašto se sad počnu zbližavati?

– Znanost i umjetnost, što je stvorilo jaz između njih? Vratio bih se u prošlost i optužio inkviziciju. Znanost se morala boriti protiv inkvizicije, i to je stvorilo povijesni mamurluk – znanstvenici su osjećali neprijateljstvo prema svakom obliku misticizma, a ne samo prema Katoličkoj crkvi koja ih je proganjala. Mislim da se to onda odrazilo na umjetnost jer ima nečeg mističnog u njoj koliko je god mi pokušavali racionalizirati. Ako poslušate skupinu umjetnika koji razgovaraju o tome gdje nalaze svoje nadahnuće, učinit će vam se poput skupine mistika.

Onda se pojavio kapitalizam. Slažem se s Karlom Marxom da svako društvo ima drukčiji sustav ili hijerarhiju vrijednosti. Kapitalizam se svodi na jednu jedinu vrijednost – može li se nešto prodati? A kao što je Oscar Wilde rekao: "Sva je umjetnost beskorisna". Vrijednost umjetnosti ovisi o tome tko upravlja tržištem u određenom trenutku. Umjetnost je Schrodingerova mačka ekonomije.

Djela Andyja Warhola odjednom vrijede milijune, a nitko ne zna zašto. Iduće će godine to biti netko drugi. Posljednjih dvadeset godina svojeg života Picasso nije ništa plaćao, samo je pisao čekove koji nikad nisu stigli u banku. Ljudi su ih čuvali jer su znali da njegov potpis vrijedi više od iznosa na čeku a da će za dvadeset godina vrijediti još više.

Jedan je zen-majstor, kad su ga pitali koja je najdragocjenija stvar na svijetu, odgovorio: "Glava mrtve mačke". Kad su ga pitali zašto, odgovorio im je: "Možete li mi reći koja je njezina točna vrijednost?" To

je dobra vježba za kreativno pisanje. Napišite kratku priču u kojoj je glavni junak spasio svoj život zahvaljujući tome što je otkrio koja je vrijednost glave mrtve mačke.

Sve je promjenjive vrijednosti. U kapitalizmu je važna jedino neposredna novčana vrijednost. *Građanin Kane* općenito se smatra jednim od najboljih filmova svih vremena, no tijekom prve godine prikazivanja nije pokrio troškove produkcije i Orsonu Wellesu je poslije bilo teško nabaviti novac za sljedeće filmove. No, *Građanin Kane* je od onda zaradio više od bilo kojega drugog filma snimljenog te godine, ali vlasnike filmskih studija ne zanima zarada tijekom dvadeset godina, oni žele zaradu već idućeg mjeseca. Oni žele *Indianu Jonesa*, a ne *Građanina Kanea*.

Nije li zbližavanje znanosti i umjetnosti odmak od kapitalističkog načina razmišljanja?

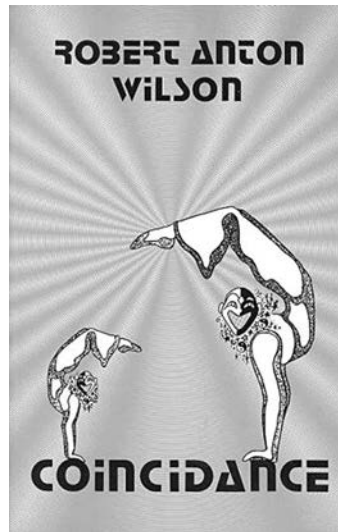
– Jest. Mislim da je informacijska teorija uvelike zaslužna za to zbližavanje znanosti i umjetnosti. Norbert Wiener je izmislio osnovnu informacijsku jednadžbu istodobno kad i Claude Shannon. To je još jedan dokaz za to da se stvari događaju onda kad je sve spremno za njihovo javljanje. Wiener je objasnio informaciju, rekavši da jedna pjesma sadrži više informacija od nekog političkog govora. Informacija je ono nepredvidivo. Kako počinjemo shvaćati vrijednost nepredvidivog, tako nam i vrijednost umjetnosti postaje jasnijom.

Hodamo muzejom, promatramo radove da Vinci, Botticellija, Rembrandta, van Gogha, Cézannea, Picassa, Kleea, Pollocka, i shvaćamo da je njihova vrijednost u tome što nisu kopija jedan drugoga. Da je van Gogh kopirao Rembrandta, nitko ga ne bi cijenio, no van Gogh je imao hrabrosti oslikavati vlastite vizije. Netko tko ima vlastite vizije i ne kopira tuđe u malo promijenjenom stilu – to je informacija. Informacije su ono novo i nepredvidivo. Informacijska teorija dovela je do kompjutera koji fasciniraju umjetnike. Kompjutori su otvorili jedno sasvim novo područje umjetnosti.

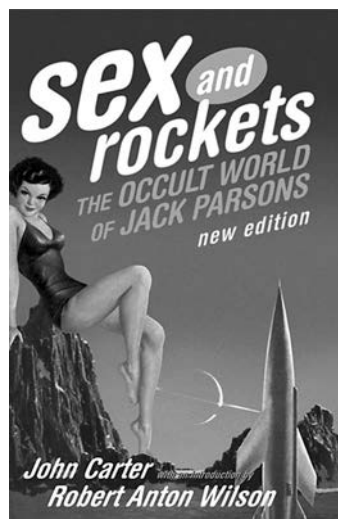
Informacije i sinkroniciteti

Informacije su nepredvidivost signala, ali nisu kaotične ili nasumce nabacane, nego prenose poruku.

– Točno. Kad nepredvidivost postane previsoka, informacije se pretvaraju u šum. Taj dio Shannonove teorije uključuje komplicirane matematičke operacije i nisam sasvim siguran razumijem li ga, no nastojim ga slijediti intuitivno. Mora postojati razmjernost redundancije informacija, kada je najviši stupanj gustoće informacija razrijeđen ponavljanjem.

Povijest misticizma je poput kutije s petardama u kojoj svakog stoljeća dvije-tri od njih prasnu. Nakon LSD-revolucije, dvije-tri prasnu svakog mjeseca, a sad polako prelazimo na dvije-tri svakog tjedna. Vidim ubrzanje u svjesnosti, baš kao i u tehnologiji

Budući da su tako nepredvidive, ne možemo ih ni s čim povezati.

– Točno. Originalnost često izgleda kaotično dok se ne naučimo nositi s njome, dok u njoj ne otkrijemo redundanciju, ponavljanje.

Imate li iskustva s lucidnim ili svjesnim snovima?

– Imao sam mnogo lucidnih snova, ali ne mogu se sjetiti nijednog o kojem bi vrijedilo raspravljati. Volio bih naučiti nešto više o tome. Ponekad se to događa spontano. Imam vrlo bogat hipnagogičan ili hipnopompičan život, poput Philipa K. Dicka. William Burroughs mi je rekao da se svi njegovi likovi manifestiraju kao glasovi u hipnopompičnom sanjarenju prije nego što dobiju tijela, imena, ili bilo što drugo.

Robert Shea, moj stari prijatelj i jedan od najrigidnijih znanstvenih materijalista, iznenadio me je kad mi je rekao da čuje svoje likove kako govore. Mislim da je to slučaj sa svim piscima. Razlika između pisaca i *channelera* (kroz koje govore duhovna bića) jedino je u tome što ovi potonji na tome bolje zarađuju.

Sinkronicitet (smisleno podudaranje naizgled slučajnih događaja) tema je koja se provlači većinom, ako ne i svim vašim knjigama. Kojim se modelom trenutno koristite kako biste interpretirali taj tajanstveni fenomen?

– Nikad nemam samo jedan, uvijek imam najmanje sedam modela.

Koji vam je najdraži?

– Bellov teorem u kombinaciji s idejom koju sam pokupio od Barbare Honegger, parapsihologinje koja je radila za Reagana. Napisala je knjigu u kojoj je osudila Reagana, Olivera Northa i ostatak društva, iznoseći tajne koje je otkrila dok je radila u Bijeloj kući. Mnogo prije nego što je postala kontroverzna ličnost, Barbara mi je rekla da desna polutka ljudskog mozga neprestano pokušava uspostaviti kontakt s lijevom. Ako ne slušamo što govori, uslijedit će lucidni snovi, a ako je i dalje ne slušamo, slijede frejdovske omaške. Ako joj ne posvećujemo pozornost, desna će nas polutka odvesti u mjesto u vremenu i prostoru u kojem će doći do sinkroniciteta. Lijeva polutka mora obratiti pozornost.

Univerzalni um

Što se prema vašemu mišljenju događa sa svijesću nakon fizičke smrti?

– Kad su pitali jednog zen-majstora što se događa nakon smrti, odgovorio je: "Ne znam". Kad su ga pitali: "Pa zar niste vi zen-majstor?", odgovorio je: "Jesam, ali nisam mrtav zen-majstor". Kad su pitali Meistera Eckharta, velikog njemačkog mistika, kamo će

ići nakon smrti, odgovorio je: "Ne namjeravam ići nikamo". To su najbolji odgovori koje sam dosad čuo. Prema mojemu mišljenju, svijest je univerzalna funkcija svemira kao cjeline, a naši su mozgovi samo prijemnici, no ne bih htio tu ideju pretvarati u dogmu.

Jeste li ikad komunicirali s nečime što biste mogli nazvati izvanzemaljskim ili neljudskim oblicima života?

– Imam mnogo iskustava s nečime što bi se moglo nazvati izvanzemaljskom komunikacijom. S druge strane, možda se radi i o izvanosjetilnoj percepciji, pristupanju dijelovima mozga koji inače nisu dostupni, ili čak komunikaciji s univerzalnom svijesću koja sve prožima. Postoje različiti modeli za tu vrstu iskustva. Izvanzemaljski model me fascinirao u radnim sedamdesetima, a i dalje ga ponekad smatram najlogičnijim.

No, s druge strane, ponekad mi se model univerzalne svijesti čini logičnijim, što je razvijanje Bellova teorema. Najbolje je to objasnio Edwin Harris Walker. Razvio je matematičku teoriju univerzalnog uma, s kojim se ponekad možemo povezati. Radi se o potpunom kvantnom, mehaničkom i matematičkom modelu koji nastoji objasniti sve što se događa tijekom mističnih i okultnih iskustava. Zvuči mi logično, pogotovo nakon što sam otkrio da se Joyce koristio istim modelom u svojoj knjizi *Finnegans Wake*. Mislim da se nalazi i u *Ji Dingu*.

Kako vidite razvoj svijesti u 21. stoljeću?

– To je preteško za moju maštu. Dođem do 2012., ali ne mogu zamisliti ništa nakon toga. Već će se do tada toliko toga promijeniti. Trećina zapadnog svijeta već razumije djelovanje neurosomatskog kruga, kao i neke tehnike za njegovu aktivaciju. Mislim da će se uskoro raditi o polovici zapadnog svijeta, i to će biti jedna od najvažnijih kulturnih promjena. Uslijedit će i sve bolje razumijevanje neurogenetskih i metaprogramskih krugova. Osim toga, to što kvantni fizičari i parapsiholozi proučavaju umove majstora joge i zen-majstora znači da ćemo uskoro znati više o univerzalnom kvantnom krugu. Povijest misticizma je poput kutije s petardama u kojoj svakog stoljeća dvije-tri od njih prasnu. Nakon LSD-revolucije, dvije-tri prasnu svakog mjeseca, a sad polako prelazimo na dvije-tri svakog tjedna. Vidim ubrzanje u svjesnosti, baš kao i u tehnologiji. ■

S engleskoga preveo Kristian Goettlicher.

Objavljeno u knjizi David Jay Brown & Rebecca McLennan, eds., Mavericks of the Mind, Crossing Pr, 1993.

Temat priredio Zoran Roško.

Nekoliko pitanja o izvedbenom trudu

Nataša Govedić

Suprotno pučkoj predrasudi koja teatar izjednačuje s prodavanjem čarobnog napitka na povišenom podiju glavnoga gradskog trga, ni repertoarno ni nezavisno kazalište nikad nisu bili posebno zadržani namjeri da ikoga *preobrate* ili zgrabe za revere

Uz gostovanje brijunske predstave *Tesla Electric Company* autora Darka Lukića i redatelja Tomaža Pandura u zagrebačkom HNK te uz premijeru dviju zajednički objedinjenih koreografija *Vertigo/Bloom* Barbare Matijević i Željke Sančanin, dramaturga Saše Božića, premijerno izvedenih u Studentskom centru

Guru skupine *Forced Entertainment* te cijelog jednog viđenja teatralnosti kao *dosađnog*, pače *buržoaskog* "preglumljivanja", Tim Etchells, u "Tekstu povodom dvadesetogodišnjice sa šezdeset i šest fusnota" iz 2004., zapisuje: *Za mene u kazalištu postoji neka inherentna odvratnost jer se netko uvijek trudi nešto ti napraviti. Kazalište nešto boće od tebe. Zato bih tu riječ koristio u pogrdnom smislu: kazalište je kad se netko oko tebe previše trudi i samim time iskroljuje ono oko čega se trudi.* Drugim riječima, na sceni se najbolje ni oko čega ne truditi, naprosto "biti" ili još bolje: činiti, na isti način na koji to navodno "jesmo" i na koji "djelujemo" u svakodnevi. Nevolja je, međutim, u tome što nikada i nigdje naprosto "nismo", svugdje smo prožeti različitim aspektima igranja uloge, promatranja i modificiranja izvedbe te prepoznavanja tuđih rola, dakle moglo bi se reći da je stanje kojem teži Etchells potpuna fikcija, najrodnija, recimo, nirvani, u kojoj smo navodno toliko slobodni od ovezemaljskih identifikacija da se približavamo božanskoj dezinteresiranosti. Etchellsova averzija prema kazalištu (kojim se inače bavi već dvadeset godina) povezana je i s osobitom glorifikacijom *performansa* (kao tobože "čistog" žanra *nelinearne reprezentacije*), ali i tu je na djelu grubo pojednostavljenje, jer čak i najnasumičnija, najfragmentarnija scenska djelovanja stvaraju određenu racionalnu kompoziciju, oko čije se "besmislenosti" katkad potrebno silno *potruditi*, unaprijed promisliti cijeli niz eliminacija mogućih značenja, da bi u konačnici ipak nastala neka vrsta prepoznatljive kalkuliranosti. Upravo taj "trud" po mojem mišljenju predstavlja kazališno zanimljivu kategoriju.

"Lako ćemo!"

U repertoarnim kućama podrazumijeva se da se ansambl neće baš oko svake predstave i oko svake izvedbe "naročito truditi". Ako igrate jednu premijeru mjesečno, moglo bi se reći da sudjelujete u svojevrsnoj rutinizaciji izvedbene profesije. Sasvim je izvjesno da nemate vremena za nijanse. Redatelj dolazi s gotovim kalupom predstave, u koju izvođačka nožica uskače s više ili manje stresa Pepeljuginih sestrica (cipelica žulja, ali pretvarat ćemo se da je idealna, unatoč grču koji polako paralizira potkoljenicu). Kraj priče. Glumački prvaci obično su umjetnici od kojih se očekuje vidljiviji angažman, pomak u interpretaciji, ali na cijeni je isto tako i nevidljivost, *skrivanje napaora*. Igranje uloge mora ostavljati dojam "lakoće", "prirodnosti", poželjno i spontanosti. Trenutnog nadahnuća. U repertoarnom kazalištu imamo, dakle, dva principa izbjegavanja truda. Prvi: za ozbiljni glumački istraživački napor nema vremena. Drugi: premda se nismo stigli jako potruditi, igrat ćemo *s prividnom lakoćom*, da bar stvorimo iluziju podmazane vještine. I tako je umjetnički domet nabrzaka *zbugane* predstave doista žalosno srodan bezbojnosti svakodnevnice zbrda-zdolnosti, posve u skladu sa željom Tima Etchellsa. Tek s jednom razlikom: ispada da scensko mjesto na kojem se nitko ne trudi *nešto napraviti* podjednako dijele i "buržoaski" i "alternativni" rutineri. Kako god ga karakterizirali, rezultat izvedbene bezvoljnosti u oba je slučaja sličan vojnoj vježbi, jedino predmet izvedbene ideologije nije *sobno otaljavanje ratovanja*, već širi spektar neurotičnog "mirmodopskog" ponašanja.

Zavođenje & šarm

Nedavno gostovanje Pandurove režije Lukićeva *Tesle* pokazalo je sve zamke opisanog stanja *izostalog* truda. Na razini dramaturgije, slušali smo frazetine mističkog ugođaja (od: *Sustina materije je svjetlost koja zrači ljepotom i samilošću, do: Ja ljudima dajem svjetlo*). Tesla je postavljen kao panteistički homofob, stalno iznova "žrtvovan" na stubu od

lampica, opsjednut pranjem ruku, s rječnikom uličnog Mojsija ili Muhameda. Što se tiče scenografije, pozornica je predvidljivo prekrčana žaruljama te simbolički prevrednovana u gigantski prostor rotirajuće zavojnice ili generatora. I glumci i gledatelj već u prvih pet minuta shvaćaju da prisustvuju "spektaklu", odnosno da se redatelj ponajviše trsio oko vizualnog dizajna, kojem ostaju podređeni svi ostali elementi izvedbe. Nakon deset minuta scenskog slikopisa, čini se kao da gledamo reklamu za žarulje, čijom je podtemom izumiteljska persona Nikole Tesle. Kazalište je negdje nestalo, iako su na pozornici ni manje ni više nego odjeveni Rade Šerbedžija te razodjeveni Livio Badurina. Obojica (razno)vrskih histriona dovedena su radi zavođenja publike, s time da je Šerbedžija postavljen kao recitatorski *stari šarmer*, sijed i suznog oka zagledan u zvijezde, dok je Badurina kombinacija mlađeg manekenskog izgleda i velike mimske ekspresivnosti, također korištene radi uzdaha u publici koji nikakve veze nemaju s Teslinim intelektualnim kapitalom. Drugim riječima, Tesla je u ovoj predstavi *komad*, zavodnik u odijelima čija stroga i elegantna tamna linija podsjeća na Calvina Kleina, zbog čega je pomalo smiješno kad (neumjesno) citira Goetheova *Fausta*. Što se uvjerljivosti tiče, mogao bi citirati i modne kataloge. No vratimo se temi kazališnog truda. Koliko su se Tomaz Pandur i njegovi performerli pomučili oko otkrivanja Tesline osobne formule? Sudeći po brijunskoj predstavi koju smo nedavno imali prilike vidjeti u zagrebačkom HNK-u, cilj *nije* bio "nešto napraviti", niti zgrabiti gledatelje za revere tragikom izumiteljske sudbine. Naprotiv, kao da se težilo stanju konvencionalno "lijepo" slike koju će publika promatrati udobno pritvorivši kapke, niti ne primjećujući nepotrebno brojna ponavljanja istih gesti, nesposobnost razvijanja dramske situacije, trivijalnosti koreografije. Nije li upravo to granica izvanjskog šarma: sve ono što je privlačno na prvu loptu, u ponavljanjima postaje neugodna banalnost.

Za razliku od Pandurovih glumaca, Željka Sančanin ne izlazi na pozornicu da bi se "svidjela", nego da bi prevrednovala kriterije plesne *doličnosti*. Umjetnički trud utoliko je povezan s određenom mjerom drskosti "pogrešnog citiranja", retoričkog pretjerivanja, svjesno izabranog ekscesa

Rasanjenost

Ne treba nam četiri tisuće stranica Proustova romana da shvatimo kako se iza izvanjske ljepote mistificiranog objekta gledateljske pozornosti možda ne krije briljantnost, već lijenost uma. Mogli bismo čak reći da je spektakl svojevrsna perverzija truda, jer je kompletna energija izvedbe investirana u *decorum*. Zaključno, usudila bih se tvrditi da se Pandur veoma udaljio od «rada sna» kao odrednice vlastita kazališta. San, naime, vrlo često preokreće logiku zbilje, ruga se klišeima, otkriva skrivene sadržaje te definitivno ne služi *osvajanju publike*. Sjetimo se samo trajne skandaloznosti Shakespeareova *Sna Ivanjske noći*, pod čijim djelovanjem sva lica prolaze drastično razotkrivanje potisnute žudnje. Tome nasuprot, Darko Lukić i Tomaz Pandur se žele svidjeti, žele nas smjestiti pred dopadljivu sliku, iz koje na kraju pamtimo tek šampanjac i figure mučeništva (pomalo frivolna kombinacija, zar ne?). U tome je srodnost spektakla, mise i marketinga: njihov je cilj uspostavljanje ideologije koja jamči *skrušenost* publike. Lukićev dramski predložak i Pandurov redateljski postupak nikoga ne ohrabruju na nečuvane, "teslinske" geste. Naprotiv: genijalnost je cirkuski kuriozum, koji nas mora zadiviti i otuđiti od pomisli da se latimo kako izmišljanja, tako i razmišljanja. Publika se mora osjećati "maleno", uprav' sićušno u odnosu na gigantizam odabrane figure. Drugim riječima, ni publika se ne smije *previše truditi*. Zatravljenost i divljenje: to su dobrodošle emocije.

Trud kao tema izvedbene ironizacije

U plesnom događaju pod nazivom *Vertigo/Bloom* koreografkinja Barbare Matijević i Željke Sančanin te redatelja i dramaturga Saše Božića, pozvani smo na sasvim drukčije reakcije. Na tragu izvedbe koju je izvela

kazalište

ovog ljeta u sklopu Eurokaza (predstava *Viva Verdi*), Barbara Matijević ponovo nas najnovijom koreografijom *Vertiga* pita koliko se plesna umjetnica mora fizički potruditi da bi njezino obilježavanje prostora p/okretima dobilo status "predstave". Je li dovoljna serija istih, pomno uvježbanih pokreta? Ili im je potrebno dodati klavirsku pratnju, solo pjevušenje, zagledanost u publiku? Kakvu simetriju možemo pronaći između njezine vrtnje i malenih okruglih bombončića koje u ravnomjernim razmacima ispušta iz usta? Mogu li tišina i

lagano poskakivanje predmeta po parketu činiti ritmički pejzaž? Ironizira li, nadalje, umjetnica tipične strategije performansa, između ostalog i slinu, čije kapljice prate kotrljanje ispljunutih bijelih loptica? Fizički napor okreta često završava blagim sudaranjem sa zidovima, Matijević se služi i kratkotrajnim nestankom s pozornice (zamiče iza "zida" od zvučnika), zatim ponavlja serije pokreta. Budući da se predstava odigrava usred bijela dana, odnosno namjerno je zakazana za ranopodneveni umjesto večernjeg termina, čitav je događaj lišen uobičajenoga "kazališnog" vremena. U njemu možemo prepoznati i vrtuljak (*Vertigo*) kazališnih proba: vraćanja na iste točke, ponavljanja istih plesnih dionica. Nema "konačno" objedinjujućeg okvira, ali možemo pratiti izvjestan *trud*. Matijević ne želi da ga idealiziramo ili glamuriziramo, ali niti da ga uzmemo zdravo za gotovo. U njezinoj definiciji plesa, predstava je niz odsječaka čija namjera ponovo nije "nešto napraviti publici". Naprotiv, publici je poklonjena sloboda kojom gledatelj i inače prate sportska natjecanja: u svakom trenutku mogu skrenuti pogled, ali mogu i nastaviti slijediti serije fizičkih zadataka. Što time dobivaju? Pomalo perfekcionistički užitak "formulacijski" određenog djelovanja.

Trud osporavanja žanra

Željka Sančanin s koreografijom *Bloom* postavlja vokabular suvremenog plesa nasuprot funky-glazbe koja se "obično" karakterizira i kao *plesna glazba*, zbog izrazite ritmičnosti te bogatstva perkusionističke orkestracije. Njezin se ples sastoji od niza hotimice "iznevjerenih očekivanja": tamo gdje publika očekuje entuzijastične njihaje ili korake klupske scene, dobit će mirno stajanje, humorno preuveličavanje pokreta borilačkih vještina, mahanje rukama, hod natraške, stoj na ramenima, posrtanje, čupanje vlastite raspuštene kose, bacanje na pod. U ovoj koreografiji pojavljuje se čak i lutkarski element: kućne papuče s likom vučica postaju "divlja" životinja koju performerica sa značajnim izrazom lica navlači na jednu ruku i jednu nogu, te potom izvodi u šetnju pozornicom. Cijela je tekstualna matrica pjesme uz koju pleše (*Burning*) humorno dvoznačna: izgaranje može značiti senzualno priželjkivanje ljubavničkog dodira, ali i opekline, primljene udarce, bolnu sen-

zaciju kao takvu. Je li ples koji se opire socijalnim konvencijama doista jednak iskustvu patnje? Sudeći po koreografiji Željke Sančanin, nije se samo bolno nositi sa zadanim klišeima odgovaranja na određeni tip društvene glazbe, nego i s asketskim očekivanjima suvremenog plesa, na čijoj pozornici navodno ne smije biti nikakva užitka odgovaranja zvukovnoj matrici. Sančanin je odlična u kritiziranju obaju estetičkih paradigmi, odnosno u stvaranju "trećeg" plesnog jezika, imunog na zabrane propisane s ma koje od disciplinarnih adresa. Za razliku od Pandurovih glumaca, ona ne izlazi na pozornicu da bi se "svidjela", nego da bi prevrednovala kriterije plesne *doličnosti*. Umjetnički trud utoliko je povezan s određenom mjerom drskosti "pogrešnog citiranja", retoričkog pretjerivanja, svjesno izabranog ekscesa.

Ni zabava ni pouka

Vratimo se Timu Etchellsu i njegovu stavu da je kazalište mjesto u kojem se netko oko gledatelja *previše trudi*, te samim time *iskrivljuje ono oko čega se trudi*. Bojim se da je situacija podosta drugačija: u kazalištu susrećem malo truda, mnogo inercije, pa čak i pomanjkanja dubljeg interesa – kako za samu izvedbu, tako i za gledatelje. Suprotno pučkoj predrasudi koja teatar izjednačuje s prodavanjem čarobnog napitka na povišenom podiju glavnog gradskog trga, ni repertoarno ni nezavisno kazalište nikad nisu bili naročito zadržati u namjeri da ikoga *preobrate* ili zgrabe za revere. U prvom slučaju, u "uglednim", tj. financijski stabilnim i politički konzervativnim državnim kućama, smatra se nepristojnim gledateljima previše unositi u lice. Tu smo radi zabave, a ne pouke. *Shut up and dance*. U drugom slučaju, na cesti ili u preuređenoj tvorničkoj hali, smatra se da gledatelj zna misliti svojom

glavom, dakle ne treba ga niti "dresirati" niti "prosvijetliti". Možda nezavisna scena ima revolucionarnih ambicija, ali rijetko i revolucionarnih inicijativa koje nadilaze trajanje predstave. Štrajk obično ne kreće iz kazališnih redova. U širem smislu mogli bismo, doduše, reći da kompletna umjetnička djelatnost "hoće nešto" od vlastite publike, no nitko u službi Muza ne nalikuje namegljivom trgovačkom putniku čija noga između zida i vrata pod svaku cijenu nastoji uvaliti kupcu komplet enciklopedija. Trud koji predstava zahtijeva i od publike i od izvođača sasvim je druge vrste. Na performerskoj, koliko i na dramskoj sceni, kazalište u koje je uloženo bilo izvedbeno bilo recepcijski trud jednostavno ne prihvaća postojeće konvencije ponašanja i mišljenja. Utoliko je Etchells u pravu: ono ne ostavlja ljude ravnodušnima niti uljuljkanima u samozadovoljstvo, jer uprizaruje neposluh, nemir i nelagodu. Podjednako u tragičkom i komičkom registru. Kad ljudi izađu s predstave i danima o njoj debatiraju, riječ je o uistinu dobro postavljenoj pitanju.

Djelovanje rizika

Pritom svi znamo da je "velikih predstava" malo, a kazališni pogon je prilično opsežan. Ne govori li ova činjenica također nešto o težini izvedbenog truda? Čak ni Grotowski, kao "tiranin" spiritualne discipline, nije u svakoj svojoj inscenaciji postizao estetički maksimum. Jer dril sam po sebi nikad nije dovoljan (to je tvrdio i Shakespeare, posvetivši problemu komediju *Izgubljeni ljubavni trud*). Što je, dakle, izraziti kazališni napor, angažman, trud, pregnuće? Možda bismo ga mogli pokušati prepoznati kao kombinaciju kritičnosti i samokritičnosti, nesmirive skepse prema lakim rješenjima i očitim odgovorima, vezujući ga i uz njegovanje poštovanja te pozornosti prema vlastitom "porazu". Možda u toj tegobnoj spremnosti na pitanje, poraz, pogrešku i samopropitivanje leži bar dio majeutike prevratničkog teatra? Tome nasuprot, komercijalno je kazalište spremno, pa i sračunato, jedino na zabavljački "uspjeh". Zato se ne bih složila s Timom Etchellsom: *odvratnost* scenске profesije u daleko je većoj mjeri povezana s predstavama u kojima se nitko ni oko čega ne trudi. Katkad ih čak potpisavši i kao godišnji repertoar eminentnih kazališnih institucija. ■

Na performerskoj, koliko i na dramskoj sceni, kazalište u koje je uloženo bilo izvedbeno bilo recepcijski trud jednostavno ne prihvaća postojeće konvencije ponašanja i mišljenja

Damir Martinović Mrle

Klub ljubitelja političkih maskerada

K ako je, recimo to tako, središte ovoga razgovora riječki performans ili ono što je prepoznato kao Nova riječka scena, krenimo od vaših prvih performansa u okviru čega je Krešo Mustać u nedavnom intervjuu za *Zarez* (broj 176) naveo kako su neki članovi Leta 3, tada pod nazivom *Strukturne ptice*, 1987. u Opatiji izveli happening *Krug*. O kakvom je happeningu riječ i koje ste još performanse i happeninge priređivali kao *Strukturne ptice*?

– U vrijeme dok sam svirao u bendu Termiti, osjetio sam tjelesnu potrebu da radim projekte koji se osim punk glazbe bave i plesom, opernim pjevanjem, scenografskim projekcijama te skladanjem i izvođenjem glazbe koja je bila napravljena samo za određene projekte. Nešto od toga našlo se na kompilaciji *Rijeka – Pariz – Texas*. To podrazumijeva da je na takvim događajima sudjelovalo mnogo ljudi, pa su u to vrijeme bili i eminentni riječki i slovenski umjetnici iz svijeta glazbe, scenografi, videoumjetnici, plesači... Kako se oko toga uvijek motalo mnogo ljudi, došlo je i do nekih novih prijateljstava, druženja i interesa, pa je tako iz tog velikog projekta, tj. njezinih krila, proizašao i bend Let 2, a kasnije i Let 3. Dakle, logično je da su Strukturne ptice nazvane Let 1.

Da se vratimo happeningu Krug. O kakvom je happeningu riječ?

– Priča je govorila o nekakvom vrtlogu u koji upadneš i onda izadeš na nekom drugom mjestu s drukčijim pravilima i logičnostima, a odigravala se na način koji sam gore opisao.

O šišanju i mlaćenju

Osim toga, u spomenutom razgovoru Krešo Mustać je istaknuo da Rijeka osamdesetih godina nije imala performersku scenu te da je doslovno bio jedini u gradu angažiran kao performer. Kakvo je vaše viđenje osamdesetih upravo iz spomenute perspektive performansa, onih konceptualnih i onih rock, punk performansa bunta i provokacija s plemenitim ciljem?

– Krešo je došao tek kasnije, u to vrijeme Strukturne ptice nisu više postojale, a ja sam se intenzivno bavio Letom 2. Bilo je sve puno slađe zato jer mnogo stvari nisi smio. Lako ti se moglo dogoditi da, ako prošećeš gradom, te tadašnja vlast ošiša i premlati ili čak ubije. Imali smo svi unikatne crne kožnate jakne koje nam je šivao Gus, koji se tada upravo vratio

iz Londona. Nekima bi sašio i kapu koja je podsjećala na SS, tako da smo samom pojavom nekima već u startu bili nepodnošljivi. Ja bih se znao bacati niz padinu na prsa sve dok ne bih na sebi poderao sve osim kose; volio sam plesati i trčati unatrag, pa sam jednom utrčao u mesnicu gdje me mesar ugrizao za meso... Tek kasnije sam shvatio da je to bio Krešo, vidjevši ga kako u Palachu bruši neko željezo. Sljedeći put se skoro objesio dok nam je narrantica zapovjedila: "A SADA IDITE I RAŽMISLITE O TOME". To je jedino čega se sjećam. Inače, pojavom punka u Rijeci policija je osnovala Potkomisiju za rock, koja je jednom tjedno organizirala sastanke na kojima se raspravljalo o bendovima i gdje smo morali čitati tekstove pjesama, a bandu Dr. STEEL je savjetovano da promijeni ime. Naime, bend je tada nosio ime NOŽ U LEDA.

Bojan Mušćet (usp. Sušačka revija, broj 34-35, 2001.) istaknuo je kako su Umjetnici ulice bili nadahnuti grupom Clash te da su u crnim kožnatim jaknama i crnim trapericama tada jedini "imali potpuno definirani stilski izričaj, od glazbe do izgleda", a Prlja je ubrzo postao prepoznatljiviji znak grupe. Koje su grupe s tadašnje riječke rock scene radile i na vizualnom osmišljavanju svojih nastupa?

– U to vrijeme su svi nosili kožnate jakne i nije mi poznato da su Umjetnici ulice imali specifičan scenski nastup. Jedini koji su imali scenski nastup su bili Termiti.

Možete li se ipak prisjetiti nekih izvedbenih događanja oko Kluba Palach, zatim performansa Line Busov, Zorana Štajdubara Zoffa, Marije Štrajh tib osamdesetih?

– Grč je bio fenomenalan bend, ostavljali su jak dojam uz vrhunsku glazbu, komadanjem teleće glave sjekirom i suzavcem na kraju... Sjećam se da je jedne godine u Palachu bio Tjedan performansa. Ne sjećam se više tko je sve sudjelovao, ali tu sam prvi put u životu izveo svoj performans na način da sam svojim tijelom slikao po platnu i u svemu se dodatno koristio videom.

Kako je došlo do susreta Strukturnih ptica i Umjetnici ulice? Koliko mi je poznato, negdje u to vrijeme Zoran Prodanović Prlja ostvaruje scenska iskustva u grupi Umjetnici ulice.

– Zatulumarili smo nakon neke probe Strukturnih ptica

Suzana Marjanić

S jednim od čelnih i kreativnih "brkonja i brčina" Leta 3 razgovaramo o njegovim počecima u riječkoj punk grupi Termiti, nakon čega je djelovao u multimedijalnim projektima Strukturnih ptica, odnosno Letu 1, o riječkom performansu ili onomu što je prepoznato kao Nova riječka scena, o Let 3 te vizualijama – brčinama, megafalusima, nakurnjacima, narodnim nošnjama naroda i narodnosti bivše Jugoslavije...

Danas svatko piše, novinari su priglupi, nemaju podloge, nisu educirani, mediji zatupljuju ljude. Let 3 je tu da lupanjem kurca po čelu krijepi i osvježuje napaćeni narod. To nam uspijeva, i zato se tome svi zajedno veselimo

– kod moje bivše djevojke – baskistice iz Cacadou Looka. One su tek počinjale svirati, pa smo dan nakon tuluma otišli na njihovu probu da im pomognemo oko pjesama. Kada su one otišle, uzeli smo instrumente i počeli smo svirati. Tako svaki dan. U deset dana napravili smo deset pjesama. Prva pjesma bila je *Ne trebam te*, pa *Sam u vodi*...

Zahodska školjka na glavi

Damir Čargonja-Čarli (usp. Zarez, broj 174) istaknuo je dva događaja povezana uz Termiti: prvi koji se dogodio u Kristalnoj dvorani hotela Kvarner u Opatiji kada je frontman grupe Predrag Krašević na maturnoj zabavi izišao na pozornicu pred uspaničene roditelje i djecu s WC školjkom na glavi, a drugi kada je u školskoj dvorani na Zametu žiletom izrezao vlastiti trbuh. Pritom nadovezuje kako su navedeni događaji vjerojatno, među ostalim, utjecali i na vaše performativno djelovanje.

– Čarli malo fantazira. Ovo nema veze s maturnom zabavom... To je bio jedan grupni koncert na kojem su osim Termita svirali Paraf, Buldožer, Na lepej prijazni, Parobrod S.U.S. i drugi. Naš nastup je bio žustar, energičan, direktan – kao šaka među oči. Skočivši nekoliko puta, pod nama je pukla pozornica, a Kralj je umjesto šešira nosio zahodsku školjku i zasuo kristalnu dvoranu hotela Kvarner vrećom guščjeg perja. Dio našeg nastupa može se vidjeti u dokumentarnom filmu *Ritam rock plemena* o riječkom rocku. Također nije istina da je izrezao trbuh u školskoj dvorani nego se to desilo na koncertu Termita. Nakon tog sam se koncerta zajedno s klavijaturistom Josipom Krošnjakom pridružio bendu jer su tadašnji muzičari napustili isti. Zašto se to dogodilo, još ne znam. Od Termita je Let 3 preuzeo i obradio pjesmu *Vjeran pas* i razbacivanje perja po zadanom prostoru. Mislim da su obje stvari prejake da padnu u zaborav. Sve druge stvari dolaze iz Strukturnih ptica.

O kakvom je vodviljskom showu riječ, a koji Bojan Mušćet spominje pod nazivom IV. nürnbergski kongres ljudske kave i ramazzotija u opatijskom klubu mladih "48"? I koje se godine održala ta, kako je Mušćet naziva, parafraza, varijanta Top liste nadrealista ili Audicije?

– To se događalo u drugoj polovici sedamdesetih. Bavili smo se nekim glupim hu-

morom koji je nama i našim prijateljima bio jako smiješan. To nas je jako zabavljalo i činili smo to dok nam sastajanje i druženje radi obaveza nije počelo predstavljati probleme, pa kako smo se spontano počeli time baviti tako smo spontano malo po malo i prekinuli s time. Ne bih potezao nikakve paralele s Audicijom i Top listom...

Sisatog me nose na Glavanovo

Često ste izvodili i ulične performanse, primjerice, spomenimo Kolektivno samoubojstvo kod spomenika bana i konjanika-ratnika Josipa Jelačića, a gdje ste uz pomoć streljačkog voda sastavljenog od starica u žalosti s umjetnim brkovima izveli "kolektivno samoubojstvo". Jeste li i u Rijeci priređivali ulične atrakcije-provokacije, ponavljam, s plemenitim ciljem?

– Svako naše javno pojavljivanje mora u sebi nositi izražen plemeniti cilj, inače to ne bismo radili. Što se Rijeke tiče, otkrivanje i darivanje spomenika *Babin kurac* na Trgu Republike 2001. bio je plemenit čin *par excellence*, tim više što je spomenik završio u fundusu Muzeja grada Rijeke. Također, iz znamenite procesije *Sisatog me nose na Glavanovo* iz 2000. svi su mogli mnogo naučiti. Nakon toga smo spomenik nosili u još neke gradove. Jedna od interesantnijih akcija je svakako posjet Ljubljani u trenutku kada su u blizini bili George Bush i Vladimir Putin na Brdu kod Kranja. Tamo spomenik nismo uspjeli postaviti jer nas je policija nadlijetala helikopterima, opkolila i otjerala na neko parkiralište na suprotnu stranu grada gdje su nas onda posjećivali novinari. Na spomen ploči ispod BABE je pisalo: "Donacija grupe Let 3 slovenskom narodu u bratskim narodima Rusije i Amerike." Na samom vrhu spolovila nalazio se golub mira oko kojega su bile zabijene zastavice triju država.

Dada-riblje kravate

Kako tumačite da ste Slovence nedavno uvrijedili nagim stražnjicama? Pritom ste izjavili da "dok Slovenci nisu bili u EU, sve je bilo u redu", dakle, prije navodno nije bilo cenzure takva tipa. Ipak, čini mi se da bi potpuno ista reakcija uslijedila da ste navedeni čin izveli kod nas u jednoj od emisija tipa Tistega lepega popodneva, gdje ste se u nastu-

razgovor

pu uživo pojavili u bijelim blaćama izrezanima na stražnjici, a iz stražnjica vam je virila crvena ruža. Pritom ste, u tom dadaističkom kostimografskom kolažu, imali svježju ribu oko vrata i kapu s hrvatskim grbom. Osobno, zanima me je li netko uopće reagirao zbog mrtvih riba oko vrata?

– Mrtve ribe jedemo svaki dan. Ako netko misli da bismo ih trebali jesti žive, možda ima pravo, u svakom slučaju to bi bilo svježije, a time i zdravije, pa na taj način možda to uđe u kategoriju zdrave prehrane.

Željela sam samo naglasiti da neke ne vrijeda nagost tijela, dapače, riječ je o ceremoniji proslave ničim sputanoga, anarhičnoga tijela, nego su zgroženi odnosom prema životinjama, u konkretnom slučaju – prema zmijskom stvorenju ili pak prebačenom janjetu oko vrata koje ste koristili kao prepoznatljiv ikonografski simbol na nekim svojim fotografijama.

– Isus je vodio stado preko vode i janje oko vrata kao simbol prisnosti i prijateljstva, pa ovo možemo smatrati činom ljubavi prema životinjama. Oba janjeta imala su ljudska imena – Žvone i Davor, što potvrđuje našu prisnost i međusobnu komunikaciju. Zvoni i Davoru je bilo lijepo maziti se s nama, pa su neprestano meketali i lizali nas po intimnim dijelovima tijela...

Tragom spomenutoga. Često ste uvodili životinje u svojim nastupima, očito i navedenim potencirajući element spektakularnosti i senzacionalnosti. Gdje ste pribavili zmiju (za potrebe scene očito narkotiziranu) koju ste uveli u svoj sjajan nastup na otvorenju Festivala svjetskog kazališta 2005.? Dakle, moja osobna zamjerka, svjesna sam da vam navedeno ništa ne znači, odnosi se na uvođenje takve vrste spektakla sa životinjama.

– Ne pričaj pizdarije, ne znam otkud ti to da je zmija bila narkotizirana? Ja volim životinje i zmiju bih radije uvijek jebo, nego mučio i drogirao. Kakva je to uopće riječ narkotizirana? Naravno da nije. Zmije i općenito životinjski svijet igra veoma bitnu umjetničko-savjetodavnu ulogu u radu Leta 3. Podsjetit ću te na sve što se dogodilo oko našeg prethodnjeg albuma *Jedina*, kada se cijeli životinjski svijet digao na noge i zahtijevao da se album umnoži. Mada se nismo s time slagali, možda se tijekom vremena ispostavilo da su životinje ipak bile u pravu, a tako nešto ne možemo negirati ili ignorirati. Kao što sam već spomenuo, podsjećam te da su dvije ovce, Žvone i Davor, bile bitan faktor na jako puno naših koncerata, kao uostalom i zmija koju nam je posudio jedan prijatelj iz Rijeke. Ona i Martina Vrbos su brzo pronašle zajednički jezik.

Let 3 vizualije

Kako komentirate kritiku objavljenu na portalu www.muzika.hr, a prema kojoj ste navodno "postali izrazito naporni" otkad su vam koreografija i scenski nastup navodno važniji od same glazbe?

– To može izjaviti samo onaj koji ne razumije glazbu i ne zna je slušati, nema razvijene receptore, pa je glazbeno ograničen. Ili pak ne može provariti i vizualno i audio odjednom. To je teško, žalosno. Danas svatko piše, novinari su priglupi, nemaju podloge, nisu educirani, mediji zatupljuju ljude. Let 3 je tu da lupanjem kurca po čelu krijepi i osvješćuje napaćeni narod. To nam uspijeva i zato se tome svi zajedno veselimo. Inače, mi nje-gujemo i male klupske i velike dvoranske koncerte. Bez obzira koliko smo trenutačno veliki bend, ne želimo se odreći malih klupskih koncerata na kojima sviramo samo nas šestorica bez dodatnih gostiju i specijalnih efekata, jer je takva atmosfera nezamjenjiva. S druge strane, dvorane i velike pozornice pružaju sve ono što se ne može postići na maloj klupskoj pozornici. Vladamo i jednim i drugim, i uživamo do krajnjih granica.

Kada ste počeli osjećati da je vrlo bitna i vizualna komponenta na pozornici – kostimografija i scenografija?

– Vizualna komponenta je sastavni dio našeg izraza. Jedno bez drugog ne ide; ljudi imaju oči i uši.

Kako ste osmislili brčine, mega-faluse i nakurnjake za svoje izvedbe?

– Svake noći sam glavni glumac u svojim filmovima.

Obično nastupate u kostimima koje su dizajnirale Ivana Popović i Tajči Čekada. Pored

navedenoga, kojim se etnografskim detaljima isto tako koristite u osmišljavanju kostima (npr. kostimografija zvončara očito je u vašim kostimima odigrala bitnu ulogu).

– Najsvježiji primjer je korištenje narodnih nošnji naroda i narodnosti bivše Jugoslavije na albumu *Bombardiranje Srbije i Čačka*. Neposredno prije toga koristili smo nošnje iz opere *Ero s onoga svijeta*, a malo prije toga i nakurnjake specijalno napravljene za nas u Mrkoplju. Kada bismo se prošetalii kroz povijest Leta 3, vjerojatno bismo pronašli još neke kostime koji imaju neku podsvesnu vezu s etnografskim motivima, ali ovi koje sam spomenuo su najkonkretniji.

S obzirom na to da ste poznati i po brojnim kazališnim suradnjama (npr. spomenimo ovom prilikom samo Fedru u režiji Ivice Buljana), možete li izdvojiti najdominirajući susret u spomenutoj vrsti suradnje?

– Za tu predstavu smo izmislili i izradili instrumente koje smo ukomponirali u Francuski paviljon tako da je on sam u tom trenutku s nama i publikom funkcionirao kao jedan veliki instrument. Tu je kvaliteta i sposobnost banda da eksperimentira, pomiče granice...

Prošle godine na Venecijanskom bijenalu arhitekture sudjelovali ste i kao autor glazbe za prostornu instalaciju Sights and Sounds of Croatia s mobilnim robotom (autori modela robota: Željko Kranjčević Winter i Stjepan Bukvić, autor videa: Gonzo). Kako je nastala suradnja na navedenom projektu i o kakvoj je glazbi riječ?

– Suradujemo već jako dugo. Zajednički smo realizirali projekt *Babin kurac*. Spomenutu sam prostornu instalaciju

realizirao na jako složenom audio 16-kanalnom sistemu od kojih je jedan kanal imao i sam robot, pa je tako šecući okolo fizički nosio određene zvukove koji su bili sastavni dio aranžmana same pjesme. Dojam je bio kao da se kupaš u raj u tonova koji su svuda oko tebe. Radim već neko vrijeme na projektu M.U.Z.I.S. koji se bavi instalacijom zvuka i slike u nekom prostoru. U ovom slučaju, to je jednim dijelom bilo zastupljeno i na Venecijanskom bijenalu, a projekt će se nastaviti kroz naše velike dvoranske koncerte koji će se manifestirati ove godine.

Art grad Hartera

Osim toga, uz Sašu Randića i Idisa Turata organizirali ste i Klub ljubitelja buke. Kakvo je stanje oko realizacije centra alternativne kulture Hartera?

– To je jako složena priča. Osnovali smo poduzeće K.Lj. B. Osmislili smo cijeli projekt programski i arhitektonski. U tom kontekstu sam osnovao diskografsku kuću Ciklama Records koja je pod kućom Dallas Records. Cilj je promidžba i razvoj riječke kulture koja bi u Harteri (prostor stare tvornice papira) našla svoje mjesto i funkcionirala kao nekakav umjetnički grad. Tu smo održali dva uspješna festivala, a ove godine smo promovirali prvo Ciklamino izdanje a to je kompilacija Strašni Riječani riječkih bendova. Ne znam kada će doći do realizacije ovog projekta, ali me rastužuje jer mi se čini da smo u svemu do sada bili prebrzi.

Naime, kako ste točno zamislili tu revitalizaciju bivše tvornice papira Hartera? Što bi sve takav umjetnički grad mogao ili želio sadržavati? Svjedoci

smo nekoliko takvih dugotrajnih pokušaja – npr. mislim da je dovoljno spomenuti zagrebačku Tvornicu Jedinstvo ili pak projekt "Podzemni grad XXI" Labin Art Expressa...

– U ovakvim projektima najvažniji su ljudi. Rijeka trenutno ima pedesetak mladih bendova kojima treba dati prostora i poticaja da se razvijaju. Uz njih ima mnogo drugih performerera, likovnih umjetnika, dizajnera, videoumjetnika i svih onih koji se bave umjetnostima na novim tehnologijama, studijskih snimatelja, producenata... Ako se svi nađu na jednom prostoru gdje mogu djelovati, početak će intenzivno surađivati i onda postoji vjerojatnost da se rodi neka nova umjetnost i scena u kojoj ćemo onda svi moći uživati.

Urednik ste spomenute kompilacije Strašni Riječani koja okuplja pet riječkih bendova – Invert, OŠ Sulud III, One Piece Puzzle, Downfall i Father. Jeste li zadovoljni njihovom nedavnom (12. prosinca 2006.) multimedijalnom prezentacijom u Močvari? Inače, navedena je kompilacija na portalu www.ri-rock.com. ocijenjena kao prvi presjek rock scene nakon dvadeset godina.

– Jako sam zadovoljan; bila je to Rijeka u malom: DAN HARTERE U ZAGREBU.

I za kraj. Čarli me uputio na vašu izjavu prema kojoj smatrate da je alternativna kultura u Rijeci zapravo riječki folklor. Na temelju čega to zaključujete i koji su centri tog "alternativnog folklor"?

– "Moja Rijeka je najljepši grad/ u njemu vlada rokovski sklad/ gitaru svira i star i mlad/ i dok na lukobranu galebovi klikću / ja najviše štujem riječku pičku." ☺

Izložba Slavena Tolja *Izvan sezone*, Umjetnička galerija Dubrovnik, od 21. prosinca 2006. do 4. veljače 2007.

PONEDJELJKOM

Sportski prilog na osam stranica u boji

SPORT

UTORKOM

Prilog o kulturi na osam stranica u boji

Kultura

SRIJEDOM

Mmedia GOSPODARSTVO

Prilozi o gospodarstvu i multimediji, svaki na osam stranica u boji

ČETVRTKOM

HRVATSKA EUROPA & SVIJET

Vanjskopolitički prilog na osam stranica u boji

PETKOM

Najopsežniji program hrvatskih televizijskih postaja na 16 stranica u boji

RTV vodič

SUBOTOM

Vrhunac tjedna

7 dana

UREDNIŠTVO - Telefon: 61 61 680 i 61 61 682 / Faks: 61 61 650 i 61 61 602 / E-mail: vjesnik@vjesnik.hr / MARKETING: Telefon: 61 61 709 / Faks: 61 61 669 / E-mail: marketing@vjesnik.hr

Pigmallion i gđa. Freud

Dinko Delić

Ovaj roman "klizi", pretače se iz verističkih predjela u nagovještaj romantičarske humoreske, graniči se se s ezoteričkim, nagovještava putopis, sugerira ljubavnu dramu raznodobnih ljubavnika. Riječ je o romanu digresije, stalnog odlaganja izvršenja radnje i cilja pripovijedanja, romanu isprepletenosti različitih događaja i različitih priča

Edin Hadžić, *Nišan*, Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske, Zagreb 2006.

Razgovor je u romanu *Nišan* osnovni ambijent, dominantni virtuelni (estetički) prostor. Sofija u Bugarskoj, Zagreb u Hrvatskoj, Ohrid u Makedoniji i Sarajevo u BiH samo su označitelji - scene u kojima čitalac prepoznaje kulturološke pretpostavke zbivanja i antropološka baza u lokaliziranju likova. Gradski prostor, ulice i trgovi, parkovi i tramvaji, raspoređeni su tako da služe kao pozorišna scenografija za verbalnu dekonstrukciju prikazanih identiteta. A u govoru istražuju se osobnosti, ljuštire potrošenih emocija, *melange* kulturalnog prožimanja i transcendentnost jezičkog nasuprot ordinarne prolaznosti.

Niti zamršene stvarnosti

Radnja romana *Nišan* dijalogizira se retroaktivno od Sofije, 06. 06. (završne godine) i Zagreba 13. 06. (početne godine), zatim Sarajeva, Zagreba, Ohrida i, opet, Zagreba. Osim glavnih likova; Nazmije ("Zlovoljnos", pigmalliona, tajanstvenog vodiča - istraživača priče) i doktorke Nikolić (polu-Romkinje, probudene, inicirane osobe), pojavljuju se još i Zenit (Nazmijin brat) i Katarina (Zenitova žena), Katja (medicinska sestra), Aca Faca (Rom iz Sarajeva), homoseksualci i skinheads u parku, Ivica ("šminker", školski drug) i Josip "manipulator" iz marketa, a u vanambijentalnom pripovijedanju ističu se epizode kao: Nazmijina platonska "avantura" sa radnom kolegicom, Nikolićkin starac sa francuskom kapom i pričom o osmjesima, Nazmijin san o "savršenosti" ljepotici iz tramvaja/autobusa, Nazmijina teorija o krivulji vremena i krivulji razvoja čovječanstva, te na kraju Nikolićkin san o sprovodu i stećku.

Hadžićev roman "klizi", pretače se iz verističkih predjela (zagrebačke ulice i parkovi, poslovni prostori) u nagovještaj romantičarske humoreske (Romi, Aca Faca), graniči se se sa ezoteričkim (težnja za savršenom pričom, za "nišan-riječima"); priča kao opstajanje/zabava; spoznajni/podsvjesni snovi), nagovje-

štava putopis (Sarajevo, Ohrid, Sofija), sugerise (ali ne realizira) ljubavnu dramu raznodobnih ljubavnika. *Nišan* je roman digresije, stalnog odlaganja izvršenja radnje i cilja pripovijedanja, roman isprepletenosti različitih događaja (perifernih i centralnih - ako se mogu odrediti centralni događaji ovdje) i različitih priča (priča u priči, priča pored priče). Otuda čitalac sporo i nesigurno napreduje u mrežama Hadžićevog teksta. I ne biva prevaren i zaveden magijom pripovijedanja, već zbunjen nitima upletene stvarnosti koja je, prema Hadžiću, nejasna i zamršena *per se*.

Hadžić sugerise fluidnost ne samo u razvoju pripovjedačkih motiva, već umjesto jednog ili dva završetka, pretpostavlja različite (još neostvarene) mogućnosti. Poslije Nikolićkinog boravka u Bugarskoj, nije poznato ni gdje je Nazmija, ni s kim, ni šta radi, a to nudi beskonačni niz mogućnosti i razrješenja. Svako nametanje pravca i smjera uništilo bi strukturu "romana reke", kao što u istoimenom romanu pokazuje Dubravka Ugrešić.

Stvarnost nerazgraničena od sna

Otuda, nagovještavajući *Nišan* kao roman-reku (nevelikog obima), odnosno roman-deltu, Hadžić imanentno razvija simbol ušća slično Hadžemu Hajdareviću u poeziji. Time *Nišan* postaje roman-more, topos pamćenja i kuća riječi "sa milion prozora" kako je govorio Henry James. Tako se, u velikoj mjeri, opravdava difuzna sila koju, pred zbunjenim čitaocem, proizvodi ne-baš-uređena hrpa artefakata u tekstu. Ta hrpa artefakata odaje Edina Hadžića kao neiskusnog, ali maštovitog i talentovanog autora sa širokim obrazovanjem i bogatom kulturom.

Hadžić permanentnom rastavnošću (ili/ili), odnosno nepravom sastavnošću (i/ili) producira tekst koji se neprestano otvara prema novim mogućnostima zbivanja/pripovijedanja. Takav znakovni sistem u kome vlada promjenljivi *code* gradi sliku stvarnosti nerazgraničenu od sna. Ali matematički modeli analiziranja historije/kulture, koje autor mjestimično upotrebljava kao stilsku distinkciju prema banalnosti svakodnevnice, više su izraz potrebe za izgubljenom (a žuđenom) jasnoćom subjekta što tumara usred latentnog haosa, nego li metod spoznaje. Dakle, tipično ljudski: "ratio, ergo sum" u žaru prigušenih strasti a prekriven neprozirnim velovima slutnje. Tako doktorka Nikolić mora otputovati u Bugarsku da se uvjeri u ono što već zna. Sama je među riječima, ali sada korak bliže sebi i dimenziju dublje u ponoru vlastitoga ida.

Hadžić implementira tradicionalistički (orijentalni) motiv o narodnom mudracu (šejhu, Kaimi-babi, Nasrudin hodži) koji među ljudima širi moralnost i prosvjećenje, najčešće u formi poučne priče (anegdote, zagonetke, basne). Ta parabolička tekstura sadržana je i u sufijskoj literaturi (Mesnevija, npr.), a javlja se kao odbljesak "pripovjedačke

Hadžić implementira tradicionalistički (orijentalni) motiv o narodnom mudracu koji među ljudima širi moralnost i prosvjećenje, najčešće u formi poučne priče. Ta parabolička tekstura sadržana je i u sufijskoj literaturi (Mesnevija, npr.), a javlja se kao odbljesak "pripovjedačke Bosne" ili, još dalje, u *1001 noći*. Pomenuti motiv implementira se u gradski, zagrebački, zapadnoevropski ambijent, gdje je prosvjetiteljski duh imao drugačiju pojavnost

Iako Hadžić manifestira anahronu tezu povjerenja prema jeziku" - unatoč tezama savremenog (post)strukturalizma o "pražnjenju označitelja" i "automatizmu simulacije" - rezultat je najbolji kada romaneskna spekulacija biva potisnuta iza. Tada dominira intimni dijalog Nazmije i Tee vođen opušteno između živih ljudskih bića u toploj emocionalnoj razmjeni

Bosne" gdje je naracija (igra, ples) jednaka egzistenciji kao kod Andrića (Aska, Ćorkan) ili, još dalje, u *1001 noći* gdje pripovijeda Šeherezada na Šahrijarovom dvoru. Pomenuti motiv implementira se u gradski, zagrebački, zapadnoevropski ambijent (kulturni krug), gdje je prosvjetiteljski duh imao drugačiju pojavnost. Opravdanje za taj "gerilski" čin nalazimo u činjenici da su i Zagreb i Hrvatska (kao i Venecija i Andaluzija, uostalom) historijski "inficirani" orijentalnom kulturom. A pojedinost da je inicijant žena, podložna uticaju mentora muškarca, Hadžiću bi mogla zamjeriti kritika koja se bavi ženskim pismom. Patrijarhalni tradicionalistički model u tretiranju *gendera* meta je oštih prigovora feminističke i postfeminističke teorijske misli.

Erotska igra teze i antiteze

No, Hadžićev roman *Nišan* vibrira između klasičnih teorijskih odrednica *novel* i *romance*. Možemo ga gledati između "fakata" i fikcije, između prošlosti i sadašnjosti, između tradicije i emancipacije. To je roman difuzne strukture, najbliži postupcima koje primjenjuje Irfan Horozović u romanima *Sličan čovjek* i *Berlinski nepoznati prolaznik*. Iako Hadžić manifestira anahronu tezu povjerenja prema jeziku i ne odmiče se od Heideggerovskog shvatanja da je "jezik kuća bitka" - unatoč tezama savremenog (post)strukturalizma o "pražnjenju označitelja" i "automatizmu simulacije" - rezultat je najbolji kada romaneskna spekulacija koju autor gradi na makro-planu biva potisnuta iza. Tada dominira intimni dijalog Nazmije i Tee vođen opušteno između živih ljudskih bića u toploj emocionalnoj razmjeni. Tada gledamo vječnu erotsku igru teze i antiteze, arhetipski "konflikt" između Yanga i Yina između Chronosa i Gaia - psihoanalizu u kojoj su ravnopravno i Pigmallion i gospođa Freud. ■

Mozaik bogatstva i bijede, tuge i smijeha

Jasmina Vojvodić

Ova zbirka priča srpske spisateljice koja živi u Amsterdamu, prvi puta objavljena 2004. u Poljskoj na poljskom jeziku, sastavljena je od šest zapisa o životu mladih ljudi u Rusiji, koji su na svojoj koži osjetili generacijski i društveni prijelom s kraja devedesetih. Priče su međusobno odvojene poput otoka koje povezuje isto more razočaranja, bolesti i propadanja

Ana Uzelac, *Deca Putina*. Fabrika knjiga. Edicija Reč. Beograd, 2005.

Nedavno mi je u ruke došla knjiga srpske spisateljice Ane Uzelac pod naslovom *Deca Putina*. Moram priznati da me naslov odmah zainteresirao i potaknuo na razmišljanje što su i tko su Putinova djeca? Možemo slobodno reći da književni naslov vrlo često živi vlastiti život, u kojemu nam je tema ili najavljena ili sažeta, ili je pak naslov provokativan. Ovaj je višestruko asocijativan. U prvom redu podsjeća na trilogiju Anatolija R bakova *Djeca Arbata*. Možda je druga asocijacija ipak nešto snažnija jer nosi ime Putina, a zašto to ne bi bio Vladimir Vladimirovič, aktualni predsjednik Ruske Federacije, pa knjiga koju imamo u rukama zasigurno najavljuje da će govoriti o mladom naraštaju u vrijeme njegove vlasti. Kada knjigu počnemo čitati, nameće nam se treća asocijacija. Ne, nije riječ o predsjedniku Putinu nego o toponimskom određenju. Putino je, naime, konkretno selo nedaleko od Perma. Tako nas je Ana Uzelac dala navesti na različite puteve kao da igramo igru asocijacija, pri čemu mislim da je naslov nadasve uspješan. U svim asocijacijama ima ponešto istine.

Mučenje mladih vojnika

Knjiga je inače nastala tijekom 2001. i 2002. u Rusiji, gdje je autorica radila kao novinarka, dopisnica jednoga poljskog lista. Ana Uzelac zapisivala je svoje putovanje kroz Rusiju, a krug se njezina kretanja dade očitovati sljedećim mjestima: Putino – Ufa – Nižnij Novgorod – Sankt-Peterburg – Gatčina – Moskva. Zbirka je sastavljena od ukupno šest zapisa o životu mladih ljudi, "Putinove djece", koji su na svojoj koži osjetili generacijski i društveni prijelom s kraja devedesetih. Priče su međusobno odvojene poput otoka koje povezuje isto more razočaranja, bolesti i propadanja.

Ako kažemo da je spektar problema o kojima progovara Uzelčeva, pijanstvo, droga, *djedovišina*, PTSP, ali i usamljenost, bijeda te preveliko bogatstvo, jasno nam je da je autorica ušla u srž i da je

uspjela otvoriti svoje sugovornike, koji na vrlo iskren način progovaraju o nekim temama koje su u Rusiji dugo bile tabuizirane.

Prva priča govori o malom provincijskom mjestu Putinu, odsječenom od svijeta, u kojemu se mještani teško nose s problemima alkoholizma, siromaštva i razočaranja. Jedan od najvećih problema je *djedovišina* ili mučenje mladih vojnika tijekom služenja vojnog roka, koju časnici posve toleriraju. U Rusiji se vojska služi dvije godine, a osim izgubljenog vremena koje bi mogli provesti na nekom od sveučilišta, mladi se Rusi boje torture koja izgleda nezaobilaznom. Jedan od onih koji odlaze iz umirućeg sela je Serjoga Popov, za kojega će u epilogu stajati nota da ga nisu maltretirali.

Bad rock chick na ruski način

Druga priča, *Devojka koja zna šta je blues*, koja počinje motom iz pjesme Billie Holiday, uvodi nas u glazbene prostore popularne ruske pjevačice Zemfire. Ali to nije samo priča o njezinoj glazbi. U zapisu se progovara o problemima ruskoga rocka i loše pop glazbe koja se počela vrtjeti, ili kako reče jedan od aktera: "Stari ruski rok nije više umeo da peva na tom jeziku. Jeftini pop nije hteo". Zemfira se našla u procjepu i uspjela je otvoriti teme koje su tinjale u mnogim mladim ljudima "na rubu", poput alkohola, droge, AIDS-a, lezbijske ljubavi, što tematski i jezično odgovara novim naraštajima. Stvorena je nova država, pa i novi jezik, a Zemfira je propjevala na tom "novoslijepljenom" jeziku ruske mladeži koja u njoj prepoznaje "svoju" curu iz Ufe ili *bad rock chick* na ruski način.

Treći je zapis gotovo najsumorniji, jer se bavi teško rješivim problemima suvremene Rusije – drogom, prostitucijom i AIDS-om, odnosno HIV pozitivnim osobama. Ta je priča, inače naslovljena *Petrograd 37,3*, što je stupanj tjelesne temperature oboljelih, pisana u obliku razgovora, ali i osobnih ispovijesti peterburških narkomana. Maks, Dima i Edik otkrivaju pred nama najveće tajne vlastita života, iz čijih priča naziremo veliku toplinu i iskrenost. Njihovi životi više o koncu i uz velika razočaranja ili pitanja, što bi bilo da su sazrijevali na drukčiji način, u njima postoji velika volja za životom i pomoći drugima. Uz potporu stranih donacija organizirali su se tako da pomažu prostitutkama i narkomanima u pojedinim kvartovima, dijeleći im topli čaj i brošure o zaštiti, prevenciji i liječenju. S jedne strane, fascinantne zvuče brojke zaraženih u tom gradu, koji u statistici prednjači pred drugima u Ruskoj Federaciji i inertnosti države da problem sagleda, te, s druge strane, pitanje koje postavlja Dima, okrećući se u prošlost svoga mladog života: je li njegov život mogao izgledati drukčije da je rastao u nekoj zgradi u središtu grada pokraj muzeja i kazališta, te bi li tada probao heroin? Ali on je odrastao u jednoličnim, tmurnim i dosadnim blokovima "u kojima čovek ima jednostavan izbor: možeš ili da piješ ili da se drogiraš. Ili da umreš od dosade".

Zašto ratujemo na tuđem teritoriju?

Četvrta je priča posvećena problemima ženske osamljenosti i samohranih majki, kojih je, statistika opet bilježi, svakim danom sve više. I ovdje je riječ o blokovima, takozvanim "hruščovkama" ili poznatim petokatnicama građenim u Sovjetskom Savezu u vrijeme Nikite Hruščova ne bi li se riješili stambeni problemi. Glavne su junakinje, stanovnice tih blokova u Gatčini, predgrađu Sankt-Peterburga, čije priče bilježi Ana koja se s njima upoznala preko *chata*. U razgovoru s mladima i starijima vidi se velika razlika. Stariji nukaju mlade djevojke da se što prije udaju, a one vrlo brzo izlaze iz tih brakova u kojima su stekle djecu. S razočaranjem gledaju na svijet i muške stavove, pa se ta reportaža nimalo slučajno zove *Jer njima stvarno fali poneka daska u glavi...*

Peti zapis nosi naslov *Ostavi taj rat za sobom* i ponovo se dotiče vojnih obveza, ali i konkretnog ratovanja u novijoj ruskoj povijesti. Riječ je najvećim dijelom o povratnicima iz čečenskog, ali i afganistanskog rata. Svi povratnici imaju psihičkih i socijalnih problema prilikom uklapanja u svakodnevni civilni život, a neki se od njih odlučuju ponovo vratiti na ratište. Vijetnamski, afganistanski te čečenski sindrom, koji se pokušavaju riješiti u jednoj zdravstvenoj ustanovi u Nižnem Novgorodu, progovara o najvećem čovjekovu problemu i njegovoj prvoj zapovijedi: Ne ubij! Znaju to dobro liječnici iz ustanova gdje se problemi pokušavaju barem zabilježiti ako ne riješiti, jer "oni su ubijali. I bili su ubijani. A ne možete se u životu bezbolno očešati o smrt. Ni o svoju ni o tuđu. Ni od tuđe ni od svoje ruke", kako reče Irina Vladimirovna, već oguglala pomalo na probleme svojih pacijenata. Anatolij Ivanovič Somov, jedan od Aninih sugovornika i veterana afganistanskog rata, pokušava dati genezu ruskih ratovanja, polazeći od Drugoga svjetskog, odakle su se borci vraćali fizički i psihički oštećeni, ali strana na kojoj su se borili te pozicija vlastite domovine u to vrijeme bila je pobjednička. U afganistanskom su se ratu već počele javljati sumnje i, unatoč ideološkim pripremama, teško je bilo ne

postavljati pitanja političke pogreške: zašto ratujemo na tuđem teritoriju? Potpuno je nejasan posljednji, čečenski rat protiv vlastitih građana u kojemu ratuje Nova Rusija, nejasna, lišena ideologije i korumpirana, ravnodušna prema sudbini svojih građana, pa se može zaključiti da taj rat vode bogati, dok siromašni u njemu ginu. On se službeno izbjegava zvati ratom. Prozvali su ga "antiterorističkom kampanjom".

Nova zlatna mladež

Posljednji je zapis *Zlatna mladež*. U vrlo dobro koncipiranoj kronici, zanimljivo je da autorica završava s onima koji će u budućnosti vladati Rusijom. Uzelčeva posjećuje studente prestižnoga moskovskog sveučilišta MGIMO, koji po svemu odudaraju od ranijih njezinih sugovornika. Ispred zgrade navedenog Instituta za međunarodne odnose, gdje su se prije školovali provjereni sovjetski kadrovi, stoje parkirani crni BMW-i, „mercedesi“, terenci. Ne možemo se oteti dojmu da sugovornici, inače djeca hiperbogatih ruskih magnata, nisu ni upola onako interesantni kao oni prijašnji. Njihove priče kao da ostaju na površini mramornih stuba, ispred voznog parka, predvorja ili kantine, koja nimalo ne odiše inače skromnom studentskom kuhinjom. Njihovi se razgovori vrte oko mondenih ručkova u središtu grada, nabavci skupocjene odjeće, a dok razgovaraju o budućnosti koja im je osigurana, zveckaju njihovi Rolex satovi i zlatni nakit.

Iz kronike Ane Uzelac, koja je uspjela ući u sobe, kabinete, automobile, predavaonice, zdravstvene ustanove, stanove svojih sugovornika, ispada da su "đankiji" znatno otvoreniji i iskreniji, nego dobro odgojeni novi ruski bogataši. Veliki procjep od sela do grada, od narkomanskih peterburških ulica i mramornog hola Moskovskog instituta za međunarodne odnose, od pijanstva i siromaštva do neizmjernog bogatstva, Rusija u reportažama Ane Uzelac izgleda kao veliki div zasićen problemima u kojima se batrgaju ljudi bez bistrog pogleda u budućnost. Rusija nam se u ovim iskrenim i otvorenim ispovijestima čini poput mozaika bogatstva i bijede, tuge i smijeha.

Najvećom vrlinom knjige smatram autorčinu sposobnost da ostane skrivena a da njezini sugovornici govore. U tom smislu, ne možemo govoriti o klasičnim dijalozima, jer zapisivačica je uvijek tamo negdje, premda se ne upliće u debate i ne proturječi svojim sugovornicima. Ona ih pušta da izbacе svoje probleme, dok ona poput spužve upija i zapisuje. Mozaik kronika, ujedno, nije zapisivanje "izvana" jedne strankinje koja je došla proučavati suvremeni život u Rusiji, nego "iznutra", jer je autorica ušla u daleke i manje poznate sredine, ali i privatne prostore ljudi čiji je život zabilježila.

Knjigu je autorica, kako je navedeno na korici, prvi put objavila 2004. u Poljskoj na poljskom jeziku. Srpsko je izdanje i prijevod knjiga doživjela 2005. Ana Uzelac je novinarka rođena u Beogradu, a živi i radi u Amsterdamu. ■

Obični ljudi nisu kulturni papci

Katarina Luketić

Ovaj je zbornik odlična demonstracija pristupa, aspekata i dvojbi kulturalnih studija. Usmjeren je na rad britanskih kulturalnih studija od kraja pedesetih do danas, i sadrži tekstove niza najuglednijih predstavnika poput Richarda Hoggarta, Raymonda Williamsa, Richarda Johnsona i Stuarta Halla

Politika teorije; zbornik rasprava iz kulturalnih studija; priredio Dean Duda; Disput, Zagreb, 2006.

Kulturalni su studiji u znanstvene i intelektualne krugove u Hrvatskoj ušli na mala vrata, i to prilično kasno; točnije kao termin srećemo ih tek od kraja devedesetih. Istina, i mnogo prije su mnogi autori svoje djelovanje usmjeravali prema interdisciplinarnome i multidiskurzivnom te se zanimali za popularnu kulturu i kulturu svakodnevice, no dominantni pristup tumačenja, primjerice u književnoj kritici i znanosti bio je usko strukturalistički i formativni. Književna dijela i proizvodi kulture uobičajeno su se interpretirali izdvojeni u laboratorijskim uvjetima gdje su se na njima primjenjivale različite metode a da se nije propitivao kontekst: prostor i vrijeme u kojima su nastali i u kojima žive.

Inicijativa za uvođenje kulturalnih studija u nas došla je sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta, gdje je 2002. otvoren i istoimeni poslijediplomski studij, a dvije godine kasnije i dodiplomski studij u Rijeci. To je važno naglasiti ne stoga što je akademski milje jedino pozvan da vrednuje kompetentnost nekog teorijskog pristupa, nego zato što su kulturalni studiji dubinski određeni svojom institucionalizacijom, koliko god mnogi inzistirali na otvorenosti i teorijskoj svježini koju osigurava intelektualna *bezdomnost*. Zakašnjeli proboj na sveučilišta u odnosu na Zapad odgovoran je i za to da je vrlo malo inozemnih djela s tog područja dostupno u prijevodu, dok nedostaju tekstovi domaćih autora koji bi s pozicija kulturalnih studija pročešljali ovdašnji "život kulture" (izuzmemo li studentske radove i niz predvidivih analiza diskursa ženskih časopisa).

To je izazvalo i mnoge nedoumice u vezi s time što su uopće kulturalni studiji i koje je polje njihova interesa? Je li riječ o teorijskom bućurišu čiji je jedini recept da u istu kašu utrpate sastojke prema tome što trenutno imate pri ruci, ili o jedinom odgovarajućem načinu da se obuhvati ukupnost "života kulture"? Artikuliranu kritiku kulturalnih studija iznosi na primjer Žarko Paić u knjizi *Politika identiteta; kultura kao nova ideo-*

logija (Antibarbarus, 2005.), navodeći da je "glavna postavka ove studije izravno usmjerena protiv rastvaranja filozofije i sociologije u kulturalnu teoriju", nastvljavajući: "kulturalni studiji ne samo da imaju bitnih ontologijskih poteškoća s onim što čini njihov program i po čemu se imenuju, nego i u tome što se ne mogu utemeljiti bez odnosa s postmodernom i postkolonijalnim studijima... Kultura u kulturalnim studijima postaje zapravo nepropitanom pretpostavkom."

Od džuboksa do ravea

Zbunjenost definicijama, dosezima i interesima kulturalnih studija djelomično je odagnala knjiga Deana Duda *Kulturalni studiji; ishodišta i problemi* (AGM, 2002.), nastala na temelju autorovih predavanja na zagrebačkom Filozofskom fakultetu i posvećena tumačenju rada pionira u birmingemskom Centru za suvremene kulturalne studije. Dok je knjiga dobrodošli uvod i svojevrsni *who is who* kulturalnih studija, nedavno objavljena *Politika teorije; zbornik rasprava iz kulturalnih studija* (Disput, 2006.), koju je priredio ponovo Duda, predstavlja odličnu demonstraciju pristupa, aspekata i dvojbi kulturalnih studija. Taj je zbornik također usmjeren na rad britanskih kulturalnih studija od kraja pedesetih do danas, i sadrži tekstove niza najuglednijih predstavnika poput Richarda Hoggarta, Raymonda Williamsa, Richarda Johnsona, Stuarta Halla... (od kojih su neki ranije prevedeni u pojedinim časopisima). Ako vas sintagma "zbornik politike teorije" odbija asociirajući na nerazumljive teorijske eskapade, možete odahnuti – to ovdje nije slučaj. Čak i ako vam nije struka probavljanje suvremene Teorije, *Politika teorije* je inspirativna knjiga s obzirom na to da sadrži vrlo zanimljive i raznorodne tekstove, te odlične analize *žive scene*. Važna misija autora kulturalnih studija koja se sastoji u dokidanju granica između elitne i svakodnevnice, visoke i niske kulture odrazila se i u odstupanju od zakučastog teorijskog metajezika i približavanju dobrodošlom znanstvenom esejizmu.

Struktura knjige je trodijelna: prvi dio *Osnove* sadrži dva utemeljiteljska teksta – prvi Richarda Hoggarta o masovnoj umjetnosti, vrućim magazinima, romanima seksa i nasilja za dečke koji su šezdesetih visjeli uz džubokse, dakle o kulturi miljea koji prije nije bio predmet interesa znanosti. I drugi tekst Raymonda Williamsa o razlikama između tzv. življene kulture i zabilježene kulture koju sjajno prikazuje na analizi onoga što je – nakon reduciranja i selektiranja – ostalo od kulturne proizvodnje u razdoblju od 1840. do 1850. u Engleskoj, i koliko je ta slika različita od "osjećaja života" tog vremena.

Drugi dio pokazuje *Mjesto*, "putove i stranputice već etabliranog područja". Tako Richard Johnson pokušava dati odgovore na pitanje *što su uopće kulturalni studiji?*, a za nas najzanimljiviji dio tog programskog teksta jest onaj koji ukazuje na opasnosti od "kodificiranja

znanja" u kulturalnim studijima čime se može izgubiti njihova poželjna subverzivnost i otvorenost. To prijeto i današnjim hrvatskim kulturalnim studijima koji fluktuiraju ponajviše u akademskoj zajednici ili na relaciji profesor-studenti čime se dokida kritičnost i njeguju specifični odnosi dominacije i podčinjenosti. Citirajmo Johnsona, "zar nije prioritet postati više 'svjetovan', a ne više akademski?" Ili, "kulturalni procesi ne podudaraju se s okvirima akademskog znanja... smjer kretanja mora nas voditi još dalje, na opasnija mjesta!". Stuart Hall u istom poglavlju također govori o nužnom uranjanju u "prljavosti semiotičke igre", te razmatra teorijsko naslijeđe kulturalnih studija s osvrtom na važnost Foucaulta i Marxa.

Treći dio *Aspekti* sadrži dvanaest tekstova različitih tema i diskurzivnih polazišta koji u cjelini vrlo dobro ilustriraju pluralnost interesa i pluralnost disciplina u kulturalnim studijama. Izbor je takav da čitajući dobivate dojam o širini tekstualnog arhipelaga kulturalnih studija: od otocja rodnih i rasnih teorija, teorija identiteta, kolonijalizma, kulture mladih, subkulturalnih stilova, kulture radničke klase, kulture putovanja, proizvodnje i specifikuma publike itd. U cjelini zbornik vrlo dobro ocrtava *fizionomiju* kulturalnih studija, s obzirom na to da se jasno kristaliziraju osnovna problemska žarišta: odnos prema popularnoj kulturi, odnos prema publici i mjestima proizvodnje kulture, te odnos prema moći i političkome.

Bijeg iz kule bjelokosne

Počevši od spomenute Hoggartove analize muške kulture klubova, mnogi su tekstovi posvećeni dokidanju hijerarhije i odnosa između tzv. visoke – vrijedne i dobre – te niske/popularne/masovne – bezvrijedne i loše – kulture; te uvode nju u središte interesa popularne kulture i njezina značenjskog potencijala. Charlotte Brunson piše tako o ženskim žanrovima, *prikazu žena* i *prikazima za žene* u proizvodima popularne kulture kao što su filmske melodrame, sapunice i ženski film, te identitetu ženske gledateljice kao iskonstruiranoj figuri koja se koristi u nastavi kulturalnih studija.

Angela McRobbie u tekstu *Zašuti i pleši* uranja u kulturu mladih: *rave*, kultura Cura, fanove, glazbu, DJ-e, modu, trgovine s odjećom, i to, kako sama priznaje, kroz iskustvo svoje kćeri. Riječ je o odličnoj analizi mijenjanja modusa ženskosti – ključni pojmovi su tržište, dinamika, romansa, seks, politička (ne)angažiranost – utemeljenoj u konkretnoj sredini i usmjerenoj najviše na razgradnju značkovlja, a ne na vrijednosno određene fenomene.

Kakve su razlike između proizvoda visoke i niske kulture pokazuje i Antony Easthope u usporednoj analizi dvaju tekstova: Conradova klasika *Srce tame* i romaneskne trivijale *Tarzan među majmunima*. Autor polemizira s ocjenom da je visoka kultura dobra, a popularna loša te posebice s tezom da je književnost autonomna i da je izvan ideologije, pokazujući kroz iščitavanje navedenih tekstova kako u ideološkom smislu među njima nema razlika, nego da je sva razlika sadržana u *tekstualnosti*. Taj tekst pokazuje i koliko su iskustva drugih prostora i kritika (post)kolonijalne svijesti važni u kulturalnim studijima; a isti se problemi diskursa o Drugome i prava na govor (u etnografiji lika informatora o nepoznatoj kulturi) postavljaju i u tekstu Jamesa Clifforda *Putujuće kulture*.

Kultura kao bojišnica

S destruiranjem pojmova visoke i niske kulture i moći kulturnog subjekta teoretičari kulturalnih studija ulaze u nove prostore proizvodnje kulture: tvorničke hale, klubove, šoping centre..., a ti pogledi s različitih lokacija kulturnoga pokazuju kako ne postoji jedan modus njihova definiranja (zajednička popularna ili masovna kultura) i kako je svaka binarna podjela umjetna. "Obični ljudi nisu kulturni papci", odlučno piše Stuart Hall u tekstu *Bilješke uz dekonstruiranje "popularnog"*, ističući kako je u interpretiranju najvažnije prepoznati "klasnu borbu unutar i oko kulture", "stanje igre u kulturnim odnosima". To nas dovodi do treće značajke kulturalnih studija koja se dobro iščitava iz ovoga zbornika, a to je uvjetovanost kulture dinamikom društvene moći, i s time povezanim odnosima identiteta, politikom smještavanja, reprezentacijom, identifikacijom i hegemonijom.

Kultura nije vakuum, ideološki očišćen prostor, nevin i zaštićen od prljavštine politike i previranja društvenih skupina; u njoj se među različitim grupama i diskursima neprestano odvija "borba oko značenja". Ne postoji, tvrde u kulturalnim studijima, ni neka riznica umjetničkih djela trajne i neupitne vrijednosti. Jednako tako ne postoji ni značenjski nukleus pojedinog kulturnog proizvoda koji bi vrijedio podjednako za sve recipijente i za sve situacije, nego je riječ o nizu različitih socijalnih, nacionalnih, rodnih, rasnih... diskursa; različitih, heterogenih identiteta koji usmjeravaju naše razumijevanje. Nema sumnje, kontekst, društvena pozicija i identitet upravljaju našim kulturnim odabirima.

Stvarni je svijet kulture onaj koji se živi i koji je prekrčan gomilom toliko različitih stvari: i klasicima i šundom, i alternativom i mainstreamom i konsumerizmom. I tzv. lijepom književnošću, nezavisnim art filmom ili zanimljivim teorijskim knjigama poput ove pred nama, i sapunicama, šoping centrima, muškim istinitim pričama iz teretana, ženskim snovima o životu na visokoj peti ili kodovima zblizavanja majki na dječjim igralištima... Zanimljivo je gledati kako se sve te suprotnosti prepleću, kako supostoje, odbijaju se i sjedinjuju u jednom očistu, jednom glasu i tijelu. No, dosljedno slijedenje takva koncepta kulturalnih studija, osobito u novinskom pisanju, kritici i podučavanju može dovesti do neugodnog univerzalizma, niveliranja sustava vrijednosti i negiranja ideje o jedinstvenosti umjetničkoga – koju je podržavala čak i *raskalašena* postmoderna. Kao "obični ljudi koji nisu kulturni papci" na takvo što ne bi trebali bespogovorno pristati. ■

Leteći dvorci od riječi

Siniša Nikolić

Prvo na hrvatski prevedeno djelo apostola i proroka američke postmodernističke, metafizijske književnosti. No Barthov doprinos suvremenom pripovijedanju nezaobilazan je i neprocjenjiv jer nadilazi metafiziku kao puku konvenciju, a ovaj izbor izdavača primjeren je svojoj svrsi – tek kucanju na vrata labirinta koji se zove Barthouse

John Barth, *Izgubljen u lunaparku: proza za tisak, vrpce, živi glas / Književnost iscrpljenja, s engleskoga prevele Maja Tančić i Nada Šoljan; IBS, Zagreb, 2006.*

Kada se jednom, u bližoj ili daljoj budućnosti, bude pisala povijest književnih fenomena na našem kulturnom zemljovidu, danas već fabularnoj Borgesovoj povijesti nenapisanih remek-djela, mi ćemo s doličnom dozom ponosa moći pridodati povijest napisanih, ali na hrvatski neprevedenih remek-djela, ili s malom inačicom, povijest, s velikim zakašnjenjem prevedenih remek-djela i sukladno tome upoznavanja njihovih autora. Toj sada već "moćnoj gomilici" nedavno se, na sreću u ovoj drugoj, blažoj verziji, pridružio i John Barth, posljednjih pola stoljeća istovremeno apostol i prorok, utemeljitelj i najvredniji praktikant američkog postmodernizma. Od svojih prvih romana iz sredine pedesetih godina 20. stoljeća pa sve do zadnje prozne knjige 2005., ovaj živahni 76-godišnjak ne prestaje izazivati kontroverzne reakcije sa svojih točno 15 knjiga, recimo to tako metafizijske proze. Njega se ili voli ili mrzi, iako ni među samim "barthijima" nema konsenzusa oko kvalitete najpoznatijih mu djela. Tako neki, poglavito akademski krugovi, obožavaju predlažući nam zbirku priča u hrvatskom prijevodu *Izgubljen u lunaparku* iz 1968. kao kvintisenciju američke postmoderne književnosti, dok drugi drže da je to slijepa ulica, rezultat njegove depresivne životne situacije i proza sasvim netipična za njega, te obožavaju "roman" *Letters*, iz 1980., knjižurinu od 800 stranica koja je za druge neprohodna, dosadna i razvučena i predstavlja sam kraj fikcijske proze kao takve. Kakva god istina bila, autor koji izaziva tako podijeljene reakcije i među svojim obožavateljima sasvim je sigurno vrijedan upoznavanja i nadilazi sve moguće ladiče i etikete koje smo mi smrtnici skloni dijeliti kreativcima da bismo ih "pripitomili" i približili vlastitoj mjeri.

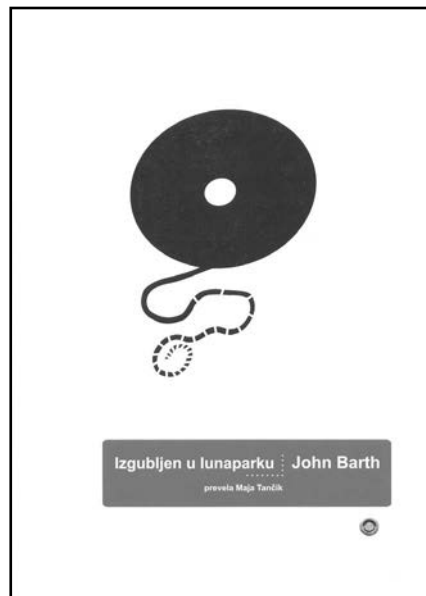
Nulta točka američke metafizike

Ovom prilikom treba, dakle, naglasiti da je ovo kod nas prvo cjelovitije upoznavanje s Barthovim opusom. Osim nekoliko objavljenih *Trominutnih priča* u *Quorumu* u drugoj polovici devedesetih u tematu šireg izbora svjetske postmoderne priče (predstavio ga je Zoran Milović), i teksta na engleskom zadarskog anglista Stipe Grgasa o Barthovom stvaralaštvu u zadarskom akademskom časopisu *Radovi Sveučilišta u Splitu i Zadru*, početkom devedesetih, a koji je dostupan kao i glagoljaške inkunabule, od Bartha i cjeline njegova stvaralaštva nemamo gotovo ništa. S druge strane, fenomen metafizijske proze nije nam toliko stran, jer smo ga posredno upoznali preko Itala Calvina i Borgesa, koji su bili i Barthovi uzori. Pored toga i hrvatskim autorima metafizijska poetika tijekom osamdesetih nije bila strana, pa komparatisti, ako ih još gdje ima, ovim povodom mogu slobodno naoštriti svoja pera.

Bartha obično svrstavaju u red američkih autora rođenih tridesetih godina prošloga stoljeća, koji su svoju književnu slavu počeli stjecati početkom šezdesetih. Vršnjak Johna Updikea, ali stilski povezan s Donaldom Barthelemejem, Robertom Cooverom i nešto mlađim Thomasom Pynchonom, Barth je na veliku scenu stupio opsežnim romanima *The Sot-Weed Factor* (1960.), i *Giles, Goat-Boy* (1967.), žanrovskim persiflažama engleskog romana 18. stoljeća na tragu Stearnsa i Fieldinga, prožetih humorom, poigravanjem žanrovskim konvencijama i pripovjednim tehnikama, najavljujući još smjelije projekte. Oni su nastupili upravo zbirkom priča *Izgubljen u luna-parku* i kratkim esejem *Književnost iscrpljenja* iz 1968., koji se smatraju nultom točkom američke metafizijske samosvijesti, da bi u nastavku karijere u manjoj ili većoj mjeri potvrdio ili pravio odmak od te točke kristalizacije svoje poetike koju je ovdje ponudio u sublimiranom obliku.

Avangardna strujanja

Zbirka priča pred nama ambiciozan je avangardistički pokušaj sažimanja poetičke problematike koja je Bartha proganjala od početka šezdesetih, a koja je u drugom obliku izložena i u spomenutom eseju. Riječ je o krizi onodobne književnosti koju je Barth uočio kao iscrpljenost književnih opcija koje stoje autorima na raspolaganju, žele li biti originalni, a pripadaju tradiciji 19. stoljeća i čine dominantnu književnu paradigmu. Pod jakim utjecajem Borgesa, ali isto tako i Vladimira Nabokova, Samuela Becketta, Jamesa Joycea i Franza Kafke, te u povijesti književnosti manirizma i baroka, on će tim esejom utemeljiti metafizijsku poetiku, vidjevši je u tom trenutku kao izlaz iz vlastite opterećenosti i zasićenosti erudicijom. U situaciji viška pročitanih djela i manjka novoga, doista značajnog životnog iskustva zapadnjačkog književnika, izlet u metafiziku bio je logičan izlaz.

Za one manje upućene metafizijska proza je pripovijest o pisanju pripovijesti, ogoljeni književni postupak koji ne skriva vlastitu konvencionalnost. To znači da će se u narativnom tekstu autor slobodno obraćati liku ili čitatelju, raspravljajući o načelima ustrojstva priče, razvoju radnje, pravopisu ili drugim čisto tekstualnim problemima, stvarajući začudan učinak. Pored te mekluanovske dimenzije pripovijesti u kojoj medij postaje porukom, Barth u svome eseju potencira intermedijalnost i intertekstualnost – oba fenomena iz performativnih umjetnosti. Riječ je o slobodnom brikolaziranju, uzimanju dijelova drugih tekstova ili umjetničkih postupaka iz drugih umjetnosti i njihovu preslagivanju prema vlastitu nahodanju. Time je Barth pokazao da je bio u korespondenciji s najavangardnijim strujanjima u svim umjetničkim i duhovnim kretanjima svoga vremena. Svi se ti zahtjevi i ideje zrcale u zbirci priča *Izgubljen u lunaparku*, pa je bio sasvim opravdan potez izdavača tiskati zbirku priča i esej zajedno.

Mjesto zbuđenosti

Navedene poetičke inicijative očituju se i u podnaslovu zbirke – "proza za tisak, vrpce, živi glas" – upućujući korisnike na mogućnost komuniciranja s tekstom kroz različite medije. Početak zbirke otvara autorova bilješka kao i "okvirna priča" koja je više konceptualna intervencija u prostor namijenjena meditaciji nego li ikakva "priča" u klasičnom smislu riječi. No nakon toga slijedi pet formalno klasičnih kratkih priča koje se odlikuju razmjerno bizarnim i začudnim sadržajem u vezi s kojim se morate zamisliti da biste ga potpuno shvatili.

Pripovijest *Putovanje noćnim morem*, primjerice, metafizičko je teološki traktat u ispovjednom obliku u kojemu neidentificirani glas govori o egzistencijalnim tjeskobama svoga životnog puta koji predstavlja zadatak neprestanog plivanja u potpunom mraku, ne znajući zašto, kamo s kojim ciljem, itd. Tek naknadno, u objašnjenju na kraju knjige, doznajemo da je riječ o onom jedinom, preživjelom spermiju koji rezonira nad smislom vlastita postojanja uoči oplodnje jajne stanice.

Dvije nas iduće priče, na gotovo klasičan, marktvnovski način povezuju s rođenjem i ranim danima dječaka Ambrosea, mogli bismo reći, autorova

Što nam metafizijska proza znači danas? Mogli bismo reći da u onim slučajevima kada ona postaje sama sebi svrhom, poglavito u ozračju manirističkog ponavljanja – baš ništa. Ali na samome izvoru, u Barthovoj verziji, ona je iskreno i autentično svjedočanstvo o nedoumicama stvaralaštva i pripovjedno-poetološki traktat o smislu književnosti u sudaru s egzistencijalističkim Ništavilom, a ta se pitanja ontološki nadaju kod pisanja ili čitanja svake dobre proze

alter-ega. U velikoj mjeri klasičan pripovjedni ton *Bildungs*-narativa koji ocrtava obiteljsko okruženje njemačkih useljenika u drugoj generaciji Istočnog Dorseta američke države Maryland u kojemu se rodio i raste mali Ambrose (a to je bilo okruženje i mladoga Bartha čija je obitelj također njemačkog podrijetla) tek diskretno klizi u pomaknute, groteskne situacije koje toj sagi postupno daju snovitu atmosferu. Kako mali Ambrose raste, i kako je njegov unutarnji život sve kompleksniji, tako i pripovjedne tehnike postaju složenije pripremajući teren za ključnu, naslovnu priču zbirke – *Izgubljen u lunaparku*. U njoj Barth razrađuje prijelomnu epizodu u životu sada već 14-godišnjeg Ambrosea tijekom jednodnevnog izleta s obitelji u Dorsetu obližnjem ljetovalištu, Ocean Cityju. Upravo je ta priča i prva, a možda i najradikalnije metafizijski ustrojena priča u zbirci. Mladi Ambrose je u delikatnim godinama kada mu rade hormoni, ali, kao i svi tinejdžeri, niti je dijete niti odrasla osoba. On je nesiguran u sebe, ali istovremeno mladić s intenzivnim doživljajem vanjskoga svijeta koji smješta u složenu, dramski ustrojenju maštu iz koje pak motri, ali ne intervenira u okolni svijet.

Fabularna napetost koncentrira se oko odnosa članova obitelji: tu su otac, majka, stric, Ambroseov stariji brat Peter, te njihova prijateljica i vršnjakinja Magda, u koju je Ambrose potajno zaljubljen. Tako se zbivanja u priči odvijaju na tri razine, koje se stalno i neočekivano prepliću: događajno-vanjskoj, unutrašnje-doživljajnoj Ambroseovoj i, na kraju, metafizičkoj. Ova je treća razina ravnopravna ostalima, i tu se autor javlja kao komentator zbivanja u priči, ali i kao poetičar koji iznosi muke stvaralaštva. Iz naslova priče, jasno je da će u njoj prevladavati osjećaj izgubljenosti, nesklada između tih triju razina zbivanja. Na fabularnoj razini, koja onda opet dodiruje mitsku – Ambroseovo mjesto užasa je Kuća smijeha, u kojoj se svi zabavljaju a diskretno nam se daje do znanja da je to mjesto zabave i intimnosti za mlade parove, ratnih četrdesetih godina u Americi. Kako se njegova simpatija Magda priklonila sirovijem i odlučnijem Peteru, to mjesto zabave za Ambrosea postaje mjesto zbuđenosti i izolacije – on u njegovu mraku, na kratko vrijeme jednostavno zaglavi, izgubi se – skriva se, jer jedino tu, u osami, može mašti dati maha, bez straha i tjeskobe vanjskoga svijeta. Ipak, na povratku kući s obiteljskog izleta, svoje dileme i doživljaj sažima na sljedeći način: "Najradije bi želio da nikada nije ni ušao u kuću smijeha. Ali ušao je. Zatim bi želio da je mrtav. Ali nije. Zato će za druge graditi kuće smijeha i biti njihov tajni operater – iako bi radije bio među ljubavnicima zbog kojih se kuće podižu." Tako je, čini se, mladi Ambrose ipak našao svoj put u labirintu svijeta kroz maštu, odnosno umjetnost – vjerojatno književnost.

Što nam danas znači metafizika?

U nastavku zbirke, čisto metafizičke priče (*Naslov, Životna priča*) izmjenjuju se s onima mitološke tematike. U njima na podjednako provokativan način Barth problematizira teme povijesno-mitskih obrazaca kojima pristupa potpuno suvremeno (mit o Menelaju, Heleni, Proteju u posttrojansko doba u priči *Menelajada*), ili propituje rodno mjesto starogrčkog epskog pjesništva u kontekstu reinterpretiranog mita o Klitemnestri i Egistu i zbivanjima na Agamemnonovu dvoru uoči, tijekom i poslije Trojanskog rata iz kuta gledanja anonimnog rapsoda (*Anonimijada*). I u tim pripovjeticama različiti "glasovi", točke gledišta, narativni postupci čine višeslojni pripovjedni labirint koji često otežava pravocrtno razumijevanje teksta, ali ponovljeno čitanje otkriva razgranati sustav značenja oko kojega se isplati potruditi.

Iz današnje se perspektive, dominantno "stvarnosne proze", vremena zasićena postmodernističkim eksperimentima, možemo zapitati kakva je težina metafizičke proze za povijest književnosti, što nam ona znači danas? Mogli bismo reći da u onim slučajevima kada ona postaje sama sebi svrhom, poglavito u ozračju manirističkog ponavljanja – baš ništa. Ali na samome izvoru, u Barthovoj verziji, ona je iskreno i autentično svjedočanstvo o nedoumicama stvaralaštva i pripovjedno-poetološki traktat o smislu književnosti u sudaru s egzistencijalističkim Ništavilom, a ta se pitanja ontološki nadaju kod pisanja ili čitanja svake dobre proze. U tom je pogledu Barthov doprinos suvremenom pripovjedanju nezaobilazan i neprocjenjiv jer nadilazi metafiziku kao puku konvenciju, a ovaj izbor izdavača primjeren svojoj svrsi – tek kucanju na vrata labirinta koji se zove Barthouse. ■

Tona smeća po glavi stanovnika

Dario Grgić

Zbirka pjesama izbušena gelerima, strahovima, noćnim morama i pomirenjem s teluškim porijeklom svega. Riječ o ljudima kojima je posjet psihijatru nešto kao samurajima održavanje ratničkog bushido kodeksa

Faruk Šehić, *Transsarajevo*, Durieux, Zagreb, 2006.

Izraelski pjesnik Yehuda Amihaj, jedan od vjerojatno najvećih pjesnika prošloga stoljeća, piše: "Ja sam siromašan prorok, kao siromašno dijete koje ima samo/dvije boje. Slikam svoj život u ratu/i ljubavi, u buci i tišini." A u *Crnoj kokoši*, kratkoj priči iz zbirke *Pod pritiskom* Šehić piše: "K und K ubice, krmače i kasetne bombe, sipale su iz carstva Božjeg u nepredvidivim vremenskim periodima. Svaki čovjek bio je Nostradamus ili Tiresija Tebanac, svi su proricali drugima, niko nije mogao da pomogne sebi". Naizgled suprotne po značenju, te su rečenice sestre blizanke: i Amihaj odmah na početku svoje prorečke moći opisuje kao zapravo jadne. Obojica su pjesnici-ratnici (Amihaj je ratovao u Izraelu, Šehić u BiH), i obojica su na određeni način žigosani tim ratovanjem. Šehić na jednom mjestu kaže: "O, vi, koji ste preživjeli rat, ostavite svaku nadu da ćete iz njega ikada izići".

Prodor na drugu stranu

Transsarajevo je zbirka pjesama izbušena gelerima, strahovima, noćnim morama i pomirenjem s teluškim porijeklom svega, osim gadova - đubrad nekako nastaje sama iz sebe, bez kontakta sa sakralnim zemljanim porijeklom svijeta. Već motom Czeslawa Milosza, u kojemu se kao jedina relevantna poezija apostrofira samo ona koja ima izbavi-teljski cilj, vidljivo je Šehićevu nastojanje da uz poderanost platna svijeta, na kojemu se odvija ta besmislena projekcija, vidi u tim zjapećim rupama ujedno i šansu, vrata kroz koja bi možda mogao prodrijeti u bolje postojanje. Jer, "što je poezija koja ne izbavlja narode ni ljude? Pratiš službenih laži".

Unatoč Šehićevu nastojanju za prodorom na drugu stranu, u čišće, časnije življenje, on je svjestan kako bi stvarnost koju vidi, da je umjesto u pjesmu složi u novinsku formu, ispunila "crnu kroniku". Paralelno sa slikama iz tog nečasnog rata, tog, kako sam zapisuje, "dozlaboga lošeg rata", iz njegovih stihova isparavaju se ljubavne i obične životne uspomene – samo što one kod Šehića znaju zazvučati i kao puka priviđenja raja koja samo pojačavaju patnju u je-

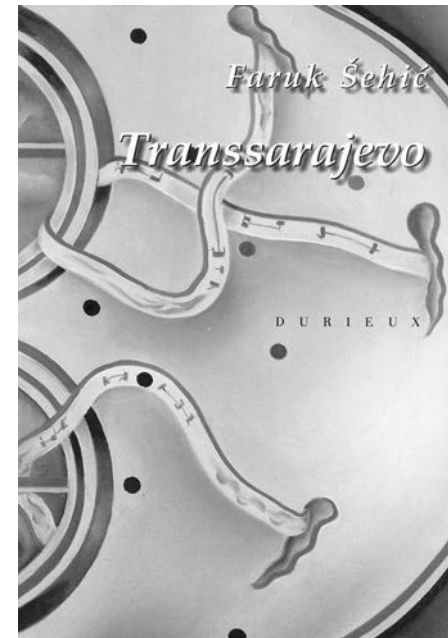
dnom infernalnom svijetu. Bivše djevojke, njihova kosa, miris, kontrapunktirani su već u stihovima sljedeće pjesme bizarnim slikama u kojima jedan suborac u vedro bunarske vode istresa konzervu ribe s povrćem: povrće se učas transformira u vodeno bilje a ribe počnu mrdati perajama. Sve je "blago" pomjereno. Kao što je pisao u knjizi priča *Pod pritiskom*, ovdje je riječ o ljudima kojima je posjet psihijatru nešto kao samurajima održavanje ratničkog bushido kodeksa.

Transsarajevo je pomno slagan scenarij biografija svih kojima se u ime neke od službenih laži proteklih desetljeće i pol život survaio na glavu; nije to bila betonska ploča koja je drobila lubanje prethodnoj generaciji, nego je ovaj puta na glave padala hrpetina smeća, bila je to tona smeća po glavi stanovnika. Jedan od njegovih junaka iz zbirke priča pita se zašto se ponovo ne zarati pa da ovaj puta pogine. Sve bi mi mogli, stiže mu odmah odgovor, samo kada bi ratovi duže trajali. A ispod tih naslaga očito se teško diše. No Šehić se uklanja ironiji, izmiče se – u njemu, unatoč turbidnosti koja odzvanja velikom većinom teksta, ima snage i za prepoznati svjetlo, bilo u drugima, bilo jednostavno vani, u prirodi, a bogme i za pokazati srednji prst našim uobičajenim svjetlonoscima.

Ugledati se na biljke

Sporadni junak *Transsarajevo* je bilje. Kao u Išinom stihu: "Hodamo nad paklom/gledajući cvijeće". U dekontaminaciji trebamo se ugledati na ovu lisnatu, rascvjetanu subraču. Ne samo zato što "otadžbina cvjeta iz vojničkih kostiju" nego i jer biljka živi bez dekorativne emocionalne pompe znane nam iz ljudskog ili životinjskog života. U odnosu na tu gomilu besmislene dreke, "svaka vlat trave ima dušu Mahatme Gandhija". Postoji, dakle, i druga vrsta bespomoćnosti!

Kad već spomenusmo stih u kojemu se zazivlje "vlat trave", Šehićevi tamni stihovi imaju nešto od vitmanovskog štih, od atmosfere koju su baštinili neki pjesnici: redovito se radilo o ljudima koji su na svojim dušama osjetili prljave šape svijeta. Takvi stihovi ne nastaju u laboratoriju, niti s vama dijele vašu adolescentsku potrebu za savršenstvom. Charles Simic je, pišući o Czeslawa Miloszu, napisao kako bi njegova ocjena većine pjesništva dvadesetog stoljeća, da ju je krenuo pregnantno izraziti, bila dohvaćena rečenicom: "Pisali su kao da povijest nije imala nikakve veze s njima". Šehiću ne pada na pamet upuštati se u hermetičko slaganje slika, u destiliranje jezika, on je oslonjen na stvarnost čije je posljedice iskusio u razgradnji svoga mentalnog polja, njegovi stihovi nisu samo napisani, nego su prije utovirani, baš kako je tražio Paul Celan. Nastali su onog trenutka u kojemu je pjesnik naslutio strukturu zla koja ga je opsjedala, pa je onda o njegovu djelovanju odlučio ostaviti svjedočanstvo ispisano po svojoj koži. I, unatoč oporim tonovima, njegovi stihovi zapravo slave ostatke života u sebi i drugome, one

Unatoč Šehićevu nastojanju za prodorom na drugu stranu, u čišće, časnije življenje, on je svjestan kako bi stvarnost koju vidi, da je umjesto u pjesmu složi u novinsku formu, ispunila "crnu kroniku". Paralelno sa slikama iz tog nečasnog rata, tog, kako sam zapisuje, "dozlaboga lošeg rata", iz njegovih stihova isparavaju se ljubavne i obične životne uspomene – samo što one kod Šehića znaju zazvučati i kao puka priviđenja raja koja samo pojačavaju patnju u jednom infernalnom svijetu

krhotine što još nisu ubijene. Zamislite kožu na kojoj piše: "Toliko je asketizma u biljaka/za razliku od životinja/koje su plačljive i previše podsjećaju na ljude". U Šehićevu deziluzioniranom svijetu "Krist je unosna konfekcijska lutka", a za sama sebe piše kako "volio bih biti vitki prozračni kolos/ušetati u žitno polje/pazeći da ne zgazim koju stabljiku pšenice... osluškivao bih žamor insekata u travnatom/metropolisu".

Faruk Šehić rođen je 1970. u Bihaću, objavio je *Pjesme u nastajanju*, *Hit depo* i *Pod pritiskom*. *Transsarajevo* je svoju otprije znanu strogost u izrazu uspio podići na gotovo molitvenu razinu. Obično ga se opisuje kao predvodnika pregažene generacije, ali, vjerujte, usporedite li tu zbirku s većinom u nas tiskanih knjiga, prije ćete imati osjećaj da su pregaženi oni koji su gazili. Knjiga neobičnog vitalizma, neobičnog mira i neobične navezanosti na biofilski osjećaj života. Iako ovo nije estetska kategorija: tama iz *Transsarajevo* osnažiti će vaš osjećaj za svjetlo, a od pisane riječi, od, zapravo riječi općenito, nemoguće je dobiti više. ■

Nemeza – Udruga za razvoj neprofitnih medija, u suradnji s festivalom Multimedijalnog isnituta *Sloboda stvaralaštva*, organizira u četvrtak 1. veljače 2007. godine u 12 h, u velikoj dvorani HND-a, tribinu na temu

Trebaju li nam neprofitni elektronički mediji?

Pozivamo vas na sudjelovanje u prvom u nizu javnih razgovora, gdje bismo rado okupili sve aktere kojima je u interesu razvijanje neprofitnog elektroničkog medijskog sektora: predstavnike Ministarstva kulture, Vijeća za elektroničke medije i Hrvatske agencije za telekomunikacije, predstavnike civilnog sektora te predstavnike neprofitnih medijskih inicijativa, kao i sve novinare i ostale javne djelatnike koji bi željeli pariticipirati u aktikuliranju problematike vezane uz neprofitne elektroničke medije te u iznalaženju rješenja koja bi jamčila njihov razvoj. Uspostavljanje ovakve jedne javne i heterogene platforme naročito je bitna u svjetlu aktualne izrade Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o elektroničkim medijima RH.

Dođite i odgovorite!

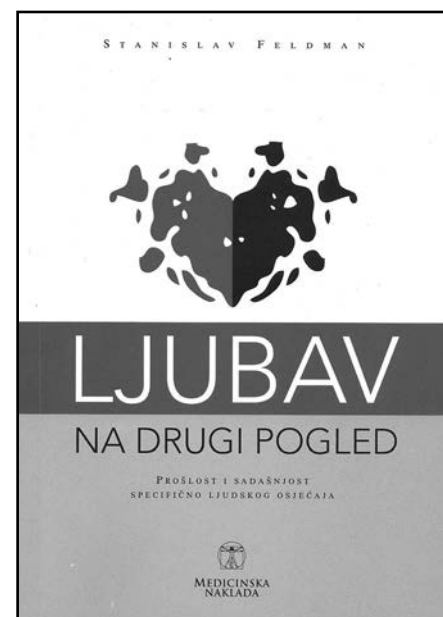

Nemaš ti pojma što je ljubav

Maja Hrgović

Uz mnoštvo citirane literature, autor nas vodi na povijesno putovanje osjećaja ljubavi od prvotnoga čopora do suvremenoga društva, da bi se u konačnici pozabavio pojmovima zaljubljenosti, ljubavne veze i ljubomore, temeljeći ih na primjerima iz svoje bogate kliničke prakse

Stanislav Feldman, *Ljubav na drugi pogled: Prošlost i sadašnjost specifično ljudskog osjećaja*, Medicinska naklada, Zagreb, 2007.

iracionalnih potreba i želja. I dok mu određena osoba te želje ispunjava i ostvaruje, uvjeren je da je to ljubav, a kad mu to ona uskrati, smatra da ljubavi više nema. Autor nam pokazuje kako veza zasnovana na zaljubljenosti ili na ispunjenju nekih očekivanja jednog ili obaju partnera loše završi jer u njoj nema prave ljubavi i naglašava da je pogrešno poistovjećivanje ljubavi sa seksualnošću ili zaljubljenošću, jer ljubav je mnogo kompleksnija, višedimenzionalna i nije isključiva. Ona ne obvezuje na reciprocitet i uključuje istovremenu polivalentnost, a isključuje ljubomoru.

Knjiga je pisana vrlo jednostavnim jezikom i osim primjera iz psihijatrijske prakse, čitatelju nudi definicije što nije, a što jest ljubav, te savjete kako je osjetiti da nas pritom usreći i oplemeni. Autor ove knjige je iskusni psihijatar koji je svoju dugogodišnju praksu u Zagrebu i u Švicarskoj posvetio psihoterapiji, što mu je omogućilo da pomaže u rješavanju emocionalnih, psiholoških i socijalnih problema u međuljudskim odnosima, a naročito kako bi pomogao ljudima da prihvate ljubavno razočaranje i riješe ljubavne krize. ▣

Ljubav, o kojoj ova knjiga na originalan način govori, izgubila je u patrijarhalnom svijetu svoj identitet. Uz mnoštvo citirane literature, autor nas vodi na povijesno putovanje osjećaja ljubavi od prvotnoga čopora do suvremenoga društva, da bi se u konačnici pozabavio pojmovima zaljubljenosti, ljubavne veze i ljubomore, temeljeći ih na primjerima iz svoje bogate kliničke prakse. Vodeći nas kroz evoluciju ljudske vrste i razvoj osjećaja ljubavi, autor upućuje na altruizam kao evolucijsku preteču ljubavi.

Nakon analiza shvaćanja brojnih psihologa, psihijatar i etologa ljubav je uzročno povezana s instinktivnom potrebom za stvaranjem socijalnih i afektivnih veza koja se javlja prije osjećaja gladi i potaknuta je nježnošću, sigurnošću i toplinom u vezi s majkom. Feldman pokazuje da danas mnogi ljudi ne doživljavaju stvarni osjećaj ljubavi, koji je tako krasan i bogat, nego ispunjenje svojih više ili manje

Feldman pokazuje da danas mnogi ljudi ne doživljavaju stvarni osjećaj ljubavi, koji je tako krasan i bogat, nego ispunjenje svojih više ili manje iracionalnih potreba i želja. I dok mu određena osoba te želje ispunjava i ostvaruje, uvjeren je da je to ljubav, a kad mu to ona uskrati, smatra da ljubavi više nema

razgovor

Karen Russell

Djevojke koje su odgojili vukovi

Budimo otvoreni – imate 24 godine, a Ben Marcus proglasio vas je “književnim mistikom”, a vašu knjigu naziva “čudom”. Bili ste na listi “25 uspješnih osoba mlađih od 25 godina” New York Magazinea. Kakav je to osjećaj?

– Sjajan! Mislim, vjerojatno bih trebala biti zrelija i pažljivije odgovoriti na to pitanje. No doista, jednostavno prštim od radosti i zahvalnosti, od zaprepaštenosti i strahopoštovanja. Ova je knjiga za mene čudo. Objavljivanje ove zbirke, to je dosad najveće čudo u mojem životu.

Fokusiranje na moje godine malo mi je smiješno; mislim, na neki način mi se čini kao da sam dosad trebala postići mnogo više. Kada sam bila na snimanju za *New York Magazine*, sjedila sam pokraj četrnaestogodišnjaka koji su nastupali u mjuziklima na Broadwayu i izumili i patentirali molekule. Bila sam stvarno polaskana što sam uključena u takvu impresivnu skupinu, ali sam se osjećala i pomalo glupo. Sviram li ja tri instrumenta u filharmoniji? Jesam li izumila inkubator koji proizvodi kukuruzni sirup i klikere? Ne, morala sam reći ljudima – ne, ja samo zamišljam stvari. Vrlo skromno!

Deset priča u vašoj zbirci uglavnom pričaju djeca. Je li to bio svjestan izbor?

– Na neki način to se jednostavno tako dogodilo; nikada nisam sjela kako bih napisala zbirku koju pričaju djeca i adolescenti. No najčešće su to bili glasovi koji su me nadahnjivali.

Sujan prvijenac, strastveno originalan glas: deset priča u zbirci *St. Lucy's Home for Girls Raised by Wolves* donosi nam blistavi novi talent. Prema naslovu zbirke, skupinu djevojaka koje su othranili vukovi brižno preodgajaju redovnice. U “Progonjenoj Oliviji” (*Haunting Olivia*), dva dječaka odlaze na ponoćne izlete na brodsko groblje u potrazi za svojom mrtvom sestrom koja je otplovila u oklopu divovskog raka. U priči *Z. Z-in kamp za poremećene sanjače* (*Z. Z.'s Sleepaway Camp for Disordered Dreamers*), dječaka čiji snovi predskazuju nesmiljene tragedije šalju u ljetni kamp za problematične spavače (Paviljon 1 – Narkoleptičari; Paviljon 2 – Apneja u snu; Paviljon 3 – Mjesečari...). A u priči *Ava se bori s aligatorom* (*Ava Wrestles the Alligator*) upoznajemo neobičnu hrvačku dinastiju Bigtree – djeda Sawtootha, Šefa Bigtreeja i dvanaestogodišnju Avu – vlasnike Swamplandije! (Močvarne zemlje), prvog otočnog tematskog parka i kafića s aligatorima. Ava još oplakuje svoju majku

Ponekad sam se svjesno opirala toj dječjoj/adolescentnoj perspektivi – u ranijoj fazi, pokušala sam napisati *Children Remember Westward* sa stajališta vremenskog Minotaura po imenu Jax, i hvala Bogu da nisam uspjela!

Možda zato što mi je adolescencija još svježija, to je mjesto kojemu se želim vratiti. Mnogi moji protagonisti zapeli su između svjetova, hoću reći – doživjeli su određene istine odraslih ljudi, no nedostaje im perspektiva koja bi im dala smisao. Ima nečega u toj mješavini odrasle razboritosti i nevinosti što smatram nevjerojatno privlačnim.

Teškoće odrastanja i roditeljstva

U priči The Star-Gazer's Log of Summer-Time Crime, protagonist razmišlja: “Pretpostavljam da je ono što odrasla osoba doživljava, barem prema onomu što kaže izdavačka industrija: fosforescentno se pretvara u crno i bijelo, a činjenice prestaju biti zabavne”. Naslovna priča zbirke govori o skupini od 15 djevojaka koje su odgojili vukovi, pa ih od tih roditelja odvođe redovnice i preodgajaju ih kako bi se uključile u civilizirano društvo. Što nam možete reći o odrastanju?

– Za početak, ne želim zvučati kao kreten – sve što pokušavam reći o odrastanju, sigurna sam da su drugi pisci prije mene rekli s boljim uvidom i elokventnije. Također, kada bih samo to mogla reći izravno, vjerojatno ne bih trebala nasukati

kada njezin otac nestane; njegove posljednje riječi upućene njoj predstavljaju načelo močvare “Hrani aligatore, ne razgovaraj sa strancima”. Ostavljena da se brine o sedamnaest izležanih aligatora i starijoj sestri koja možda spava a možda i ne spava s demonom, Ava upoznaje Čovjeka Pticu i uči kako je kada si dijete često teško sačuvati bezazlene tajne od onih koji ćete ubiti – ako ih ne odaš. Priče Russellove prekrasno su napisane i raskošno maštovite, no emocionalna točnost je ono što ih iza te divne površine čini nezaboravnima. Magično, iz duhovne divljine i sablasnih močvara Floride, ispred kulise sastavljene od drevnih guštera i omamljujuće bujnog biljnog svijeta – pisano idiomom koji je očaravajuće lijep koliko i nadrealan – Karen Russell nam pokazuje tko smo i kako živimo. “Ova je knjiga čudo. Karen Russell je književni mistik, ona kanalizira nezemaljske priče koje bujaju od osjećaja. Veličanstveno lijepi debi moćne nove književnice.” – Ben Marcus

BookBrowse

Nova velika nada američke književnosti govori o svojim likovima, zapetljanima između adolescencije i odraslosti, surovom osjećaju gubitka i južnoj Floridi kao posebnom svemiru

svoje protagoniste u ogromne ljuske ili ih prognati od njihovih vučjih roditelja. Mogli bi se samo igrati s lopticom i jesti sendviče sa šunkom neko vrijeme, i onda se jednoga dana probuditi kao odrasli.

Evo jednog stiha koji volim iz pjesme Marka Jarmana: “Poput radosti bivjanja, i postajanja”. I ja sam željela da se nešto od te radosti provlači kroz te priče. Ali isto tako mislim da je unutarja strana tog osjećaja mrak i surovi osjećaj gubitka. Na primjer, u toj naslovnoj priči: što će zapravo te djevojke-vučice postati?

U vašoj zbirci roditelji su često odsutni ili tragično nagršeni: ponosni Minotaur kao otac, majka koja uvijek visi po nekom starkelji, cijeli niz vukova kao roditelja. Čini se da je prilično teško biti klinac ovih dana, barem vašim likovima.

– Mislim da je prilično teško biti i roditelj. Ne bih osuđivala roditelje u ovoj zbirci tako strogo: znate, taj Minotaur, na primjer, mora se boriti protiv predrasuda i zatvora vlastite anatomije, kao i protiv zmija. Kao i protiv dizenterije, i nemoguće cijene kukuruza. Ili roditelji-vukovi, koji žele bolji život svojoj djeci. Mislim, ta vrsta vatrene roditeljske ljubavi može se iskriviti u čudne oblike kada se suprotstavite vanjskom svijetu i njegovim opasnostima.

A teško je i biti klinac ovih dana! Ne znam je li tako sa svima, ali osjećala sam se kao da sam rođena s dubokom i nelagodnom sumnjom da je nešto pogrešno. Mislim da teškoću stvara to što većina klinaca ima osjećaj da moraju to “nešto” ispraviti, unatoč velikom neskladu između svjetskih problema i njihovih slabishnih dječjih potencijala.

Krava ispod vode

Mnoge priče u vašoj zbirci događaju su u nadrealnim baruštinama nacionalnog parka Everglades na Floridi, to je područje koje vam je poznato. Zašto dajete prednost tom ambijentu? Mislite li da biste pisali o istim mjestima i da ste odrasli na farmi u Iowi?

– Florida je, ako niste bili tamo, mjesto na koje biste trebali otići. Južna Florida je svemir odvojen od ostatka države. Ocean i

močvara nude sve moguće vrste metaforičkog zavodjenja. Everglades je jedno od najčudnijih mjesta na svijetu. Čudne stvari ispiru obalu. Maleni, prehistorijski gušteri žive u vašem poštanskom sandučiću. Mislim da ne shvaćate dok ne napustite Južnu Floridu kako je ona bizarna i čudesna. Moja obitelj i ja salatno smo hranili kravu koja je živjela ispod vode, tridesetak metara od kuće.

Tu je također zajednica kubanskih prognanika, i sigurna sam da je tuga drugog naraštaja Miamijsa na neki način dospjela u moj krvotok. To se nalazi u vodenim zalihama tamo dolje, ta nasljedna nostalgija. Svi ti festivali u Maloj Havani, stare žene koje viču promuklim glasovima s nekom vrstom neobuzdane čežnje za domom.

Što se tiče Iowe, sigurna sam da bih pronašla način da presadim svoje preokupacije na farme Iowe. Tu bi bili duhovi u kukuruznim poljima i stari hangari s avionima. Wallow i Timothy pronašli bi natprirodnu potkovu ili tako nešto. Bigtreejevi bi se hrvali s kravama-muzarama.

Što vas je u vašem životu navelo da želite postati spisateljica?

– Čitanje, definitivno. Jako sam voljela čitati; mislim, još volim, ali ne na taj način zabranjene ponoćne snage. Bila sam vrlo tjeskobno dijete, i čitanje je bilo način izlaza. Kada bi svi zaspali, iskrala bih se i zaključala u kupaonicu i čitala knjige drugih klinaca. To je bio način da iskoracim iz dječjeg tijela u um salemske vještice ili družine zaraćenih zečeva. To mi je još prekrasno. Bilo je sablasno i intimno i potpuno opijajuće, ukoračati u privatne prostore autora. Čitala bih te riječi i one bi postale moji prostori. Zatim sam poželjela i sama biti pisac, činiti drugima ono što su ti pisci činili meni.

Izlažući se opasnosti da zvučim glupo, to je istinska čarolija, za mene postoji nešto bizarno i prekrasno u cijelom tom književnom stvaranju.

S engleskoga prevela Sanja Kovačević.

Objavljeno na webstranici www.bookbrowse.com/author_interviews/full/index.cfm?author_number=1367

Ava se bori s aligatorom

Karen Russell

Priča iz zbirke *St. Lucy's Home for Girls Raised By Wolves*

Moja sestra i ja boravimo u staroj kući Djeda Sawtootha dok se naš otac, Šef Bigtree, ne vrati iz Mainlanda. To je prvo ljeto da smo same u močvari. "Bit će vam dobro, cure", promrmljao je Šef. "Hranite aligatore, ne razgovarajte sa strancima. Zaključajte vrata po noći". Mora da je Šef zaboravio da Djed ima vrata na zaslon – da nema ključa, nema brave. Ta stara kuća hrdom je prošarani žuti bungalov na rubu zaljeva s divljim pticama. Imala je jednu, zagušljivu prostoriju; tri grubo izrađena prozora od drveta patuljaste palme, s daskom crnom od komaraca; tanki krov koji šumi kada pada kiša. Volim biti ovdje. Svaki put kada vjetar zapuhne s rijeke, nebo prospe lišće i perje. Za vrijeme parenja prozor spavaće sobe bučno klopoće uz žarki pjev ptica.

Sada, zbog grmljavine, tanko prozorsko staklo žubori poput voštanog papira. Ljetna kiša i je dalje najutješniji zvuk koji poznajem. Volim se pretvarati da su to prsti naše mrtve majke koji bubnja-ju po stropu iznad nas. Malo podalje, jedan aligator riče – ne jedan od naših, negodujem, nego slobodnjak. Naši su se aligatori izlegli u inkubatorima. Ako uopće i stvaraju neku buku, to je traljavo roktanje, iz dosade i sitosti. Ovaj divlji aligator proizvodi nenadmašiv krik,

mного glasniji, mnogo bliži. Smiješim se i povlačim pokrivač preko brade. Ako Osceola i čuje, to ne pokazuje. Moja sestra leži na krevetu nasuprot meni. Njezine su oči širom otvorene, i smiješi se i smiješi u mraku.

"Hej, Ossie? Jesi li sama tamo?"

Moja starija sestra u sebi ima cijela kraljevstva, a neka od njih dostupna su samo u određenim godišnjim dobima, prema određenom tipu vremena. Jedno takvo stapanje pojavljuje se kada pada ljetna kiša, u ponoć, kada povijuše dišu tik prije spavanja. Moraš postaviti pravo pitanje, baciti pravo uže na mostu, kako bi stigao tamo – a zatim jurnuti preko provalije između vas, prije nego što se most uruši.

"Ossie? Jesmo li same?" Zurim u gusti mrak. Tu je stolac koji izgleda poput rogatke vrazje siluete. Tu je tamna caklina stakla terarija. Ali nema Slasnoga, Ossiena dečka koji se tek treba materijalizirati.

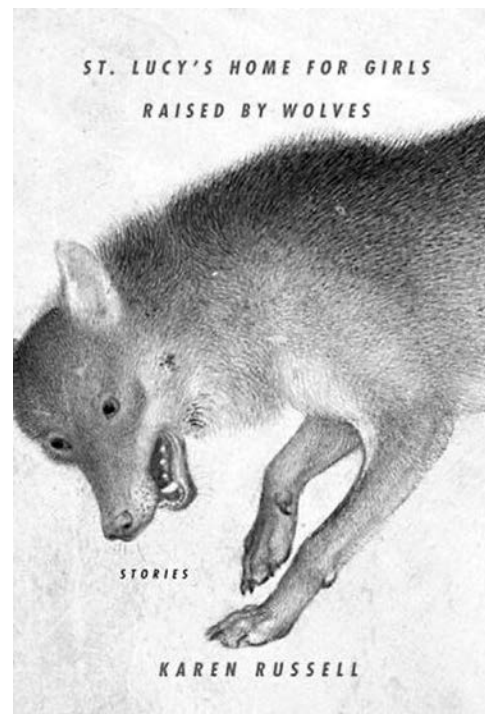
"Jesmo", prošapće. "Samo mi". Ossie zvuči prekrasno budno. Protegne se i potapše me po ruci.

"Mi cure same".

To je to. "Samo mi!" vrištimo. I ovaj put znam, Ossie i ja zamišljamo istu stvar. Milje i milje močvare, milijuni i milijuni duhova, i samo mi, cure, zadržane u bungalovu u našim glupavim pidžamama.

Nastavljamo se smijuljiti, sretne i nerovne, golicane nepotpunom nevinošću. Obje osjećamo da se s nama zbija neka mračna šala, iako ne možemo baš posve shvatiti poantu.

"Što je sa Slasnim?" prodahćem. "Više ne hodaš sa Slasnim?"

Uh-oh. Evo ga opet, taj skroviti smiješak, koji govori da je Ossie nostalgična za mjestima na kojima ja nikada nisam bila, mjestima koja čak ne mogu ni početi zamišljati.

Ossie zatrese glavom. "Sada je nešto drugo u igri."

"Netko drugi? Još nećeš pobjeći s, hm", zastala sam, pokušavajući se sjetiti kako je to ona rekla, "ljubavnikom? Hoćeš li?"

Ossie ne odgovara. "Slušaj", diše, oči su joj poput raspirene žeravice. Grmljavina se stišala do mekog njiska. Vani, nešto grebe po našem natopljenom prozoru. "Ovdje je".

Znate, ono što opsjeda Ossie nije poput onog padanja u trans o kojemu čitate u *Bibliji*, nisu to ni glasovi iz pakla ili svinje na brdu. Njezino tijelo se ne puši poput petarde, niti urla na mrtvim jezicima. Njezini je dečki posjedaju na različite načine. Prikradaju joj se, učahure joj

se u ušima i ustima i plućima, potajice i prožimajući, poput bolesti ili progutane vode. Gledam njezine metamorfoze koje su sve pokudnije i pohlepnije. Ossie se znoji. Ossie teško diše. Stavlja svoju šaku u usta, njezina druga ruka nestaje ispod pokrivača.

Tada zastenje, nježno.

A ja osjećam onaj čudni čvor straha i čuđenja i ljutnje, ljusku koja obuhvaća cijelo moje djetinjstvo. To je još jedna faza promjene koju ne razumijem, iz čvrstog u prazno, koja se događa u mojoj neposrednoj blizini. Duh je ovdje. Znam to, zato što mogu vidjeti kako moja sestra nestaje. Mogu osjetiti to tijelo uz moje koje prazni moju Ossie, i ostavlja me samu u sobi. Slasni je njezin najraskalašeniji dečko dosad. Duh se kreće kroz nju, ulazi u njezina bedra, tjerajući Ossie da izvodi trzavi marionetski ples ispod pokrivača. To se događa svake noći, u posljednje doba, bespomoćna sam i ne mogu ga zaustaviti. Odlazi odavde, Slasni! Razmišljam vrlo glasno. Vrati se u svoj grob! Pusti moju sestru na miru...

Opsjednuto, njezin se krevet počinje ljuljati.

Tako sam ljubomorna na Ossie. Svaki put kada zasvijetli bljesak oluje, ili zdjela zalupa na podu, to je poruka od njezina glupog dečka. Vjetar u njezinoj kosi, vjetar u drveću, sve je to njezin dragi. A u međuvremenu, tko se bavi rezanjem glava smrđljivim ribama za aligatore? Tko skače u Bigtreejev zahod i četka obložene zube u Aligatorovoj glavi? Baš tako. Sa šesnaest godina, Ossie je četiri godine starija i dvostruko viša od mene. Pa ipak sam nekako ja ta koja neprestano radi sav posao. To je nagrada

proza

Character (c) Pawscat
Image (c) Arania

za sposobnost, pretpostavljam. Kada je Šef otišao, morala sam preuzeti brigu o cijelom parku.

Naša obitelj posjeduje Swamplandiju (Močvarnu zemlju!), Tematski Park i Močvarni kafe na otoku, premda nam u posljednje doba baš i ne ide. Možete vidjeti naš drveni znak, kako se njiše s divovskoga drveta kapoke na Ruti 6: DOĐITE VIDJETI SETHA, ZUBATU MORSKU ZMIJU I DREVNOG GUŠTERA SMRTI!!! Sve naše aligatore zovemo "Seth". Tradicija je važna, kaže Šef, promotivni materijali su skupi. Dok je moja majka bila živa, vodila je predstavu, doslovce. Mama se brinula o svim stvarima u sjeni, iza scene: o zatvaranju bolesnih aligatora, natakanju zračnog čamca, klanju pilića. Nisam čak ni znala da takve dužnosti postoje. Prilično sam sigurna da ih je Ossie još nesvesna. Ona ne mora raditi svakodnevne poslove. "Tvoja sestra je posebna", pokušao mi je objasniti Šef u nekoliko prigoda. Ne shvaćam takvu sofisticirku logiku. I ja sam posebna. Moje ime je palindrom. Mogu se verati po drveću lako poput majmunice. Mogu uništiti kanticu klenova u rekordnom vremenu. Jedanput je djed Sawtooth držao otvorene ralje mrtvog Setha, a ja sam gurnula cijelu svoju glavu u njegovu smradna usta.

U Swamplandiji postoje samo dvije dužnosti koje ne mogu obaviti sama: svezati močvarne kokoši tijekom Četvrtaka s živim pilićima, te izvući aligatore iz vode. To znači da se ne mogu natjecati u juniorskim ligama, ili to izvesti sama. To mi ne smeta toliko da bih bila hrabrija. I dalje odbijam ugaziti u jamu, i u svakom slučaju, preslaba sam da bih nasukala vlastitog aligatora. Naša točka je jednostavna: glavni borac, obično je to Šef, ulazi u vodu, izvodeći veliku predstavu, i traži po pjeskovitom dnu svojeg Setha. Tada vuče aligatora van za njegov bijedni rep. Aligator se odmah zanjiše prema naprijed, povukavši Šefa natrag u vodu. Šef ga opet poteže van, i opet razbješnjeli aligator vuče mojeg oca prema vodi. Ovaj povuci-potegni rat nastavlja se na neodređeno vrijeme, dok publika kliče i urla, navijajući za našu vrstu.

Konačno, Šef svladava svojeg Setha. Uspijeva ga dovući u pličak i uzverati mu se na leđa. To je dio kada ja nastupam. Teta Hilola zavrta magičnu melodiju na kaliopi - *ba-da-DOOM-bop-bop!* i ja napravim "zvijezdu" preko pijeska, pazeći da se stalno cerim, čak i kada prizemljim na aligatorove oklopne ljuske. Izbliza, Sethovi su prekrasni, s rebrastim sivo-zelenim leđima i dinosaurskim stopalima. U međuvremenu, Šef

iskoristivši svoju sjajnu točku, omotava crni električnu žicu oko Sethove gubice. Uzima moje gole ruke i drži ih gore prema publici, otvarajući moje malene dlanove kako bi se oni zabavljali.

Zatim ih sklapa oko Sethovih čeljusti. Ja se smiješim i smiješim turistima. Unutar moje stisnute pesnice Seth se bori protiv žice. Šef drži svoje mesnate ruke povrh mojih, skrivajući činjenicu da ja uopće ništa ne radim. Šef me voli podsjećati da turisti ne plaćaju kako bi gledali borbu.

U nekom trenutku moram se prenuti iz sna, zato što vrata lupaju na vjetru. Bacam pogled na svoj sat: 12:07. Kada je Mama bila živa, Ossie je imala izlazak do 10. Mislim da ga tehnički još ima, ali je nitko na to ne tjera. Ponekad dopušta Slasnom da je ima satima. Postanem bijesna kada razmišljam o tomu, i malo ljubomorna, kako Slasni odvodi Ossie na izlet kroz močvaru. Brinem se za nju. Do sada bi mogla biti duboko među srušenim borovima, na pola puta do jezera.

Ali ako napustim kuću, tada bih i ja prekršila pravila. Navlačim prekrivač preko glave i grizem usnu. Zbog vala neiskorištenog adrenalina osjećam se bolesno i drhtavo. Sljedeće što znam, navlačim svoje čizme i istrčavam kroz vrata, kao da sam ja ta koja je opsjednuta.

Čudna svjetla rasvjetljavaju močvaru noću. Iznad glave, oblaci se protežu preko neba poput goleme paukove mreže, orošene zvijezdama. Maljušni avioni iz Mainlanda zuje prema žutom mjesecu, kako bi se zapleli u paučinu oblaka.

Ossie je mnogo lakše pratiti, nego životinju. Pokosila je za sebe krivudavu stazu kroz šikaru. Trstike rastu visoke i debele oko mene, sikćući na vjetru poput tisuću zmija otrovnica. Svakih nekoliko koraka, pogledavam iza sebe na topli sjaj kuće koji nestaje.

Nekoliko koraka ispred, vidim nekakav oblik koji se pretvara u Ossie, probijajući se kroz ljubičasti šaš.

Upotrijebila je vruće žlice i boju od jaja kako bi svoju kosu obojila u boju izmaglice lavande. To ostavlja trag iza nje, isparavajući iz njezine lubanje, kao da je Ossie bila žrtva prtljavog egzorcizma. Trik je u tome da uhvatiš Ossie nespremnu, da joj se prikradeš s kosa iza tamnog zastora mangrovih stabala, a zatim je čekaš u zasjedi s mojim Super Zamahom Leteće Vjeverice. Ako je pokušao zaustaviti frontalno, nemaš nikakve šanse. Moja sestra je velika djevojka, teška skoro 90 kilograma, s tri dodatna očajnika i jaguarskim ugrizom. Osim toga, zaljubljena je. Za vrijeme svoje ljubavne opčinjenosti, baca me sa svojih ramena bezumnim volovskim trzajem i prekorači preko mene.

Što će raditi sa Slasnim? Pitam se. Što ona radi tamo satima sa Slasnim svake noći? Više sam prestrašena nego znatiželjna, a ona je sada do struka u trsci, mrlja boje opala stisnuta u barušini. U čudnim intervalima, tutnjeći povrh zuja kukaca, čujem riku jednog od divljih aligatora. Za jedno čudovište, proizvodi neobično tugaljiv zvuk: dug i grlen, pun užasne slatkoće, poput glasa Šefa kada postane hrapav od emocija. Otkad nas je ostavio, uvijek ga osluškujem. To je čudna vrsta utjehe u tami.

Dok stražarim, Ossie se miče izvan dosega jasne mjesecine i srebrno-zelenog šaša, sjedinjena s crnim mangrovim stablima. Ubrzo nakon toga počinje nova buka.

Koračam uz rub močvare, previše uplašena da bih je slijedila, ne prvi put. To je to, to je zemljopisna granica do koje ja mogu ići zbog Ossie. Učimo zemljopisne širine i dužine u školi, i lice mi gori, jer mogu ocrtati koordinate vlastite ljubavi i hrabrosti s takvom prokletom točnošću. Šetam uz točke te nevidljive crte, gledajući za njom. Stojim ondje dok se Ossie ne izgubi iz vidika.

"Ossie...?" To je samo polupovik, najmanje što mogu učiniti. Tada, sablažnjena zvukom vlastita glasa, okrećem se i brzo hodam nazad prema bungalovu. To je njezino tijelo, mislim, njezina stvar. Osim toga, Ossie voli bolovati od ljubavi. Kako pomoći pacijentu koji poriče da nešto nije u redu?

Iza mene, rika se pojačava. Hodam brže.

Većina ljudi misli da aligatori ispuštaju samo dva glasa, za glad i dosadu. Ali ti ljudi nikada nisu čuli riku aligatora. "Jezik je", kaže gđica Huerta, naša učiteljica prirodnih znanosti, koja voli pogrešno izgovarati, "ono što nas razlikuje od životinja". Ali mi ljudi jednostavno smo umišljeni. Aligatori razgovaraju jedni s drugima, i s mjesecom, ženskom kreaštavošću. ▣

*S engleskoga prevela Sanja Kovačević.
Priča Ava Wrestles the Alligator
preuzeta je iz zbirke priča Karen Russel
St. Lucy's Home for Girls Raised By
Wolves, Knopf, 2006.*

Raj

A. L. Kennedy

Donosimo ulomak iz romana *Raj* škotske spisateljice A. L. Kennedy, koji je britanska kritika izdvojila kao jedno od najdojmljivijih djela na temu alkoholizma. Roman uskoro izlazi u biblioteci *Na tragu klasika* u izdanju Hrvatskog filološkog društva i Disputa

Kako do toga dođe – to je uvijek duga priča.

A ja, čini se, počinjem time što sam ovdje; kutijasta prostorija, suviše prostrana da bi bila ugodna, prljava stropa ovješena upravo dovoljno nisko da izluči široku, jasnu izmaglicu klaustrrofobije. Meni zdesna je predimenzionirani sat kakve vole u malim školama i domovima za starije, s istaknutim, crnim brojkama i kao u crtanim filmovima debelim kazaljka što uspješno viču koliko je sati, bili vi znatizeljni ili ne. Pokazuje 8:42 i odbrojava. Iznad njega je poslovični žalac žuta svjetla.

8:42.

Ali ne znam kada – navečer ili ujutro. Kako god bilo, po onome što već mogu zaključiti, radije ne bih bila umiješana u sve ovo nakon 8:43. U jednoj šaci – primjećujem – držim ključ. Privjesak mu je izrađen od pakosno zelene plastike, svjetluca i izliven u oblik koji zorno pokazuje što bi se dogodilo kad bi se već odavno mrtvo uho napuhalo do bolesne pretlosti. Samo, znam da je to zapravo trebao biti list, jer je primjetan trud da se načini stabljika, rebra i žile koje list može imati. Pretpostavljam da bi mi se trebao svidjeti taj ključ i da bih trebala biti blagonaklonija prema njemu, jer ljudi vole stabla. I, po logici stvari, lišće. Ali meni se ne sviđa lišće, čak ni pravo. Međutim, reći ću vam što mi se sviđa, što obožavam – upravo gledam u to, upravo sada i predivno je, upravo najlje-

pše od svega što sam vidjela od 8:41. Tiče se moje druge ruke – one koja je bez lista.

To je tekućina.

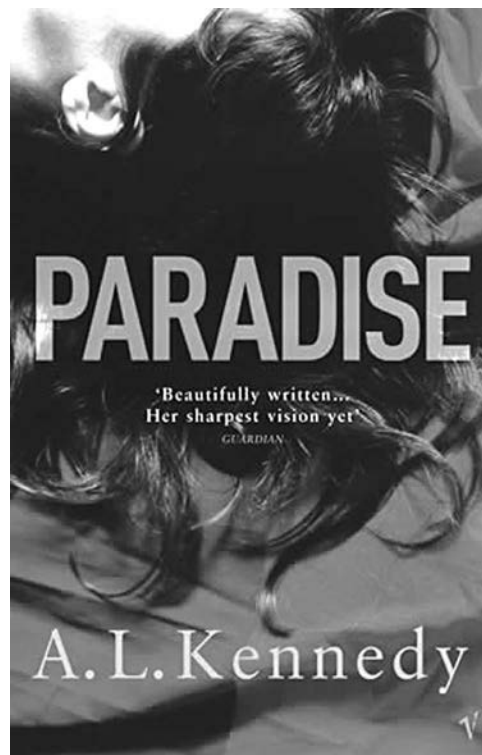
Ja zaista volim tekućine.

Uspinje se iz posude u vrč u tom stalno obnavljajućem pletenastom mlazu zašćerenog ječma; pada iz vrča u čašu kao mišić koji se neprestano stišće i opušta – srce boje meda neke evolucijski nepovratno specijalizirane životinje. Svjetluca i, naravno, teče, piće teče, hitajući da utaži žeđ, baš kao što bi i trebalo. Spuštam vrč i dižem čašu, baš kao što bih i trebala. Pretpostavljam da je napunjena nekakvim jabukovim sokom i, kad bolje pogledam, zaključujem da jest – ne baš ugodnim, ali sasvim sigurno mokrim i neophodnim. Zrak, a stoga i moja usta, trenutačno imaju okus jeftinih sredstava za čišćenje, nesretnih ljudi, stotinu godina upornog dima cigareta i urina male djece ostavljenog da odstoji. Što znači da trebam svoje piće. Osim toga, uistinu, kad bolje razmislim, osjećam groznu žeđ.

– Grozno vrijeme?

Gutam umjetno voće – čak nije ni ono iz koncentrata – pa nisam mogla reći ni riječ – to nisam ja govorila. Grozna žeđ – grozno vrijeme: ne ta podudarnost je slučajna, morala bih biti poprilično paranoična kad bih mislila da je riječ ma o čemu drugom. Ipak, osjećam da je primjedba nametljiva – kao da ima slobodan pristup mojoj lubanji – i stoga se okrećem čak i ne namjestivši osmijeh i otkrivam odgovornu osobu, skrivenu iza mene. Neuredan, rid muškarac mota se okolo. Ima podužu, žučkastu, kovrčavu kosu koja je možda bila zgodna nekad u njegovoj mladosti, ali sad se istanjila u paperjastu blamažu. Gotovo si mogu predočiti kako svake večeri moli da preko noći naglo očelavi. Bog zasad nije milostiv. Gospodin Paperjasti nastoji zadržati znatizeljan izraz lica, iako više ništa ne govori a ja ga ne gledam u oči i ni na koji ga način ne ohrabrujem. Od onih je koji imaju hobi-je: tužne hobije o kojima će htjeti pričati.

Preletjevši pogledom, vidim da nema prozora, što može objasniti nedostatak meteorološke pouzdanosti s njegove

strane. Nemoguće je da ijedno od nas može znati čime se vrijeme bavi vani. S druge strane, Neuredni djeluje poput osobe koja je redovito nesigurna u vezi bilo s čim: možda je uspio virnuti izvan sobe i tako već zna nešto o prilikama koje već trenutačno prevladavaju – monsun, pješćana oluja, susnježica – možda se jednostavno nada da ću potvrditi njegovo zapažanje. Ja, naravno, ne znam ništa, ni u tragovima.

Iza nas postavljena su lažna kolica – očito su načinjena od nehrđajućeg čelika, no pokrivena su ženskastim baldahinom i debelim volančićima satenskog materijala cvjetnog uzorka. Unutra razabirem hujanje infracrvenih grijalica. I pladnje narančastih, smeđih ili sivih stvari koje bi trebale biti hrana, pretpostavljam. Cijela ta skalamerija ne miriše ni na što drugo nego na dosadu i možda ustajalu masnoću.

– Stvarno strašno... Zar ne? – Ponovo pokušava: možda i dalje tupi o vremenu, možda je samo potišten; ne mogu reći da me je briga.

– Užasno – kimam glavom i naginjem se u stranu.

Ali Neuredni baš mora ponovo uskočiti: – Huhhh... – Čini se da sve to doživljava veoma osobno, ma što to bilo. I primjećujem da ima nešto pomalo iščekujuće u brzim, kratkim pogledima koje mi i dalje dobacuje. Moguće je da ću od njega uskoro dobiti glavobolju.

– Fmmmm... – kima glavom, kao da njegov repertoar zvukova ima ikakvo značenje osim u njegovoj glavi.

No ne mogu poreći da i on govori engleski, barem otprilike – a to je neki trag. To znači da vjerojatno mogu

pretpostaviti kako se nalazim u hotelu negdje gdje se govori engleski. Ili to ili me zaskočio gospodin Paperjasti koji sam govori engleski i koji je pogodio da ga i ja govorim pa bih mogla zapravo biti bilo gdje. U međuvremenu, on se i dalje besciljno vrzma i ja se nadam da se sve to neće pretvoriti u neku nadahnutu manifestaciju dugotrajne nacionalne solidarnosti. Kako bih mu pomogla da se makne s mjesta, pokušavam zvučati kao da praštam, premda nikad neću otkriti što pokušavam oprostiti. – Odvratno. Gotovo zastrašujuće.

No, izgleda da je to dobro prošlo. Povlači se korak unatrag, pa još jedan, a zatim se trkom daje u pokunjeni uzmak. Čini mi se da mogu slobodno zaključiti kako je naša konverzacija završena.

Okolo mene su razne skupine i pustinjači zgrbljeni nad posudama sa žitaricama, tanjurima s mokrosajnim stvarima, zemljama što se urušavaju. Sag je izdašno posut nekakvom krušnom prhuti: svaki stol ima i svoju metlicu za prašinu, kao i pokoju vezicu neuvjerljivog lišća u vazii s grlom. Zidovi u nemirnim intervalima prikazuju reprodukcije starih europskih oglasa: znači, hotel je ipak britanski. Ovaj osobit stupanj strahote može se potpuno postići samo na britanskim otocima. I ovo je sigurno doručak.

Dakle, 8:44, ne, 8:45, jutro je i doručak u jeftinu britanskom hotelu.

Doma sam. Možda.

Okrenuti leđima zidu, žena što više i nećunji muž nabadaju po gljivama i kobasicama. – Moramo nabaviti plinski roštilj. Ono je bilo predobro jelo kad smo bili ondje, predobro. Baš predobro jelo. – Njezin partner žvače i žvače dok ja pokušavam ne zamišljati sve sitnije i sitnije tijesto koje proizvodi. – A taj kontinentalno...kontinentalni...kontinentalni... Kontinentalni što? Poplun? Doručak? Ljubavnik? Jezični tečaj za samousavršavanje? Ona nikad neće dovršiti, a ja nikad neću doznati, a on nikad neće progutati – to vidim. Ne želim razmišljati o tome kako slobodno putuju po zemaljskoj kugli, izmoždjujući ljude, tjerajući ih – kamo god išli – da spas potraže u plinskim roštiljnicama. Natačem u čašu i usredotočujem se. Zatim se prisjećam, s bolnom jasnoćom, zrakoplovnog domaćina kako zaklanja isprekidani vidik avionskog prolaza i rukama izvodi uobičajenu sigurnosnu vježbu kao da pleše: maske s kisikom, najprije za vas pa onda za vašu ushroptalu djecu, podni svjetlosni pokazivači smjera da vas namame u tamu i dim. Uživao je u sebi, znojeći se tek malo nad svim onim uputama što su brzo smjenjivale jedna drugu u ritmu bodrećeg scenarija. Zatim je pokušao navući svoj paradni pojas za spašavanje i uvelike podbacio. Ja sam gledala, nisam mogla prestati gledati, dok su njegove isprva mirne ruke sada zapinjale, a ono gumirano žutilo se gužvalo i počinjalo otkazivati poslušnost – poput prljave plastificirane pregače. U trenutku kad je već trebao vezati čvrst dvostruki čvor na struku (a zatim prijeći na pokazivanje svojih usnih cjevčica, svoje zgodne zviždaljke i sjajnog svjetla), uzice su mu se samo perverzno mrsile i

Raj je ambiciozni roman škotske spisateljice mlađega naraštaja A.L. Kennedy, koji je britanska kritika izdvojila kao jedno od najdojmljivijih djela na temu alkoholizma. Glavna junakinja, naime, Hannah Luckraft "karijerna" je alkoholičarka, žena s potpuno dezintegriranom ličnošću, fragmentiranom sviješću i mislima bez jasnih obala koja nakon "putovanja" mučnim krajolicima podsuvijesti i dramatične potrage za samom sobom uspijeva uhvatiti treptaj "svjetla u tunelu" i hrabro krenuti prema spasu. Kennedyjeva je u ovoj žestokoj, ali isto tako i dirljivoj, na trenutke čak i nježnoj prozi, uspjela uhvatiti totalitet ljudske egzistencije u naopakoj perspektivi – na putu iz onostranog, iz "Raja" u normalno zemaljsko stanje, predvidljive događaje i Smisao. Smisao postojanja.

Alison Louise Kennedy rođena je u Dundeeju 1965. Studirala je englesku književnost i dramu na Sveučilištu Warwick, gdje je počela pisati dramske monologe i pripovijetke. Radila je na projektima kulturne razmjene. Kao *writer in residence* gostovala je na raznim europskim sveučilištima. U posljednje vrijeme djeluje kao kritičarka

uglednih škotskih novina i časopisa te honorarna predavačica kreativnog pisanja pri St. Andrew's University. Prvom knjigom *Noćna geometrija i vlakovi iz Garscaddena* (*Night Geometry and the Garscadden Trains*, 1990.), zbirkom kratkih priča tematski vezanih za škotsku svakodnevicu, A. L. Kennedy osvojila je nekoliko prestižnih književnih nagrada te se nametnula kao jedan od najznačajnijih britanskih mladih autora. Potom je objavila još dvije zbirke priča, *Sad kad si se vratilo* (*Now That You're Back*, 1994.) i *Izvorno blaženstvo* (*Original Bliss*, 1997.). Od romana pozornost kritike privukli su *Očekujući moguću ples* (*Looking for the Possible Dance*, 1993.), *Tako mi je drago* (*So I Am Glad*, 1995.) i *Sve što trebaš* (*Everything You Need*, 1999.). Roman *Tako mi je drago* dobio je Encore Award, a sva djela povezuje tematika traumatičnog djetinjstva i kompliciranih obiteljskih odnosa.

A. L. Kennedy piše i filmske scenarije, a najznačajnijim djelom kritika drži roman *Raj* (*Paradise*, 2004.). Roman *Raj* uskoro izlazi u biblioteci *Na tragu klasika* što je zajednički realiziraju Hrvatsko filološko društvo i Disput iz Zagreba. ▣

proza

što je više prčkao po njima i umirujuće se smješkao, sve se samo još više uvrtalo i zapetljavalo. Tada mu je glava klonula i počeo se otvoreno boriti s pojasom, dok mu se crvenilo s vrata uspinjalo prema kosi. Potom su iskočili potpuno jasni čvorovi, dok su njegovi prsti petljali po njima, vlažno nemoćni. Žmirnuo je uvis ne bi li došao do daha, a ja sam mu se osmjehnula – kakva je druga gesta bila moguća osim jasno ohrabrujućeg smjeha? – i zbog nečeg u tom trenu bilo je bjelodano da oboje znamo kako on sad izvodi pokaznu vježbu prave opasnosti. Upravo tako bismo uistinu bili uspaničeni i usplahireni i trošili previše vremena dok avion pada. Tako bismo bili uhvaćeni u klopku mraka, budalasto se otimajući. Tako bismo zurili dok užasi haraju protiv naše volje. Tako bismo bili sunovraćeni u vodu, osjećajući kako

se svaki djelić zaštitnog odijela lako otkida i otplutava. Pokazivao nam je kako bismo umrli.

Pokazna vježba je završila, no on je ostao na mjestu, zburjen samim sobom, gotovo u suzama, još u pojasu, nakrivljenom, nepropisno zavezanom. To je nedavna uspomena, ima okus nečega sasvim bliskoga. A ja se opet pouzdano osmijehujem i razmišljam kako sam zacijelo bila negdje i sad se zacijelo vraćam, što je nova i važna informacija i razlog je za radost. Jedan od mnogih užitaka zaboravljanja, kao što svi mi znamo, leži u prisjećanju. Kaskaš iz sobe u sobu i nemaš pojma gdje si ostavila ključeve prošle noći: bez njih si zaključana u kući. Pod krevetom, u ladicu za noževе, iza scotcha, iza cipela, u džepovima svakog komada odjeće koji ima džepove, u košu za smeće, u posudi za kompost, u kutiji za kruh: uspaničeno si pogledala u svaki mogući kutak. Sjediš na krevetu, očajavajući, nisi sigurna tko ima tvoje rezervne ključeve i jesi li mu još draga i onda – ruka ti nježno gladi taj ljupki grumen metala, tog teškog, malog pauka ključeva od svega. Dokoličarili su na poplunu cijelo jutro, tek namigujući svaki put kad bi prošla. No napokon ih imaš i sretna si, mnogo sretnija nego što bi bila da si ih bez pometnje pokupila s njihova uobičajenog mjesta.

Ovog jutra veoma je jasno da sam zametnula barem jedan dan, pa možete zamisliti da sam poprilično oduševljena. Ali i dalje žedna. Doduše, već imam poveliku čašu, napunjenu i u mom posjedu – vjerojatno 300 mililitara, ili čak i kapljicu više.

Ostavila sam pristojan razmak između površine tekućine i vrha čaše – sve drugo je nepristojno i privlači pozornost – no čak i da je sok pljuskao po samom rubu, ne bi bilo dovoljno. Litra bi mogla biti početak nečega dovoljnoga, mogla bi početi osvježavati, litra i ništa manje. Pa zato to moram strusiti stojeći, ponovno napuniti, strusiti, još jednom napuniti i sjesti negdje nasamo kako bih rehidrirala. Moraš biti neometana da bi rehidrirala. Pretpostavljam da to smijem promatrati kao uobičajenu situaciju švedskog stola “zgrabi sve što možeš” i da se, suočen sa sirovim apetitom, nitko neće upletati.

Ispostavilo se da nisam u krivu. Šćepavši čašu broj četiri, lutam kroz olupinu i mrljanje, pogledom tražeći neko mjesto na koje bi bilo podnošljivo sjesti. Prostorija se odjednom čini natpranom, nema nijednog slobodnog mjesta. Mogla bih pojesti mali toast poslije, ako ima tosta. Mogu samo pretpostavljati kako imam novca da ga kupim – u suprotnom teško da bih došla ovamo.

– E...?

Opet. Gospodin Paperjasti iritantno tapše rukom po nekom praznom sjedalu. Jedinom vidljivom praznom sjedalu.

– Eee...? – I dalje ponavlja taj žalosni zavodnički samoglasnik. Mogla bih baš i stajati.

S obje mu strane vrebaju nešto što mogu biti samo njegova djeca: plavokosa djevojčica osorna izgleda od možda osam godina i manji, tamniji dječak. Na sreću, nijedno nije naslijedilo očevu kosu. Oboje uporno stišću sadržaje nekoliko malih plastičnih kutija pekmeza, a potom nastalu kašu razmazuju po slučajno odabranim predmetima. Mogla bih šmugnuti natrag do šanka sa sokom. Mogla bih pobjeći.

– Nećete nam smetati. Stvarno.

Slobodno je.

– Hoću.

– Ne, nećete.

– Mislim da hoću.

– Ma neee...

Djecu prestaje zanimati mrljanje po vrču s mlijekom i djevojčica si siše dlan – gleda me procjenjivački.

– Možda samo nakratko. – Prolazim najgori dio. – Kao gnojni prištevi, zar ne?

Otac Neuredni guta ne baš sasvim veselo.

– Paketići pekmeza – kad ih istisnete, izgledaju kao... pa, pomalo su kao...

Oduštajem, sjedam i pijuckam svoj jabukov sok u tišini. Pet ili šest gutljaja i doručak će biti završen. Osim što i dalje nekako osjećam kao da nisam dosegla svoje kapacitete – još čaša ili tri koje sam propustila popiti izjedaju me.

– Iii-HA. Iii-HA. – On, dakako, ima nenormalan smijeh, zašto bi imao normalan?

Koliko bi ga često imao priliku upotrijebiti u životu? – Gnojni prištevi. Iii-HA. U svakom slučaju, ružno je i treba to prekinuti.

– I...vi odlazite?

Ponovo je ozbiljan, porumenio i blago kaže: – Vraćamo se.

– A-ha.

Mali me dječak gurka ispod stola – ruka mu je očito ljepljiva dok se odvaja od moje noge. Nosim traperice – izgledaju nove – nove traperice i majicu. Podlaktice su mi blago potamnjele. Dječak ponovo pokušava. Privlačim njegovu pozornost svojim najboljim izrazom strpljive i otvoreno vesele osobe. Prije ili poslije, to uvijek polučiti uspjeh. Ja sam osoba prema kojoj drugi otpljavaju – bez iznimke, svi postaju topli. Moj gubitak pamćenja, da sam u filmu, značio bi da sam stroj za ubijanje, strpljivo obučavana u nekoj strašnoj vladinoj organizaciji i moja bi amnezija uskoro isparila u krvoproliću nemoralne orbe i zapaljenih automobila. Ali ja znam da nisam nikakav stroj. Ja sam punopravno ljudsko biće. I sviđam se ljudima – gotovo se neprirodno lako sviđim. Dječak postaje stidljiv zbog pozornosti koju mu pridajem, ali nije mu ni sasvim neugo-

dno. Djevojčica zuri, pomalo bijesno. S njom će dulje potrajati.

– Amelia, tako se ne ponašamo.

– U redu je ona. Ne živcirajte se.

Možda je umorna. Nije navikla na stranice.

Glasno gutam ostatak soka, pripremajući se za odlazak – negdje možda imam sobu i druga sredstva za život osim pekmeza. Uši oca Neurednog gotovo su ljubičaste – on je očito čovjek koji bi volio da mu djeca budu pristojna, a to je vrijedno divljenja, no takve nade ponekad odu predaleko.

Sad je očito bijesan, ustraje na izživiranosti, pa ja postajem pomirljiva.

– Amelia. To je divno ime.

Na to mi djevojčica dobaci pomalo povrijeđen, otrešit pogled i zagleda se u stolnjak. Znači, očekuje da znam njezino ime. Očekuje da se sjećam. Dakle, srele smo se već. U avionu? Na aerodromu? U hotelskom foajeu? U 8:35?

Zapravo se sjećam aerodroma i kako sam se probijala uokolo, kao i obično, čekajući da odletim nekamo drugamo – tražeći vrijeme u prodavaonici nosača zvuka, pregledavajući DVD-e.

– Recite mi, lezbijске fufe se ševe – o čemu se tu radi?

Prodavač za pultom pospan, nadrogiran ili pati od dijagnostičarane dosade: – Hm??

– Lezbijске fufe se ševe – zvuči malo nejasno. Mislim, ne bih htjela kupiti nešto za što nisam sigurna. Ima li tu čembala? Ili klizanja? Stolica na sklapanje? Glumi li ijedan lik amneziju? – Bila sam u blagoglagoljivu raspoloženju, vesela, trebao mi je drug za zafrkanciju. Prodavač nije bio moj drug.

– Želite li ga kupiti?

Još dok sam ponovo otvarala usta, shvatila sam da možda krivo tumači moj čavrljanje kao neku vrstu nabacivanja, što nije bio slučaj, nikako.

– Naravno da ga ne želim kupiti. U čemu se sastoji njegov misterij, njegov stvaralački plam?

Zapravo, on nije reagirao kao da ga zavodim – jedva je uopće reagirao kao da je još živ.

– Ne želite kupiti. – Bio je u svakom pogledu monoton.

– Ne, nemam želju kupiti. – I odmaknula sam se prije nego što sam uspjela reći nešto drugo.

Ili sam zapravo rekla: – Ne bih kupila taj DVD ni da je posljednji na svijetu.

A onda je on rekao: – Vi znate koje su vam mogućnosti.

A onda sam ja rekla: – Jebati se i snimiti video pod naslovom *Jebe mi se*.

Mogu se sjetiti obaju završetaka, što je nezgodno. Ali mislim da mi je prvi uvjerljiviji. Mislim da sam mu rekla kako nemam želju obaviti kupnju i onda sam

otišla. Kako god da se to odigralo, u toj fazi nije bilo djece nigdje ni blizu mene – nikada ne bih izgovarala uvredljive riječi i aludirala na spolni čin da je bilo ikakve mlade ekipe. Imam svoja načela.

– Amelia? – Pokušavam ne izgledati kao netko tko razmišlja o prostim riječima i počinjem sklapati primirje s kćeri, što je lijepo od mene jer joj vjerojatno nisam učinila ništa uistinu loše. O meni je možda mislila kao o prijateljici, a ja sam, čini se, bila pomalo rezervirana, zaboravna, ništa više. To je ponašanje koje je moj brat prezirao kad je bio njezine dobi. Ja također. Ništa ozbiljno, ali ipak:

– Amelia, nadam se da ćeš ugodno putovati kući. Veseliš li se tome?

– Mama više voli biti kod kuće.

– O. – Hvala Bogu, imaju majku – ne ovise isključivo o Paperjastom Tati. – Pa fino onda.

Na to se Paperjasti Tata ne može suspregnuti da ne upadne i tako uspori razgovor.

– Njihova majka još je u sobi.

Umorna.

Pa, to je razumljivo, ja bih bila vječno proketo iscrpljena da sam udana za tebe. – Putovanje je muka.

Na kolicima s hranom žena vadi lopaticom nešto što bi mogla biti jaja. Čak odavde mogu vidjeti kako podrhtavaju i klize. Živciraju me onako kako ne bi trebala – jer jaja ne bi smjela imati posebnu moć nada mnom – i jasno mi je da će me obuzeti neki osjećaj, nešto neugodno, epizoda. Nešto što mogu zamisliti jedino kao golem, siv poklopac koji prijete da će se zaklopiti nada mnom. To znači da bih, mnogo prije vremena, mogla zaplakati ili postati nestabilna, ili da ću početi povraćati. Bez ikakve dvojbe, moja glava se još jednom sprema iznevjeriti me. Bit će tu boli – uvijek bude, i bit će to gadna, nepredvidljiva bol – uvijek jest. Poslije toliko godina u stanju sam prepoznati znakove.

Stojim nesigurno, a dječak me pogledava, definitivno zlovoljan što vidi da sam ustala i odlazim.

– Doviđenja, tebi. – Nemam pojma kako se zove.

– Doviđenja, Amelia. – Amelia udara nogom u prazno i ignorira me.

– Doviđenja... – Krećem naprijed i češem se o ruku koja zaustavlja – a tko bi to drugi bio nego Tata koji stoji, premješta se s noge na nogu. Trebao bi znati da to ne bi smio činiti, ne sada. Potrebno mi je hitno djelovanje, a također i mojoj glavi. Paperjasti izvodi nekakvo polovično rukovanje, blago preklinjući, a ja, uljudna do kraja, obujmljujem njegove vlažne prste i još vlažniji dlan.

– Doviđenja.

– Doviđenja, Hannah.

– Da. – Znači, ipak smo si rekli imena, kako krajnje drugarski i civilizirano.

– Odoh ja onda, bok.

– Drago mi je što smo se upoznali. Oprostite zbog ah... djece. – Liže usnu s čudnim, pomalo škripečim zvukom, kao da je sazdan od nečega posebnog.

– Da..

– Kakvi su samo, ha? – Čini se da ne shvaća temeljni smisao pozdrava. Pa... Hm... Bože... A što da radimo... Ti i ja ništa, ni u ludilu.

– Da.

– Sretan put.

– Da – kimam, što izaziva osjećaj višeslojnosti, dojam da sam labavo, loše građena – glava postaje osjetljiva i ne mičem je više, nego zastajem – istiskujem osmijeh – i konačno on prvo oslabljuje stisak, a onda ga prekida.

– Do-uh...viđenja. ▀

S engleskoga preveo Goran Vujasinović
Priredila Irena Lukšić

Luđe od juga

Tomica Šćavina

Šutnja

Postoji šutnja koja nastaje nakon neizgovorenih riječi otpalih iz krošnje zvuka. Postoji šutnja koja se vuče poput vjetra umornog od bacanja prašine u oči. Postoji šutnja koja grije, jer nije ništa drugo doli topla riječ, prisutna i živa, samo – obrnuta. Postoji šutnja koja ne zna za samu sebe, jer je iznutra toliko bučna da se poput mokrog flastera odvaja od tišine. Postoji takozvana oceanska šutnja u koju se sa svakim izdahom tone sve dublje. Postoji šutnja koja grize poput ušiju i ona koja hrani poput velike majčine sise. Postoji šutnja koja se uvlači oko stopala i zapliće hod onih koji se boje vlastitih koraka i ona žedna poput pustinje koja na svojim leđima nosi deve s teretom, ali je slijepa za oblake s kišom. Postoji šutnja koja stalno traži sebe u šutećim ogledalima drugih. Postoji šutnja-jedro i šutnja-sidro, šutnja-kompas i šutnja-sonar. Žatim, tu je i takozvana frižiderska šutnja koja leđi riječi i ona suprotna, zapečena šutnja koja ih, još prije no što se prelome preko jezika, pretvara u ugljen. Postoji ugodna šutnja koja svojim prisustvom masira zrak i ona neugodna koja ga pritišće, želeći ga istisnuti u eter. Tu su onda razne dječje šutnje, kao na primjer, šutnja zbog bombona spremljenog pod jezik ili šutnja zbog tajne skrivene pod nepce. Pa, zatim razne staračke šutnje kao, recimo, šutnja u ornamentima bora oko usana ili šutnja u šarenilu pilula pod zubima. Da ne govorimo o svim onim profesionalnim šutnjama kao što su: šutnja profesora pred ocjenjivanje, šutnja trkača pred start, šutnja domaćice pred soljenje juhe ili šutnja grobara pred primanje lopate.

Kada bismo označili neku od ovih bezbrojnih šutnji dovoljno prikladnom adresom, bi li je neki, dovoljno šuteći čovjek, znao pronaći? Ako bi to funkcioniralo, mogli bismo tako primiti goste u svoje šuteće kuće i odlaziti u šuteće posjete. Mogli bismo susretati ljude bez upitnika, uskliknika, zareza – bez odjeće od riječi.

Kada smo u ružičnjak sadile alge

Sanji

bilo nam je manje od sedamnaest
zvale smo se lorgan i parsifal
jer su naša imena zvučala bezveze
imale smo svoj privatni bunker iz drugog svjetskog rata
s pogledom na more
hodale smo do njega vijugavim putem između trstike i
lokvi
palile smo svijeće koje su nas štitile od mjesečine
bile smo luđe od juga i krhkije od vitraja
voljele smo se jako
jače od samoće

Centrifuga

ako je ona već mašina, muž zna za samo dva programa
ostalo ga ne zanima

ali postoji i onaj drugi koji pritišće programe lako
kao cigo dugmad dugmetare

od svega toga ne hvata je cigansko veselje
jer je, kaže emotivno hladna, odgajali su je strogo
u polovinama kocki čokolade i skladnim redovima špi-
nata

a opet je tjelesna i jako fit, s pedeset i tri
prije centrifuge, ozbiljno kaže
ne želi ostariti

Papučar

tumarao sam bos suviše dugo
pa su mi izrasle papuče
s uzorkom na bršljane
ali nemoj misliti da nisam vitez
jer baš zbog toga jesam
po bršljanu se penjem tako hrabro da su mi ruke stalno
krvave
i ako poželiš, popet ću se na najveću stijenu
otet ću najsajjniji dragulj iz kraljeve krune
i onda ću ti ga prikucati u leđa gdje ga nikada nećeš
vidjeti
ali češ ga uvijek osjećati
obećavam,
imat češ nešto moje

Najljepši ukras što ga je ikad nosila

... nije ni ogrlica ni haljina
već točka na rubu usana
koja osmjeh pretvara u vremeplov
sutra, jučer, danas
izlet u vječnost
koja nije samo riječ sa tvrdim č i ostrim v
nego vrh igle koji je more
i zna sam za sebe
onako kako ti ne znaš za mene
ni ja za tebe
iako smo vječni
vjeruj mi

Pomozi

pomozi mi da se pomaknem, strašno sam lijena danas
sapunica mi izlazi iz grla i bojim se da bih na putu ka
sobi
mogla zalutati u podrum
a tamo je strašno, svi pričaju o tome
sve je puno pauka i čovjek ne može a da se ne zaplete
zato se neću pomaknuti i cijelo vrijeme ću laštiti čizme
da znaš.
jel znaš?
pomozi mi barem u tome, u glancanju kože
koja će mi odzrcaliti lice sutra kada svi odu
jer ako ona neće
tko će

Iskrica

možda sam malo pretjerala
kada sam napisala da lako planem
ustvari bih ti voljela reći da sam super
svakim danom osim utorkom
jer tada imam francuski
a to me uvijek iznervira
jer teško izgovaram pojedine riječi
lijepe mi se za nepce kao gumeni bomboni
i zato su mi utorkom živci
izbodeni goblen
na kojem muškarac u fraku djevi u čipki svira liru
a ona se ljulja i suknja joj je bujna kao torta na kat

nemoj mi zamjeriti, molim te,
sve će biti u redu, samo mi napiši kako se zoveš i gdje
živiš
što duže pišem sve više znam da te volim

Nasilnik

klesao je cijeli dan.
kada je bio gotov, skinuo je povez
s dubokih pečata svojih očiju
i postavio svoju kamenu ljepoticu
na noćni ormarić
rekao je: nasmiješi se
zatim ju je udario još jednom
jako
i nakon toga zaspao

Djevojčice, volim te

kako se ne sjećaš?
sakrio sam našu purpurnu sjemenku
u toplu šupljinu pazuha
i potrčao kući

polako i razgovijetno
šapnuo sam joj naše ime
i polegao je u zemlju
pored salate

sada nam je već puno godina
i u vrtu je izrasla velika poslovna zgrada
koju ni mama, ni tata, ni mi
nismo zasadili

ali ja znam
sjemenku ništa neće zaustaviti
i kada odluči proklijati
pazusi stegnuti u odijela će prepući
i ti češ se sjetiti

Da me voli

On živi u filmovima. rekla je.
On živi u filmovima i stripovima i hoće da sjedim za
kompjutorom, da radim za njegovu novoootvorenu
firmu i da se cijeli dan ponašam kao drolja.
On nije normalan. rekla je.
On je htio da budem dio njegove fiks ideje, glavna
junakinja filma, da parafraziram likove iz njegovog
omiljenog stripa.
On je izmaglica u mojim očima.
On je htio da sve što radim bude za njega, da sve što
vidim bude on, da stalno budem tu, tu, tu!
On je jebeni luđak. rekla je.
Zašto on? pitala sam.
Htjela sam da u mojim očima vidi ono, ono...
a nije vidio ništa.
Ništa.
Htjela sam da me voli.

Začešljana ljubav

začešljao je svoju ljubav i ona mu se priljepila uz tjeme
poput papine kapice
a on nije katolik, ni vjernik, ni ljubitelj propovjedi
i sad se ne zna izvući
pa traži vjetar koji bi ga mogao raskuštrati
kako bi opet mogao povjerovati

kolumna

Noga filologa

Tri novčića

Neven Jovanović
<http://filologanoga.blogspot.com>

Antička baština koju može posjedovati svatko. Novci za male novce. Ili, kako sjedim za stolom i premećem po rukama nešto što su napravili ljudi kojima su latinski ili grčki trebali da bi govorili "Molim jedan kruh", ili "Jesi ti normalan?" Ukratko, priča o auri

Od prošlog sam tjedna ponosni vlasnik tri komadića antike. Kupio sam od kolekcionara tri bakrena rimska novčića. Stari su nekih sedamnaest stoljeća: iskovani su u 4. st. n. e. za rimskih careva Licinija, Konstantina i Valentinijana.

Antika za svakoga

Baveći se, silom prilika, antičkom ekonomijom (posljedice toga vide se i u prethodnoj *Nozi filologa*) usput sam ustanovio da je važan dio te ekonomije – novci – ujedno i dio antike koji praktički *svatko* može posjedovati.

Ovo me iznenadilo. Za nas je antika nešto što stoji u muzeju, ili je neodvojivo od mjesta na kojem se nalazi (poput Salone ili Andautonije), ili je, pak, *ne-materijalno* – poput antičkih tekstova i "klasičnih jezika". Svakako, možemo nakon posjeta muzeju kupiti, kao suvenire, reprodukcije rimskih uljanica ili portreta Plautiline glave, ali to su *replike*. To su predmeti bez onoga što Walter Benjamin zove "aureom". Držati replike u rukama i razmišljati o antičkim rukama koje su originale dodirivale prije sedamnaest stoljeća jednostavno *to*.

I tu dolaze novci.

Kulturno dobro od 3 grama

Kovanice (koje su činile sav antički novac) jesu među rijetkim artiklima koje je i antika proizvodila *masovno*. Pritom su kovanice dovoljno postojeane da relativno neoštećene prežive vjekove, dovoljno su sitne da lako putuju s mjesta na mjesto, i dovoljno se često nalaze da državi, u nas zakonskom vlasniku tzv. "kulturnih dobara", budu nezanimljive (osim u iznimno velikim količinama, poput nalaza 100 kilograma rimskog novca kod Varaždina 2005).

S druge strane, antičke su kovanice postoje u velikim serijama. One se daju lijepo opisati i identificirati, a opet je svaki komad poseban, svaki ima svoju sudbinu, ovisno o tome kako je dizajniran predložak, koliko su konkretan komad dobro iskovali, koliko je dugo cirkulirao, gdje je i u kakvom društvu proveo sva ona stoljeća do ponovnog

nalaza, kako su ga kasnije očistili i čuvali. Zbog svega su toga stari novci i danas u sasvim živahnom prometu. Sakupljaju ih, kupuju, prodaju, razmjenjuju – na E-bayu kao i na sajmu antikviteta na zagrebačkom Britancu. Pritom je kolekcionarska ponuda antičkih novčića dovoljna da na tržištu cijene tih "komadića povijesti" budu više nego pristupačne: svaki od tri svoja novčića

platio sam oko pedesetak kuna (a internet veli da se na specijaliziranim sajmovima mogu nabaviti za po pola eura).

Nummi

I tako sjedim tu za stolom i premećem svoja tri rimska novčića. Eto, ove su novčiće napravili i koristili ljudi koji su latinski ili grčki naučili od svojih mama i tata, kojima je latinski ili grčki trebao da bi govorili "Molim jedan kruh", ili "Jesi ti normalan?" Eto, dok su ovi novci išli iz ruke u ruku i iz kese u kesu (Rimljani nisu imali džepove) živjeli su Amijan Marcelin i Julijan Apostata, sveti Augustin i sveti Jeronim; moji su novčići suvremenici preimenovanja grada Bizantija u Konstantinopol, i katastrofalnog poraza rimske vojske pod vodstvom cara Valenta, suvladara Valentinijana (jednog od lica s kojih novčića; usput, obojica su braće "naši" – rođeni u Cibalama, današnjim Vinkovcima), od strane Gota 378. kod Hadrijanopola.

Vrlo solidno leže u ruci ti novčići. Veliki su otprilike kao naše kovanice od 10 lipa, ali su znatno teži; opis kaže da imaju između 3,2 i 3,4 grama. Nepravilnog su oblika – mada su masovno proizvođeni, nisu ih napravili strojevi, nego ljudi, tukući čekićem po kalupima (jedan za avers, jedan za revers) između kojih je stajao mali prazni metalni disk.

Za ta su tri novčića građani Rimskog Carstva kasne antike mogli kupiti jednu i pol štrucu kruha, ili dvadeset deka mesa, ili pola litre vina (jeftinoga). Dva novčića mogla bi biti plaća za dan rada jednog težaka (uz topli obrok); obični bi rimski vojnik godišnje zaradio preko tisuću takvih (uz hranu, odjeću i smještaj o državnom trošku).

Glava bez pisma

Moji *nummi* lijepo pokazuju i zašto još i danas jednu stranu kovanica zovemo "glava". Na njihovim aversima stoje poprjsja careva u čije su ime iskovani. Od trojice careva, Licinije i Konstantin imaju volovske šije i velike glave; to nema veze s njihovim stvarnim izgledom, već simbolizira (tako kažu) snagu i autoritet Carstva i same careve osobe. Nadalje, dva novčića zajamčeno imaju veze s ovim prostorima – jedan je iskovan u Sisciji (Sisku), drugi u Sirmiju (Sremskoj Mitrovici). To znamo jer, prema običaju, novci na reversu nose kraticu kovnice: SIS, SIRM.

I još: da nisam imao prilike premetati po rukama ta tri novčića, da se nisam s njima susreo, tako rekuć, *licem u lice* – ne bi mi pala na pamet značajna razlika u odnosu na naše današnje novce. *Na rimskim novcima ne piše novčana vrijednost*. Oni nemaju "pisma"; Rimljani (među kojima je, ne zaboravim, bilo puno nepismenih) vrijednost kovanica razlikovali su po materijalu, težini i veličini.

Umjesto brojaka, na strani "pisma" kojih kovanica stoje propagandni natpisi. IOVI CONSERVATORI, kaže onaj Licinijev iz Siscije: "Jupiteru spasi telju". RESTITUTOR REIP (skraćeno za *rei publicae*), kaže Valentinijanov: "obnovitelj države". Natpisi uokviruju male reljefe: na Licinijevu, lik Jupitera okrenut nalijevo drži u desnici Viktoriju (kopic? džepnu boginju?) s trijumfalnim vijencem, preko ljevice sa žezlom visi mu hlamida (vojnička kabanica), kod nogu mu je orao s još jednim trijumfalnim vijencem. Na Valentinijanovu, car gleda nalijevo, u desnici drži *labarum* – vojni stijeg s grčkim slovima Hi i Ro,

kraticom za *Christus* – u ljevici Viktoriju na globusu. Svaki detalj "igra"; svaki je simboličan sve u šesnaest. Propaganda do daske.

On / Off

Antičke kovanice na neočekivan način dopunjuju, čak ispravljaju, ideje Waltera Benjamina o auri. Za Benjamina – i samog, ne zaboravimo, kolekcionara svega i svačega – auru su imala *umjetnička djela*, osobito likovna. Po dizajnu, stari novci jesu umjetnička djela. Za Benjamina, aura je poništena procesom masovne reprodukcije. Ali stari novci *jesu* bili masovno proizvođeni – ima mnogo primjeraka koji su identični, koji pripadaju istoj seriji, koji su, posve doslovno, *na isti kalup* – a opet zadržavaju auru. (Možda je ovdje caka u riječi *reprodukcija*. Možda je Benjamin mislio na *moderne replike* autentičnog djela. Velik je dio čari mojih novčića u tome što *nisu* replike.)

Iskreno, barem što se mene tiče, aura u starim novčićima postoji na jedan neobičan način, na ON / OFF način. Pogledam li nepažljivo – ništa; komadići tamnog, patiniranog metala. Pogledam li pažljivo – *mislim* li o bezbrojnim, a anonimnim, antičkim rukama kroz koje su prolazili ovi novci – izmišljam li *priču* – evo aure.

Kava u Gajnicama

Vrijedi reći i kako sam, i od koga, kupio svoja tri rimska novčića. Našli smo se u kafću u Gajnicama. Prodavač je – po vlastitim riječima – numizmatičar koji je slučajno završio elektrotehniku. Da mu je numizmatika strast, vidjelo se i po tome koliko je znao, i po tome kako nije izdržao da mi još nešto ne pokaže (kovanicu splitskoga novca iskovanog oko 1350, prije nego što je Split izgubio autonomiju i pristupio Mlecima), i po tome kako je govorio o želji da još ljudi zainteresira za svoj hobi. Možda i po tome što je bio u društvu s drugim kolekcionarom; "A ja sam filatelist", predstavio mi se ovaj.

Uglavnom, kava u Gajnicama ostavila je sljedeće dojmove: prvo, numizmatika je jedna od rijetkih aktivnosti – razonoda? – koja može "obične ljude" dovesti u *intenzivnu* vezu s antikom. Drugo, taj potencijal – ta količina znanja i entuzijazma – kojim u vezi s "kulturnim dobrima" raspolažu kolekcionari, u institucionalnoj kulturi ostaje neiskorišten. Za službene, državno financirane ustanove kolekcionari praktički ne postoje (osim, valjda, velikih zvjerku poput Ante Topića Mimare).

Kolekcionari, opet, nisu zadovoljni načinom na koji te "javne službe pamćenja" prezentiraju predmete njihovih strasti. (I moj je osobni, laički dojam da su ti prikazi nedovoljno intrigantni. Koliko smo se nagledali hrpica tamnih kovanica, ili u vitrine zaključanih zlatnika i srebrnjaka! Oni nam ne govore ništa, ne pričaju ništa; usto, guše interes samom svojom količinom.) A spomenuli su moji poznanici kolekcionari i o tome kako institucije *odbijaju* njihovo znanje. Gospodin filatelist htio je u kvartovskoj osnovnoj školi, koju je nekad i sam pohađao, napraviti izložbu maraka; ravnateljica je pitala "A koji je tu njegov interes?"

Naravno, nije stvar samo u tome da ljudi imaju gdje pokazati *što* su prikupili. Mnogo je važnije da ti, kojima su kulturna dobra hobi i ljubav, potraže – u suradnji s onima kojima su kulturna dobra profesija – imaju gdje, i kako, pokazati *zašto* su sve to prikupili. A to onda već postaje itekakva priča. ■

pravo na grad

ŠTAKORIMA DERATIZACIJA, A GRADU STRATEGIJA

Zagreb, 18. siječnja 2007.

Projekt *lifestyle* centra u bloku između Cvjetnog trga i Gundulićeve kojeg je nedavno predstavila Hoto grupa, potvrdio je sve što su inicijativa "Pravo na grad" i Zelena akcija isticale u svojim dosadašnjim istupima. Taj projekt, koji se opravdava kao "čišćenje štakornjaka," je prije svega **golema garaža** u centru Zagreba - i to u pješačkoj zoni. Zatim, to je **shopping centar**, po sadržajima i veličini vrlo sličan Kaptol centru. I konačno, to je elitno stambeno naselje, zatvoreno za građane - ekskluzivne **"Hoto ville" u središtu grada.**

Koliko god se tvrdilo kako je ovdje riječ tek o "ispitivanju mogućnosti prostora", te kako još ništa nije definirano, očigledno je da se radi o završenom arhitektonskom rješenju. Zaključujemo da se njime zapravo ne ispituje prostor, već granice tolerancije javnosti. Nakon što javnost bude dovoljno iritirana megalomanskim projektom, investitor kalkulira da će lakše "proći" s eventualno ublaženom verzijom istog *lifestyle* centra - po principu: ako ne prođe rušenje zgrada na Cvjetnom trgu, proći će barem rušenje kina.

Zanimljivo je kako unatoč projektu koji je u mnogočemu protivan gradskim propisima, investitor nastupa vrlo samouvjereno. Takvo samouvjereno djelovanje mimo pravila nije moguće bez podrške i garancija gradske vlasti. **Očito je da je projekt - građanima iza leđa - odavno dogovoren s onima koji su na vlasti.**

Za provedbu tog dogovora i njegovo stručno opravdavanje zadužen je **Slavko Dakić**, Pročelnik gradskog ureda za strategijsko planiranje i razvoj grada i 'glavni gradski strateg'. On istodobno nastupa kao glasnogovornik projekta i investitora te predsjedava njegovim Stručnim sudom. Dakić međutim, u tome ne vidi ništa sporno, budući da je - smatra on - u ovom slučaju privatni interes sukladan javnom. Nažalost, nije objasnio što bi tu točno bio javni interes, no potpuno je izvjesno što je privatni interes.

Neobično je također, što 'glavni gradski strateg' tvrdi kako u procesu sudjeluje prije svega kao stručnjak te kako će konačnu odluku o svemu dati Skupština Grada Zagreba. Budući da je on primarno odgovoran za smjer razvoja grada, tu svoju odgovornost ne može prebacivati ni na koga. Ukoliko Slavko Dakić nije spreman procjenjivati prvenstveno prema mjerilu interesa grada i njegovih građana, a ne prema navodnim stručnim mjerilima arhitektonske kvalitete ili ljepote - a zapravo prema privatnom interesu investitora - **onda je opasno što obnaša tako odgovornu dužnost.**

Usprkos postojanju Gradskog zavoda za prostorno uređenje (pa čak i Gradskog ureda za strategijsko planiranje i razvoj grada) Zagreb još uvijek nema strategiju razvoja. Ovakvom situacijom gradska **vlast stvara okruženje u kojem razvoj određuju isključivo potrebe velikih investitora**, čime se proces obrće naglavačke. Gradska vlast je ta koja treba predložiti kako će se razvijati centar grada i njegovi blokovi. Zatim treba testirati svoje prijedloge kroz javnu raspravu i uskladiti ih s interesima i potrebama građana, a tek potom otvoriti prostor za sve one investitore koji su na te potrebe sposobni odgovoriti.

Sadašnjim, obrnutim procesom, u kojem se po želji investitora namjerava mijenjati Generalni urbanistički plan, gradska vlast priprema teren za otvaranje donjogradskih blokova nesmetanom prodoru divljeg kapitala. Ovo potvrđuje činjenica da je **gradonačelnik Bandić** spremno stao iza projekta pa čak i preuzima formulacije Tomislava Horvatinčića o "čišćenju štakornjaka".

Za problem štakora potrebna je deratizacija, a ne rušenje; za donjogradske blokove pažljiva obnova i uređenje, a ne *lifestyle* centri; za grad strategija razvoja, a ne samovolja; za investitore jasna pravila igre, a ne tajni dogovori.

Inicijativa "Pravo na grad" i Zelena akcija nastavit će se snažno protiviti provođenju ovog projekta i neće dozvoliti da takvo postupanje gradske vlasti postane praksa. Oko ove teme uspostavljamo širu društvenu platformu, sastavljenu od stručnjaka i stručnjakinja i civilnih inicijativa. Također, pozvat ćemo građane i građanke da se uključe i aktivno sudjeluju.

Zajednička izjava za javnost udruge Pravo na grad i Zelene akcije